

Bindorffer Györgyi

Identitás és közösségi intézmények

Az informális családi és a formális politikai tér szerepe a roma identitás alakulásában

A tanulmány azokkal az informális, magánéleti, személyes, valamint formális, intézményes terekkel foglalkozik, amelyekben a romák mindennapjaikat élik, illetve amelyek hatással lehetnek identitásukra, érdekérvényesítő képességeikre. Az informális terek zárt világa, részben integráció-képtelensége érzelmi biztonságot jelent a szegregációval szemben. Mind a tradicionalitás, mind a szegregáció akadályozza a romák kilépési mobilitását; az érdek az egyén csoporton belül tartása, a csoportidentitás hagyományokhoz kötött megőrzése. A kilépés a visszamaradott modernizáció világából és a belépés a formalizált és modern életterek világába azonban modernizációs minták követését, magas iskolai végzettséget és erős érdekérvényesítési képességeket követelnek. A politikai térben való eligazodás, valamint a hatásos érdekérvényesítés alapfeltétele a romák nagyobb arányú részvétele a felsőoktatásban, a tudás tömeges megszerzése és a tudás által megszerezhető tudatosság, egy pozitív identitáskép kialakítása. A csoporton belüli identitás elfogadtatása a többség felé sikertelen, és az esetek nagy számában szül negatív identitásképet. Nincs a romák által kialakított integrációs és modernizációs stratégia, nincs elképzelés arról, hogy hogyan lehet a roma identitást megőrizni az általános szegénység tudata, a halmozottan hátrányos helyzet identitás-eleme nélkül.

Bevezetés

Tanulmányunkban azoknak a tértípusoknak [\[1\]](#) amelyekben a romák mozognak, informális és formális változatát különböztetjük meg. Az informális, személyes terek között a legfontosabbnak a családot, a rokonsági hálót, illetve a lakóközösséget tartjuk. Ebben a térben korra, nemre, iskolázottságra való tekintet nélkül minden roma részt vesz.

A formális terek világában mindig csak a romák egy adott, a tér jellemzőinek, követelményeinek, vagy éppen lehetőségeinek megfelelő csoportja van jelen. A részvétel adott esetben az egyén saját választásán, illetve megválasztásán alapul (pl. nemzetiségi önkormányzatban való részvétel, tanoda látogatása, kulturális, vallási térben való részvétel), más esetben a részvételt törvények írják elő (kötelező iskoláztatás).

A formális tereken belül elkülönítjük a politikai teret, benne a nemzetiségi önkormányzatokkal, a települési önkormányzati képvisellel és a parlamenti képvisellel; az oktatás terét a nemzetiségi óvodával, iskolával és tanodával; a kulturális teret civil egyesületekkel, kulturális csoportokkal, valamint a vallási teret.

Tanulmányunk első részében az informális családi, rokonsági teret, valamint a politikai teret vizsgáljuk meg a bennük mozgó csoportok jellemzőivel, viszonyaival együtt, majd ezt követően a politikai tér jellemzőit járjuk körül. Bemutatjuk a tér és a viszonyrendszerek hatását az identitásra, valamint az ezekben a terekben létrejövő, a többségi társadalommal való érintkezések romákra gyakorolt hatását. A tanulmány második részében foglalkozunk majd az oktatási terek, a kulturális és a vallási tér jellemzőivel.

1. Ki a cigány/roma?

Mielőtt rátérnénk a terek és a benne mozgó egyének elemzésére, járjuk körül röviden a kérdést: ki tekinthető cigánynak?^[2] Kemény István cigányvizsgálataiban azt tekintette cigánynak, akit a környezete cigánynak tartott. Erre azért volt szüksége – indokolta Kemény a módszertant –, „mert a cigányok lakhelyéről és címéről nincs nyilvántartás, tehát bármilyen minta összeállítása csak az említett alapon volt lehetséges. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy mintát azon az alapon sem lehet készíteni, hogy cigánynak azt tekintjük, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Ezeknek az embereknek a lakhelye és címe éppen úgy nem áll rendelkezésre, mint a többi cigányé.) Fölmerül azonban a kérdés, hogy ki az, akit a környezete cigánynak tekint” (Kemény–Janky 2003).

A környezet megítélése olyan külső jegyekre támaszkodik, amiket a csoport magából/magáról a külvilág számára közvetít, látni enged, látni hagy, illetve ahogy ezt a külvilág a saját szemüvegén keresztül nézve érzékeli, és ahogyan arra reagál. A cigányok esetében Kemény szerint „az elsőnek említett tény” az, hogy a környezet a barna bőrűeket tartja cigányoknak, ezenkívül a cigány származásukat, vagyis azokat, akiknek a szülei cigányok”.

A Ladányi–Szelényi szerzőpáros – Kemény meghatározását több cikkben kritizálva – a hangsúlyt az önbevallásra helyezte.^[3] Kemény és Janky tanulmányából, amelyben népszámlálási adatokat, valamint az 1993. évi országos cigányfelmérés önbevallási adatait elemezték, az derül ki, hogy a cigányokat nem csak a környezet tartja cigánynak, hanem – ha széles skálán is, de – önmagukat is cigánynak tartják. Kétségtelenül nehéz megküzdeni a beleszületés tényével, valamint a bőrszín fizikai antropológiai adottságaival.

Az említett írások és más további cigányvizsgálatok tanulságait levonva tanulmányunk céljaira összefoglalóan a cigányokat/romákat olyan, többé-kevésbé közös kulturális elemekkel rendelkező, kulturálisan meghatározott, többségében alacsony társadalmi státusszal rendelkező csoportként határozzuk meg, amelyet közös társadalmi el nem fogadottság és a többségi társadalom perifériáján tengődve halmazottan hátrányos helyzet, alacsony

iskolázottsági szint és munkanélküliség jellemez. A teljes társadalmon belüli erős elutasítottság kihat a politikai és kulturális terekben megnyilvánuló el nem fogadottságra is.

A romák felosztását nyelvi alapon végezhetjük el. A többségi társadalom tagjai a cigányságot a fenti definícióban is megfogalmazott jellemzők alapján homogén csoportnak képzik el, pedig három csoportjuk jellegzetes, bár a külvilág számára nem mindig és nem feltétlenül érzékelhető eltérő kulturális szokásokkal és anyanyelvvel rendelkeznek. Ez adódik abból, hogy a romungrók, az oláh cigányok és a beások különböző időpontokban érkeztek az ország területére, különböző területeken telepedtek le, zártan, egymással sem házasodva éltek, és más-más anyanyelvet beszéltek. Jellemző, hogy az 1893-ban összeírt cigányok harmada 1850 után érkezett Magyarországra, vagy ezek leszármazottja volt. Ekkor a romungrók már 400 éve éltek az országban.

A legfontosabb kulturális eltérés az anyanyelv:[\[4\]](#) a romungrók nyelvükben teljes mértékben elmagyarosodtak, anyanyelvük a többség nyelve, a magyar. Közülük kerültek ki a 19. századtól kezdődően a zenész cigányok, akik számára a magyar nemzeti ébredéssel szorosan összefonódó, nagy népszerűsége szert tett és a 19. század folyamán uralkodóvá vált verbunkos szerzett hírnevet és elismerést. A cigányzenészek a roma társadalom legintegráltabb rétegét képezik. A romungrók szegényeit a kovácsok, a kosárfonók, a vályogvetők és a napszámosok alkották, akik már a 18 században letelepedett életmódot folytattak. Lakóhelyüket tekintve ma az egész országban megtalálhatók, de legnagyobb számban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élnek. A romungrók alkotják a magyarországi romák 70 %-át.

Az oláh cigányok a Balkán félszigetről áramlottak Magyarország felé a 19. század második felében bekövetkezett jobbágyfelszabadítást követően. Folyamatos beáramlásuk a II. világháborúig tartott. Anyanyelvük a romani és annak nyelvi változatai, mint pl. a lovári. Foglalkozás szerint a kézműves oláh cigányok a következőképpen különböztették meg magukat: a colárik szőnyegkereskedők, a churarik szita- és rostakészítők, a chisarik lókereskedők, a kealderarik (kálderások) üstfoltozók, kolompárok.

Erdős Kamill szerint az oláh cigányok fő foglalkozása a lókupeckedés, de találhatunk közöttük zenészeket is. Napjainkban az oláh cigányok elsősorban kereskedésből élnek; (Kemény 2000) a cigányság legmozgékonyabb, de leghagyományosabb csoportját képezik. Arányuk a cigányságon belül kb. 20%-ra tehető. Elsősorban Budapesten és környékén élnek, de megtalálhatók az ország más részein is. Nagyobb számban Békés megyében és Veszprém megyében telepedtek még le, de egyre inkább megtalálhatók Borsodban vagy a beások tradicionális lakóhelyén, Baranya megyében is. Megjelenésük Baranyában nem egy esetben okozott csoportközi konfliktusokat a nyelvi és kultúrális eltérések miatt.

A román anyanyelvű cigányok Békés megyében, a magukat beásnak nevező és szintén a román nyelv egy ősi változatát beszélő cigányok Baranyában és Somogyban éltek és teknővájással foglalkoztak. Szintén Románia felől, Szerbia, ill. Jugoszlávia érintésével délről érkeztek Magyarország területére. Havas Gábor kutatásai szerint a teknővájó beások nagy része 1893 után földesúri telepítések során került 1914 előtt Baranyába és Somogyba, de beáramlásuk a két világháború között és közvetlenül a háború befejezése utáni években is folytatódott (Havas 1982: 61–140). Napjainkban Baranya megyében élnek. Arányuk a cigány nemzetiségű lakosság körében a legkisebb, kb. 10 %.

2012-re mind a beások, mind az oláh cigányok minden korosztálya kétnyelvűvé vált. Míg azonban a beások fiataljaira a nyelvváltásnak az a foka jellemző, amit másodnyelv domináns kétnyelvűségnek nevez a szakirodalom – vagyis a magyar nyelvet jobban tudják, mint az anyanyelvüket –, az oláh cigányok anyanyelvhasználatukban jobban kötődnek a hagyományokhoz.

A csoporton belüli nyelvhasználat érdekes módon függ a csoportnagyságtól és a környezeti hatásoktól. Például a magyar nyelvű romungro-dominancia mellett kevesebbet használják anyanyelvüket mind az oláh cigányok, mind a beások, bár az anyanyelvhasználat a tradicionálisabb életvitelt élő oláh cigányoknál sokkal intenzívebb, mint a beásoknál (Kállai 2005: 60–64).

2. Roma identitás

Ha csak az identitáskutatásokat nézzük, vizsgálták már a németek, szlovákok, románok, szlovének, szerbek, horvátok, lengyelek, örmények, bolgárok, ruszinok, ukránok, görögök identitását, ha másképp nem, saját nemzetiségi kutatóintézeteiken belül. Tiszta sor, hogy milyen identitásképletekkel állunk szemben ezeknek a kisebbségeknek a tekintetében, ahol az asszimiláció magas fokú, a reflexnyelv a magyar, és több kisebbségnek már az anyanyelv újratanulásával kell megküzdenie. Igen széles körben elterjedt a kettős identitás jelensége, és a nemzetiséghez tartozók sokkal járatosabbak a magyar kultúrában, mint saját nemzetiségi kultúrájukban, amit gyermekeik a nyelvhez hasonlóan az iskolában, tankönyvből tanulnak meg (vö. Bindorffer Györgyi szerk. 2007).

Az elmúlt 20 évben elmondhatatlanul sok vizsgálat készült a romákkal kapcsolatban, de a romák identitásáról átfogó nagy kutatást még nem végzett senki. Természetesen minden roma kutatás magában hordoz számos olyan elemet, amelyből összeállítható egyfajta roma identitáskép. Mivel a roma társadalom sem kulturálisan, sem nyelvileg, sem gazdasági értelemben véve nem egységes, ez kihat identitásuk alakulására is. Mint az identitásfajták mindegyike, a nemzetiségi identitás is tanult kategória, amit az egyének elsődleges szocializációjuk során a családban sajátítanak el. Értelemszerű tehát, hogy az egymástól nyelvében és kultúrájának számos elemében eltérő csoportok tagjainak az identitása is – ha nem is minden elemében, de – eltérő lesz.

Sokszor a tudományos kutatások sem különböztetik meg a vizsgált csoportokat, hanem összevonva, egyetlen kategóriába – roma vagy cigány – sorolják be őket. A 2011. évi népszámlálási kérdőív sem specifikálta mindenki számára egyértelműen a nyelvi kategóriákat. A Magyarországon használatos nyelvek listájára a KSH nem vette fel például a romani különböző nyelvi változatait, miközben a legkülönbözőbb afrikai törzsi nyelvek nyelvjárásait a kihalt nyelvekkel egyetemben felsorolta.

Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól etnikai és nemzeti kisebbségeket különböztetett meg. Az etnikai kisebbségek közé csupán egyetlen csoportot, a cigányságot sorolták. A törvény a kisebbségi önkormányzatok fő feladatának a kulturális hagyományörzés, az anyanyelv használata, a tradíciók megőrzése és ápolása mentén a kisebbségi identitás megőrzését jelölte ki. Míg a 12 nemzetiségi kisebbség esetében ez természetesnek tekinthető, a romák esetében, mint az látni fogjuk, nem ezek a kritériumok jelentették az identitás magját. A 2006–2010 között végzett cigány önkormányzati

vizsgálatom,^[5] valamint a lakókörnyezetemben oláh cigányokkal készített interjúim eredményei azt mutatták, hogy ha megjelentek is az identitás struktúrájában ezek az elemek, korántsem voltak egyforma súlyúak a beások, az oláh cigányok és a romungrók között. Míg az oláh cigányok „élték” hagyományaikat, a beásoknál már bizony újra kellett tanulni őket, a romungróknak pedig még meg is kellett teremteniük ezeket a hagyományokat a maguk számára.^[6]

A törvényalkotónak fogalma sem volt arról, hogy az általa meghatározott identitásbázis hogyan működik a cigányoknál, és maguk a cigány kisebbségi önkormányzatok sem az ilyenfajta identitásápolást tették feladatlistájuk első helyére. A cigány kisebbségi önkormányzatok maguk sem tekintették olyan kulturális csoportnak a cigányságot, amelynek legnagyobb gondja az, hogy hogyan őrizze meg nyelvét, ápolja hagyományait; sokkal inkább úgy gondoltak magukra, mint hátrányos helyzetben lévő szociális csoportra, amelynek tagjai halmozottan hátrányos helyzetben, elszegényedetten és segítség nélkül élnek. Ha mégis megpróbálunk e három csoport számára közös identitásjegyeket keresni, akkor ezen a területen kell vizsgálódnunk. Itt találhatjuk meg ugyanis azokat az első közös identitáselemeket, amelyek a legtöbb romára jellemzőek; azt tehát, hogy szegények, munkanélküliek és kilátástalan az életük. A hétköznapi szociális viszonyainak, társadalmi realitásainak identitáselemé alakulása egészen más dimenziót nyit meg, mint a táncolás a színpadon, önmagunk megélése az őseinktől örökölt átnemesedett hagyományokban, önmagunk önfeledt ünneplése az anyaország kebelén vagy a nemzetiségünk identitásának elmélyedt vallási átélése valamelyik egyház miséjén.

A romáknak mindez az öröm, könnyedség és elmélyülési lehetőség nem adatott meg. Identitásuk elemeit sokkal inkább saját szociális közegük, a külvilággal folytatott keserves interakciók határozzák meg.

Az identitás másfelől az életvitel, a normarendszer leképeződése, tükröződése, megnyilvánulása. Ez az identitás teljes mértékben eltér a többi nemzetiség identitásától; utóbbiak identitása jelentős egyezőséget mutat a többség identitásával is. E különbözőségből következik a cigányság második közös identitáseleméeként meghatározott kiközösítettség, szegregáltság. A szegregáltság ténye és átélése, a be nem fogadottság érzése messzemenően hozzájárul a negatív identitás kialakulásához.

Ez alól a romák többségére jellemzőnek mondható helyzet alól azonban természetesen adódnak kivételek. Hangsúlyoznunk kell, hogy élnek Magyarországon teljes mértékben integrált, magas képzettséggel rendelkező, jó anyagi körülmények között lévő romák is. A környezet azonban még az ilyen esetekben is gondoskodik a megkülönböztetésről. Találkoztam olyan oláh cigányokkal, akiknek anyagi háttere biztosította, hogy ne negatívumként éljék meg a cigányságukat, sőt büszkék voltak arra, amit cigányként elértek. De találkoztam olyan értelmiségivel is, aki nem tudta ettől függetleníteni magát. Még ha akarta volna se: mind családi, mind többségi környezete állandóan emlékeztette rá. Egy roma pszichológus egy előadás során elmondta, hogy származása még mindig milyen negatívan határozza meg az életét. Ismertem egy oláh cigány embert, aki műkereskedőként dolgozott. Többet tudott a magyar festészetről, mint a Nemzeti Galéria összes művészettörténésze együttvéve. Ő sem lehetett hátrányos helyzetűnek mondható: nem volt tanulatlan, nem élt segélyen, nem volt szegény. Vele épp ez volt a probléma: hogy gazdag és hogy „hogyan szerezte a vagyonát”?

A romák el nem fogadottsága mindazokban a terekben jelen van, amelyben egyáltalán előfordulnak – mint az látni fogjuk, a tanulmányban bemutatott politikai térben is.

Nagyon nagy problémának és hátránynak tartjuk, ha egy csoport, illetve a csoporthoz tartozó egyének negatív identitással rendelkeznek, sőt ez identitásrepertoárjuk legfontosabb jellemző tényezője. A negatív identitás táptalaja a folyamatos önértékelési zavaroknak. Problémát jelent az integrációs folyamatban is, hiszen éppen egy olyan közegbe kellene integrálódniuk, amely nemhogy nem fogadja be őket, de negatív identitásukat táplálja és erősíti. A pozitív roma identitás pozitív hatással lenne az integráció folyamatára is. A negatív identitás nem csak csoportközi konfliktusokat szül, de a csoportokon belül is a feszültségek felerősödéséhez vezet.

Az amerikai feketék is elkezdtek valahol. Hiába mondtam azonban cigány szomszédaimnak „a fekete szép” analógiájára, hogy „a cigány is szép”, nem vettek komolyan.

Az önértékelés zavara nyilvánult meg abban, amikor azt mondták, hogy nincs ebben semmi szép, és cigánynak lenni nagyon rossz dolog. A romák vezetőinek azonban ki kellene alakítaniuk valamilyen elképzelést arról, hogy hogyan lehet a negatív identitást pozitívvá változtatni és ezt az identitást megőrizni. A nemzetiségi önkormányzatoknak mint a kulturális autonómia letéteményeseinek törvényben meghatározott feladatuk az identitás megőrzése. Ezt a romák körében ma általánosan uralkodó negatív identitást azonban csak kidobni szabad.

A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól – Kállai Ernő javaslatára – megszüntette az etnikai és a nemzeti kisebbség megnevezésbeli megkülönböztetését és egységesen nemzetiségnek tekint minden, Magyarországon élő kisebbségi csoportot. Ezzel a gesztussal tulajdonképpen a romákat – ha szimbolikusan is – egyenlővé tették a többi 12 kisebbséggel. Azok a problémák azonban, amelyek a korábbi elnevezés különbségeiből adódtak, továbbra is jelen vannak.

3. Az informális családi tér, rokonsági háló és lakókörnyezet^[7]

3. 1. Társadalmi és kulturális jellemzők

Ebbe az informális, ám egyáltalán nem strukturálatlan és igencsak valóságos térbe a csoport tagjai beleszületnek. Az az identitás, amelyet családjukban elsajátítanak, egy egész életre elszakíthatatlan kötélekkel fogja őket a cigánysághoz kötni. Ebben a térben a romákon kívül nemigen mozog más nemzetiséghez tartozó. Az egyes nyelvi csoportok a csoport tagjain kívül nem szívesen látnak más cigány csoporthoz tartozó kívülállót. Nem csak a cigány–magyar vegyesházasságok száma elenyésző, de a cigány csoportok egymás közötti házasodása is.

Ha a családi, rokonsági teret jellemezni akarjuk, társadalmi és kulturális jellemzőit kell sorra vennünk. A jellemzők a csoportot mint struktúrát írják le, de ez alól az egyének szintjén természetesen lehetnek kivételek; továbbá a romanik, oláh cigányok és beások csoportjai között is felfedezhetők hangsúlybeli különbségek.

A romákat alapvetően ma is archaikus, családi, rokonsági alapon szerveződő csoportstruktúra veszi körül. Szociális és társadalmi helyzetük kirívóan eltér a többségi társadalomban tapasztalt helyzettől. A romák szegénységben, sőt mélyszegénységben, hátrányos helyzetű

régiókban és településeken élnek. Alacsony iskolai végzettségük, szakképzettségük hiánya miatt a munkaerő-piaci helyzetük, a körükben tapasztalható magas munkanélküliségi ráta hátráltatja kitörésüket a mélyszegénységből.

Kulturális jellemzői között kiemelkedően fontos a csoportzárttság, a belterjesség és az endogámia. A csoport erősen köti az egyént a csoporthoz, és az egyén is szorosan kötődik csoportjához. Nagyon fontos körükben a „face-to-face” kapcsolatok, az interperszonális viszonyok meghatározottsága. A romák jelentős részének életében uralkodó a modernizációt hátráltató tradicionalitás, az életmód, az életvezetési minták erős hagyományokhoz kötöttsége, illetve ezek fenntartása.

Akár társadalmi, akár kulturális jellemzőiket nézzük, ezek olyannyira eltérnek a többségtől, hogy belülről szemlélve, ezek a különbségek hátráltatják vagy akár lehetetlenné is tehetik a csoportszintű társadalmi integrációt. Az integrációhoz kitörési pontok szükségesek, ezek azonban hiányoznak, vagy ha vannak is, a kitörni vágyó egyéneknek – különösen, ha lányokról van szó – meg kell küzdeniük a tradicionális csoport visszahúzó erejével.

Ha viszont kívülről, vagyis a befogadó társadalom felől szemléljük az integráció kérdését, akkor sem jobb a helyzet. A romákat a többségi társadalom – miközben folyamatosan az integráció szükségességét hangsúlyozza –, folyamatosan szegregálja. Többség és kisebbség egyaránt hozzájárul a szegregátumok – legyenek akár lakóhelyiek, akár iskolaiak – felszámolásának lassúságához, illetve állandósulásához.

A tradicionalitás és a szegregáció együtt akadályozza a romák kilépési mobilitásának esetleges lehetőségét is. A csoport fennmaradása miatt az egyéni érdekként jelentkező kilépési mobilitás fékezése a csoport eminens érdeke. Ha a kilépési mobilitás a nullához közelít, akkor nem keletkeznek érdekellentétek sem, és a csoporton belüli ellentétek nem feszülnek egymásnak. Ellenkező esetben jelentős feszültségforrást jelenthet az egyén és a csoport szintjén egyaránt.

Miért nem érdekük a romáknak a helyzeten való változtatás? A válasz a tér és a csoport viszonyában keresendő. A családi, rokonsági terek fejtik ki a legnagyobb hatást a romákra. A család vagy rokonsági csoport, a falukörnyezet – bár nem mentes a csoporton belüli konfliktusoktól – bensőséges, biztonságot nyújtó, erőt adó, barátságos közeg. Ezzel szemben az érintkezés a többségi társadalommal folyamatos konfliktusokkal terhes, exkluzív, kölcsönös bizalomhiány határozza meg. A mindkét fél részéről tapasztalható inkluzivitás ritka, kivételes jelenségnek számít. A csoporton belüli egymásra utaltság erős csoportkohéziót mutat kifelé, de a befelé ható összetartó erők is meghatározóak a csoport összetartozása és identitása terén.

3.2. A tér és az identitás viszonya

Az, hogy hogyan alakul a tér és az identitás viszonya, jó néhány tényező függvénye. Függ például attól, hogy valóságos vagy szimbolikus térben mozognak-e az aktorok, függ a csoport társadalmi elfogadottságától, a környezettel fenntartott viszonyától, a csoport zártságától vagy éppen nyitottságától, a „térerősségtől”, valamint a tér internalizáltságának a fokától is.

Ez a tér befelé pozitív hatást gyakorolhat a csoportidentitásra. A térerősség magas és erősen internalizált. Ennek ellenére mind a csoport, mind a cigány származású egyének szintjén tapasztalható a negatív identitás. A szociális helyzetből adódó szegénység, a társadalom elutasításából következő hátrányos helyzet, a csoport kiközösítettsége a többségi társadalomból, a cigány származás, a szegregált helyzet – mindez negatív identitást szül, amellyel a csoport egyelőre minden próbálkozása ellenére sem tud mindig egyértelműen megküzdeni sem a saját, sem csoporttagjai szintjén; még akkor is kudarcba fullad a kísérlet, amikor esetenként a külső környezetet felelőssé téve igyekszik azt felülírni. Szarka László a felvidéki magyarok körében végzett vizsgálatában kimutatta, hogy: „A kisebbségi magyar nemzeti, etnikai közösségek, az őket alkotó helyi kisközösségek, családok, egyének térhez kötődő identitáselemeiben általában azok a motívumok dominálnak, amelyeket a kisebbségi magyar elit – az országos vagy a helyi, az egyházi vagy a politikai – az adott pillanatban mint különösen fontosat, jelentőset megjelenít, felkínál, ünneplésre vagy éppen megvédésre alkalmasnak, méltónak mond. Ezek közt mindenféleképpen az adott falu, város, régió magyar történeti emlékei, a vidék jeles személyiségeinek szobrai, sírjai, múzeumai, emlékhelyei a leggyakoribb térbeli identitástermelő tényezők.”^[8]

A magyarországi romák esetében azonban csak részben tehetünk hasonló megállapításokat. A többségi környezettel fennálló viszonyok függvényében előfordul, hogy a többség a hátrányos megkülönböztetéssel bezárja a romákat saját identitásukba, és sziklaszilárd, áthatolhatatlan határokat von köré. Ugyanakkor nem egy esetben találkoztam a cigány kisebbségi önkormányzatok vizsgálatánál 2006–2010 között a többségnek arra irányuló törekvésével, hogy megakadályozza, vagy megnehezítse a cigányság saját „kulturális határainak rögzítési kísérleteit, megvédését vagy éppen visszahódítását célzó helyi szimbolikus térfoglalási rendezvények, programok, hagyományok megtartását”.^[9] Ez is a szegregáció egy formája.

4. Formális terek – A politikai tér

A kilépés a visszamaradott modernizáció informális világából és a belépés a modern és formalizált életterek világába modernizációs minták követését, magasabb iskolai végzettséget követel meg. Ahhoz, hogy a politika színterein a romák érdekeiket felismerni, védeni és érvényesíteni tudják, az archaikus minták kínálta tudás már messze nem elegendő. Magasabb iskolai végzettség, bizonyos fajta szaktudás, akár jogi, közigazgatási, politológiai ismeretek szükségesek az egyenjogú részvételhez. Ehhez mindenképpen elkerülhetetlen a tudás tömeges megszerzése, a tudás hatására kifejlődő tudatosság, a cél- és feladatorientált gondolkodás. Ezeknek a képességeknek a birtokában a pozitív identitás jelenlétének is nagyobb esélyt tulajdoníthatunk.

A politikai térben a romák összlétszámukhoz viszonyítva (a 2001. évi népszámlálás szerint 190 ezer fő, becslések szerint 600 ezer fő) igen kevésbé vesznek részt.

A tanulmányban három politikai teret vizsgálunk: (1) a nemzetiségi önkormányzatokat, (2) a képviselőket a helyi települési önkormányzatokban, (3) a nemzetiségek parlamenti képviselőit.

4.1. Nemzetiségi önkormányzatok

A nemzetiségi önkormányzatok Magyarországon a kulturális autonómia letéteményesei, amelynek érvényesüléséért három szinten küzdhetnek: települési/helyi, megyei/területi és országos önkormányzati szinten – tehát területi alapon szerveződő választott, kulturális autonómiával rendelkező szervezetek. A szintek között egyenlőséget biztosít a törvény betűje, ugyanakkor található a törvényben olyan paragrafusok, amelyek ennek éppen ellentmondanak. 2006–2010 között folytatott kisebbségi önkormányzati vizsgálatunkban bizonyítottuk, hogy ez a viszonyrendszer hierarchizáló elemeket rejt magában, és erősen paternalista (Bindorffer 2011: 302).

A 2010. évi önkormányzati választáson 1235 roma önkormányzatot hoztak létre a cigány nemzetiségi választási listára feliratkozó magyar állampolgárok. A 12 többi nemzetiség létszámára jellemző, hogy összesen 1067 önkormányzatot sikerült alakítaniuk. Megyei szinten mind a 19 megyében megalakulhattak a megyei roma nemzetiségi önkormányzatok, valamint Budapest 20 kerületében jött létre roma nemzetiségi önkormányzat. Ez ugyancsak a legnagyobb létszámot jelenti az ország nemzetiségei között. Az országos önkormányzatot, amely 2010 óta Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) néven szerepel, 5925 elektor választotta meg, míg az összes többi országos nemzetiségi önkormányzatot ennél kevesebb, 4264 elektor hozta létre.

Látható tehát, hogy a politikai tér nemzetiségi önkormányzati szegmensének aktorai megválasztott képviselők, akiket választóik érdekérvényesítéssel, érdekvédelemmel, valamint a kulturális autonómia gyakorlásával bíztak meg.^[10] A 2011-ben elfogadott CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól – amely felváltotta az 1993-ban elfogadott, majd 2005-ben módosított 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól – újdonsága, hogy az etnikai és nemzeti kisebbségeket egyaránt nemzetiségeknek nevezi; világosabb, és áttekinthetőbb a szerkezete, de számos, a nemzetiségi önkormányzatok működését megnehezítő kitétel mellett a legnagyobb szépséghibája az, hogy továbbra is „soft law” maradt, vagyis hogy megvalósulása nem kikényszeríthető.

E szimbolikus térben a nemzetiségi önkormányzatokkal együttműködni rendelt intézmények ennek megfelelően mindent meg is tesznek a nemzetiségi – és különösen a roma nemzetiségi – önkormányzatok nemzetiségi jogainak csorbítására.

Települési szinten a helyi testület, a polgármesteri hivatal és a jegyző, megyei szinten a megyei közgyűlés és annak hivatala, jegyzője, országos szinten pedig a kormány, illetve minisztériumai lennének a partnerek, amelyekkel a törvény szerint a nemzetiségi önkormányzatok a saját szintjeiken egyenlők.

4.1.1 A roma nemzetiségi önkormányzatok képviselőinek jellemzői

Az elmúlt két év társadalmi, társadalom-, oktatás- és nemzetiségpolitikai, foglalkoztatási tendenciáit figyelve és elemezve alapos okunk van azt feltételezni, hogy az előző választási ciklusban kialakult viszonyok alapjaikban nem vagy csak kevéssé változtak. Ezeket a viszonyokat a nemek arányán, a képviselők életkori megoszlásán, iskolai végzettségén és foglalkoztatási viszonyain keresztül érdemes megközelíteni.

A nemek aránya a települési nemzetiségi önkormányzatokban erős férfidominanciát mutat. Az elnököknél 83:17%, az elnökhelyetteseknél 64:36%, a képviselőknél 63:37% az arány. Kállai Ernő 2003-ban végzett kutatása még rendre 80% feletti arányt tapasztalt a férfiak javára (Kállai 2005: 109–110). Ehhez képest örömmel tapasztalhatjuk, hogy a romák települési szinten mégiscsak tettek néhány apró lépést a modernizáció irányába. A megyei önkormányzatokban az összes képviselőt tekintve 67:33% az arány, míg az elnöki pozíciót kizárólag férfiak töltik be. Az országos önkormányzat képviselőinek nemek közti aránya: 93:7%, ami a legrosszabb a három szint között.

Az átlagéletkort tekintve azt tapasztaltuk, hogy átlagosan a romák között található a legfiatalabb képviselők; a teljes roma minta átlagéletkora 43 év volt. Az elnökök átlaga 46 év, az elnökhelyetteseké 43 év. Érdemes megemlíteni, hogy a képviselők 51%-a 40 év alatti fiatalember.[\[11\]](#)

Az önkormányzati minta nem tükrözi a többség elképzeléseit a cigányság iskolázottsági viszonyairól, ami azt jelenti, hogy az évek folyamán tudatosult a tér szereplőiben, hogy az ebben a térben való létezéshez, eredmények eléréséhez, egyfajta presztízs biztosításához szükséges valami iskolai végzettség és hozzáértés. Az összes megválasztott roma képviselő 78%-a elvégezte az általános iskolát vagy a szakmunkásképzőt, 14%-a érettségivel rendelkezett, 3%-ának pedig felsőfokú végzettsége, sőt doktorátusa is volt. És csak 5%-uknak nem volt befejezett 8 osztálya. Ha külön nézzük az elnököket, illetve az elnökhelyetteseket, akkor a 8 általánost, illetve a szakmunkásképzőt elvégzettek aránya 83%, illetve 80%. Az elnökök és elnökhelyettesek között nem találtunk 8 általánost be nem fejezett személyt.

A roma helyi önkormányzatok képviselőinek foglalkoztatási viszonyai azonban beleillenek a romák munkavállalásáról kialakult képbe. Teljes időben csupán 25%-uk dolgozott és 37% volt a munkanélküliek aránya. Bizony itt az elnökök és az elnökhelyettesek között is jócskán akadt munkanélküli (15%) vagy inaktív (38%).

4.2 Nemzetiségi önkormányzati feladatok

Felmerül a kérdés, hogy ilyen személyi feltételekkel hogyan láthatók el azok a feladatok, amelyeket a törvény az önkormányzatok számára meghatároz. Mint azt már jeleztük, a nemzetiségi önkormányzatok alapvető feladata a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselete az ezen önkormányzatok részére törvényben megállapított feladat- és hatáskörök gyakorlásával.

Kötelező közfeladatként a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 115. §-a „A helyi nemzetiségi önkormányzat kötelező közfadata” címmel a következőket sorolja fel:

- a) a nemzetiségi feladatokat ellátó intézmények fenntartásával kapcsolatos feladatellátás,
- b) a saját kezdeményezésre más önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása, ideértve az átvett intézmény fenntartásával kapcsolatos feladatellátást,
- c) a más szervtől átvett intézmény fenntartásával kapcsolatos feladatok ellátása,

d) a képviselt közösség érdekképviselésével, esélyegyenlőségének megteremtésével kapcsolatos feladatok ellátása, különösen tekintettel a helyi önkormányzatnak a nemzetiségek jogainak érvényesítésével kapcsolatos feladataira,

e) a nemzetiségi önkormányzat illetékességi területén működő állami, helyi önkormányzati vagy más szerv által fenntartott intézmények működésével, feladatellátásával összefüggő, a nemzetiségi közösség kulturális autonómiája megerősítését szolgáló döntési, együttdöntési jogok gyakorlása,

f) a képviselt közösség kulturális autonómiájának megerősítése érdekében a közösség önszerveződésének szervezési és működtetési feladatok ellátásával történő támogatása, kapcsolattartás a képviselt közösség helyi nemzetiségi civil szervezeteivel, szerveződéseivel, helyi egyházi szervezetekkel,

g) a nemzetiségi önkormányzat illetékességi területén lévő, a nemzetiségi közösséghez kötődő kulturális javak megőrzése érdekében szükséges intézkedések kezdeményezése,

h) közreműködés a fejlesztési tervek előkészítésében,

i) a nemzetiségi nyelven folyó nevelésre és oktatásra irányuló igények felmérése.

A törvény 78. § (1) bekezdése szerint a kötelező feladat- és hatáskör ellátásához az Országgyűlés biztosítja az azzal arányban álló forrást és eszközrendszert. A kötelező feladatok ellátásán túl – ha van a területnek ehhez ereje, ideje, anyagi forrása – a helyi nemzetiségi önkormányzat önként vállalt feladatok elvégzését is elvállalhatja. A feladat azonban kötelezővé válik, ha önkéntes döntéssel vállalják. Ilyen feladat lehet az intézményfenntartás, illetve intézményműködtetés, nemzetiségi oktatási, nevelési, kulturális feladatok ellátása, lapkiadás, helyi írott és elektronikus sajtó működtetése, kulturális csoportok, tanoda támogatása. Tekintettel arra, hogy a finanszírozás bizonytalan és meglehetősen csekély mértékű, kérdéses, hogy valóban vállalható-e komolyan a felsorolt feladatok ellátása.

A jelenleg hatályban lévő nemzetiségi törvény egyértelműen visszautasítja a romák azon korábbi kérését, hogy a szociális ügyeket érintő hatósági kérdésekben is döntési szerepet vállalhassanak. Mivel a korábbi nemzetiségi törvény nem határozta meg egyértelműen a feladatokat, a roma önkormányzatok a roma népesség szociális megsegítését is feladatul tűzték ki maguk elé. Sőt, a legfőbb feladatszervező erő a segítségnyújtás, a szociális gondoskodás megszervezése és az anyagi támogatás volt. A roma önkormányzatok egymás iránti erős szolidaritásérzete csak alkalmi tűzoltás lehetett, a célul kitűzött felemelkedés segítése azonban nem sikerülhetett. Ezzel lényegét tekintve etnicizálták a szociális kérdéseket, illetve a romák szociális érdekvédelmét. A munkahelyteremtés, a szociális ellátások megszervezése, finanszírozása azonban messze meghaladta a roma önkormányzatok erejét és lehetőségeit.

Egy közösség összetartó erejét a közös célok kitűzésével és megvalósításával, közös feladatok elvégzésével, közös gyakorlatok megvalósításával lehet növelni és erősíteni. Míg az akkori nemzeti kisebbségek önkormányzatai a politikai szerepvállalás lehetősége mellett sokkal jelentősebb szerepet játszottak a helyi nemzetiségi közösségek megszervezésében, kulturális életében, programjaiban, és a nemzetiségi kultúrával kapcsolatos minden feladatot elláttak, addig a romák közösségerősítése egymás – végső soron hosszú távú eredmények

nélküli – megsegítési kísérleteiben merült ki. Politikai szerepvállalásuk a települések szintjén nem játszott jelentős szerepet. Programjaikban leggyakrabban a romák magasabb fejlettségi szintre emelése, a roma integráció segítése, a hátrányos helyzetű családok beilleszkedésének segítése, az életkörülmények javítása, a lakhatási problémák megoldása, tanácsadás, jogi segítségnyújtás szervezése, a kisebbségi lakosság tájékoztatása szerepelt. A munkahelyteremtéssel kapcsolatos elvégzendő feladatok között a következőket határozták meg: foglalkoztatás elősegítése, képzések szervezése munkanélküliek részére, részvétel munkaprogramokban, pályaorientáció, közhasznú foglalkoztatás. Ezeknek a feladatoknak a kivitelezésére a roma önkormányzatok együttműködési megállapodásokat kötöttek a képzőközpontokkal, munkaügyi központokkal, kistérségi hivatalokkal.

A segítségnyújtás további formáit a konkrét pénzügyi támogatások jelentették, amelyek a következő területekre terjedtek ki: beiskolázás, iskolai felszerelések, élelmiszerjuttatás, karácsonyi csomagok, ruhaosztás, temetési segély, betegek látogatása, segítség nyújtása a házak rendbetételéhez, rászoruló idősöknek favágás, „turkáló” szervezése a faluban, adomány gyűjtése és szétosztása. Külön gyerek-támogatási összegeket adományoztak az iskoláknak, óvodáknak a szabadidős ünnepeket, gyereknapot, falunapot összekapcsolva az anyagi támogatás valamilyen formájával.

Az ekkor hatályos kisebbségi törvény egyetlen olyan feladatkört sem jelölt meg, amit a roma önkormányzatok maguknak feladatként neveztek meg; így természetesen jogszabályi háttér sem biztosította számukra ezeken a területeken valódi mozgásteret.

4.2.1. A roma önkormányzatok működése

A roma önkormányzatok a segítségnyújtással valós igényeket elégítettek ki. A roma emberek nagy része még ma is azt várja el ezektől a testületektől, hogy megfelelő válaszokat találjanak azokra a hétköznapi gondokra, amelyek alapvetően befolyásolják életminőségüket. Így igénylik, hogy legyen elképzelésük a munkahelyteremtésről, az átképzésekről, vagy – ha erre nincs lehetőség – a segélyezés terén próbáljanak megoldásokat találni.

A törvényben legfontosabb feladatként megnevezett érdekvédelem és érdekképviselő absztrakt fogalmak. Tartalmukat a kisebbségi önkormányzat elnökei konkrét feladatokra fordították le, szociális problémáik megoldását közszolgáltatásként fogták fel és magukra nézve kötelezőnek is tartották; más kérdés, hogy megbirkózni nem tudtak vele. Önkormányzataikkal, hiába szeretnének megfelelni a még ma is jelentkező támogatási igényeknek, mára már tudatosították, hogy erre nincs megfelelő jogszabályi felhatalmazásuk.

Napjainkra a feladatstruktúra átalakult: a szociális támogatásra nincs anyagi fedezetük, egyébként is az olyan szociális feladatokat, mint amilyen a közmunka, átvette az állam. Maradt számukra a jogvédelem, az érdekartikuláció, amelyhez csak hellyel-közzel van meg a tudásuk és intézményes lehetőségük.

A romák életében az identitás nem elkülönült kategóriaként jelenik meg. Kutatásunk idején a cigány önkormányzatoknál a hagyományörzés, a kultúra és a nyelv megőrzése, a kulturális autonómia kérdése háttérbe szorult a szociális támogatások mögött. Ezen nem csodálkozhatunk. Üres hassal, éhesen, mezítláb, hideg lakásban nem a tánc, a megélhetést már

régen nem biztosító kosárfonás, teknővájás hagyományának megőrzése jelenti a legfőbb gondot.

A 2011. évi új nemzetiségi törvény jelentősen megnövelte az önkormányzatok adminisztrációs terheit, miközben nagymértékben csökkentette a működési költségek összegét. Ezt kiegyensúlyozandó a nemzetiségi önkormányzati tér másik oldalon működő szereplőkhöz, a települések polgármesteri hivatalához azonban külön finanszírozás nélkül jelentős feladatokat telepített:

„80. § (1) A helyi önkormányzat a helyi nemzetiségi önkormányzat részére – annak székhelyén – biztosítja az önkormányzati működés személyi és tárgyi feltételeit, továbbá gondoskodik a működéssel kapcsolatos végrehajtási feladatok ellátásáról. Az önkormányzati működés feltételei és az ezzel kapcsolatos végrehajtási feladatok:

a) a helyi nemzetiségi önkormányzat részére havonta igény szerint, de legalább tizenhat órában, az önkormányzati feladat ellátásához szükséges tárgyi, technikai eszközökkel felszerelt helyiség ingyenes használata, a helyiséghez, továbbá a helyiség infrastruktúrájához kapcsolódó rezsiköltségek és fenntartási költségek viselése;

b) az önkormányzat működéséhez (a testületi, tisztségviselői, képviselői feladatok ellátásához) szükséges tárgyi és személyi feltételek biztosítása;

c) a testületi ülések előkészítése (meghívók, előterjesztések, hivatalos levelezés előkészítése, postázása, a testületi ülések jegyzőkönyveinek elkészítése, postázása);

d) a testületi döntések és a tisztségviselők döntéseinek előkészítése, a testületi és tisztségviselői döntéshozatalhoz kapcsolódó nyilvántartási, sokszorosítási, postázási feladatok ellátása;

e) a nemzetiségi önkormányzat működésével, gazdálkodásával kapcsolatos nyilvántartási, iratkezelési feladatok ellátása; és

f) az a)–e) pontokban meghatározott feladatellátáshoz kapcsolódó költségeknek – a testületi tagok és tisztségviselők telefonhasználata költségei kivételével – a viselése.

(2) Az (1) bekezdés szerinti kötelezettségének teljesítése érdekében a helyi önkormányzat harminc napon belül biztosítja a rendeltetésszerű helyiséghasználatot, valamint a helyiséghasználatra, a további feltételek biztosítására és a feladatok ellátására vonatkozóan megállapodást köt a helyi nemzetiségi önkormányzattal. A megállapodást minden év január 31. napjáig, általános vagy időközi választás esetén az alakuló ülést követő harminc napon belül felül kell vizsgálni. A helyi önkormányzat és a nemzetiségi önkormányzat szervezeti és működési szabályzatában rögzíti a megállapodás szerinti működési feltételeket, a megállapodás megkötését, módosítását követő harminc napon belül.”

Mint az a fenti paragrafusban olvasható, a működéshez szükséges helyiséget is a települési önkormányzat biztosítja a nemzetiségi önkormányzatok számára. 2004-ben a roma önkormányzatok 41%-a számára a települési önkormányzat biztosított helyiséget a polgármesteri hivatalban (Kállai 2005: 88).

2009-re ez az arány 62%-ra emelkedett, ami azt jelenti, hogy megszűntek az önálló irodák. A települési önkormányzatok egyre kevésbé voltak hajlandóak állandó, külön helyiséget, adott esetben házat biztosítani a romáknak (Bindorffer 2011: 223).

Az iroda – azon túl, hogy a nemzetiségi önkormányzat központja – presztízsértékű közösségi színtér, ahol nem csupán a testület tartja az üléseit, hanem tanácsadás, jogsegélyszolgálat, tanoda működik. Itt lehet összejönni, segítséget kérni, kisebb rendezvényeket tartani, ide lehet csak úgy „beköszönni, ha arrafelé járunk”.

2012-re vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, de a települési önkormányzatok anyagi helyzetét ismerve feltételezhető, hogy tovább szűkültek az önálló iroda fenntartásának lehetőségei. Pedig az iroda a közösség összetartásának fontos – valóságos – tere, amire a romák a 2006–2010-es kutatás idején nagyon büszkék voltak.

2010-ig a nemzetiségi önkormányzatok nem rendelkezettek önálló számlával; a települési önkormányzatok számlájának alszámláján tarthatták csak a pénzüket. Ez sok visszasságot eredményezett. A 2011. évi CLXXIX. Törvény lehetőséget adott saját számla nyitására. A nemzetiségi önkormányzatok azonban nem tudnak leválni a települési önkormányzatról, ugyanis működési költségeiket a település számlájára utalja az állam. A települések – hasonlóan a 2010 előtti állapotokhoz – számos esetben késve, külön kérésre hajlandóak csak a pénzt továbbutalni. A roma önkormányzatok és a települési önkormányzatok a törvény ellenére sem egyenrangú felek. Viszonyukat valójában a nem egyenrangú felek diszharmóniája és a romák kiszolgáltatottság-érzése határozza meg. A viszonyrendszer A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvénnyel formalizáltabbá vált, mégis sok az emberi tényező által meghatározott interakció; változatos képletekkel találkozhatunk az egymás segítségétől a gyűlöletkeltésig.

4.3. Az önkormányzatiság hatásai

Láthattuk, hogy a nemzetiségi önkormányzatok feladatellátásának módja az önállóság és az alárendelt helyzet vegyülete; a helyi nemzetiségi önkormányzatok továbbra is a települési önkormányzatok köldökzsinórján lógnak. Az önkormányzati képviselők gyakorlatilag passzív alanyai, de semmiképpen sem aktív alakítói választóik sorsának. Mivel a kötelező és az önként vállalt feladatok elvégzése az adott törvényességi keretek között felkészültséget, törvényismeretet követel és a roma önkormányzati vezetők ismeretei hiányosak ezen a téren, többségük nem kifogásolja a feltétel-, illetve keretrendszert.

A tudás hiánya ugyanakkor passzivitást idéz elő. Ennek legnyilvánvalóbb példája, hogy a romák nem vesznek részt saját oktatásuk megszervezésében, illetve lebonyolításában.^[12] A romák oktatását a többség kisajátítja, de nincs is megfelelő létszámú roma pedagógus, szakértő. A helyzetet nehezíti, hogy a romák nem alakítottak ki integrációs/modernizációs stratégiát a maguk számára – ezt a Fidesz kormány tette meg nekik és helyettük 2011-ben. A stratégia, amit a romák nem tettek magukévá, mert jószerivel nem is ismerik, nem bomlik le konkrét taktikai elemekre. A taktikai elemeket a pályázati lehetőségek képviselik, amely döntési lehetőséget ad ugyan, de a döntések meghozatalához vagy az elnyert pályázat kivitelezéséhez hiányzik a felkészült roma apparátus.

Kutatásunk során az is megállapítást nyert, hogy a feladatellátás döntően egyéni képességek, személyes körülmények függvénye volt. A vezetők között megtalálható volt a „senki sem segít rajtunk” típusú önálló, valamint az agilis, iskolába járó és tanult roma vezető. Tudomásul kell azonban venni, hogy a jelenlegi állapot gátolja a romák előrelépését az önállóság felé, nem sarkall az ismeretszerzésre és kielezi alárendelt helyzetüket.

A magasabb iskolai végzettség hiánya az oka a gyenge érdekérvényesítési képességeknek. Sok esetben fel sem ismerik érdekeiket, nem hogy védeni tudnák azokat. Hiányos ismereteik miatt gyakran kerülnek hátrányos helyzetbe a helyi önkormányzatnál. A roma önkormányzati vezetők és képviselők képzése még mindig nem általánosan megoldott, a professzionalizálódás igényének kevés képviselő tud eleget tenni. Pedig erre egyre nagyobb szükség van; a korábbi informális ügyintézés helyett formalizált rendszerekkel kell szembenézni, és érdekeket érvényesíteni. A romákra nézve mindenképpen érvényes A. Gergely András megállapítása, amely szerint: „A lokális térben a külvilággal kényszerűen kialakítandó kapcsolattartás nemcsak védelmező eszköz lehet, hanem csődöt is mondhat, ha az egyén fölkészületlenül átlépi a számára áttekinthető és közvetlenül rá vonatkozó horizontot.”[\[13\]](#)

Bár a helyzet messze nem kielégítő, eredményként értékelhetjük a befejezett 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező képviselők arányának növekedését és a diplomások megjelenését a nemzetiségi önkormányzati térben. A képviselők, elnökök egyre kevésbé mozognak idegenül az önkormányzati térben, növekedett magabiztosságuk. Azokon a településeken, ahol a roma önkormányzatok más nemzetiségi önkormányzatokkal vagy a település önkormányzatával közösen szerveztek programokat, többség és kisebbség között megalapozódtak egy pozitív viszonyrendszer létrejöttének alapjai, a romákban pedig növekedett az elfogadottság érzése.

4.4. Képviselet a helyi települési önkormányzatokban

Az 1990. évi LXIV. törvény XI. „A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelme” című fejezetében biztosította a kisebbségek számára a kedvezményes mandátumhoz jutást.[\[14\]](#) A 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról nem változtatott ezen a szabályon. A törvény azonban parlamenti elfogadását követően nem került kihirdetésre, mert Mádl Ferenc köztársasági elnök a kedvezményes mandátum miatt az Alkotmánybíróságnál megtámadta. A módosítás szövege szerint ugyanis a helyi kisebbségi önkormányzat legtöbb szavazattal megválasztott képviselője – meghatározott szavazatarány elérése esetén – a helyi önkormányzat képviselő-testületének tagjává válhatott volna. A köztársasági elnök alkotmányellenesnek tartotta a törvény 68. §-ának (3) bekezdésében olvasható módosítást, és normakontrollért az Alkotmánybírósághoz fordult. Az Alkotmánybíróság 34/2005. (IX. 29.) AB határozatával megállapította, hogy a törvénymódosítás eltért a választójog egyenlőségének elvétől, korlátozta a kisebbséghez nem tartozó választópolgároknak a helyi önkormányzati képviselők megválasztására vonatkozó alapjogát, és nem volt összhangban a demokratikus legitimitáció követelményével.

Az Országgyűlés az AB döntésére válaszolva 81/2005. (X. 19.) OGY határozatában a nemzeti és etnikai kisebbségek kedvezményes mandátumhoz jutásáról tudomásul vette, hogy a kedvezményt nem lehet alkotmányellenes módon megadni, de a kisebbségek integrációja érdekében elengedhetetlenül fontosnak és indokoltnak tartotta, hogy a kedvezményes mandátumhoz jutással a kisebbségek tagjai települési önkormányzatoknak is egyenrangú tagjai lehessenek. Ennek érdekében felszólította a kormányt, hogy még a 2006. évi önkormányzati választások előtt nyújtson be az alkotmányjoggal nem ellentétes törvényjavaslatot. A törvényt a rendelkezés visszavonásával 2005 októberében hirdették ki. Az Alkotmánybíróság és az Országgyűlés döntéseiből adódó egyes feladatokról szóló 2297/2005. (XII. 23.) kormányhatározatban a kormány három minisztert – ifjúsági, családügyi, szociális és esélyegyenlőségi miniszter, belügyminiszter, igazságügyi miniszter – tett felelőssé a normaszöveg kidolgozásáért a frakciókkal történő megegyezést követően azonnali határidővel. A kormány ígérete ellenére a normaszöveg soha nem került a parlamenti képviselők elé. Kormánypárti és ellenzéki összefogással 2006. január 30-án négy képviselő – Mesterházy Attila, Teleki László, Németh Zsolt és Farkas Flórián – a kedvezményes mandátum megoldásának szándékával önálló képviselői indítványt nyújtott be a Parlamenthez. Az önálló képviselői indítvány célja az volt, hogy a 2005. november 25-ig létező kedvezményes kisebbségi mandátumszerzés ismételten a hatályos választójogi kódex részévé váljon. Az általános vita február 7-én több módosító javaslat benyújtásával lezárult. Részletes vitára sohasem került sor. 2006. február 14-én az MSZP és az SZDSZ, az Országgyűlés kormánypárti frakciói elutasították, hogy az ülés napirendjének módosításaként, illetve kiegészítéseként a képviselők az indítványról szavazzanak.

A 2005. évi CXIV. törvény tehát megszüntette a nemzetiségek talán leghatékonyabb érdekérvényesítési eszközét, a bejutást a települések önkormányzatába kedvezményes mandátummal. A csak tanácskozási joggal felruházott elnökök a település önkormányzati testületével szemben ténylegesen nem tudták képviselni érdekeiket. 2002-ben a cigány kisebbség 549 települési önkormányzati mandátumának 69 %-át szerezte kedvezményes listán. A romák folyamatosan hangoztatták a kedvezményes mandátum visszaállításának szükségességét, de gyenge érdekérvényesítési kísérleteik nem jártak sikerrel.

A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól nem szabályozza az önkormányzati elnökök részvételét a testületi ülésen, ami pedig biztosíthatná a nemzetiségi önkormányzatok számára képviselői feladataik hatékony ellátásának a lehetőségét. A polgármester és a testület döntésétől függ, hogy a nemzetiségi önkormányzat elnöke milyen szerepet játszhat ebben a politikai térben. Visszajelzésekből tudjuk, hogy a testületek igyekeznek a romákat teljes mértékben kizárni a helyi ügyekből.

A nemzetiségi törvény rendelkezik ugyanakkor a nemzetiségi önkormányzatok elnökeinek részvételi jogairól a helyi önkormányzatok ülésein: „A nemzetiségi önkormányzat elnöke tanácskozási joga gyakorlása során javaslatot tehet a helyi önkormányzat feladatkörébe tartozó, a nemzetiségi jogokat közvetlenül érintő ügy megtárgyalására, jogosult továbbá:

- a) felvilágosítást kérni a képviselő-testület, közgyűlés szerveitől a nemzetiség helyzetét érintő, önkormányzati hatáskörbe tartozó ügyekben;
- b) feladata ellátásához szükséges tájékoztatást, ügyviteli közreműködést igényelni a képviselőtestület szerveitől;

c) kezdeményezni, hogy a képviselő-testület, közgyűlés saját hatáskörben tegye meg a szükséges intézkedéseket, hatáskör hiányában kezdeményezze a hatáskörrel rendelkező szerv intézkedését a nemzetiséget e minőségében érintő ügyekben.”[15]

Ezeket a korábbi szószólói jogokkal megegyező jogosultságokat a törvényhozó két különböző időpontban lépteti hatályba. A felvilágosítás és tájékoztatás kérésének, valamint az intézkedés kezdeményezésének joga 2013. január 1-jén lép hatályba, a nemzetiségi elnök tanácskozási és javaslattevési jogát biztosító szabályozás pedig a 2014. évi általános nemzetiségi önkormányzati választások kitűzésének napjától hatályos.

A nemzetiségi elnökök részvételi jogával az új önkormányzati törvény is foglalkozik, de a nemzetiségi törvény hatályba léptető rendelkezései nincsenek összhangban ennek előírásaival. Az új Ötv. ugyanis 2013. január 1-jétől alkalmazni rendeli azt az előírást, hogy „A nemzetiségi önkormányzat elnöke kizárólag az általa képviselt nemzetiséget érintő ügy napirendi tárgyalásakor vehet részt a zárt ülésen.”[16] Az alapvető jogok biztosának egy nemzetiségi önkormányzat elnöke panaszának kivizsgálása nyomán készült, 2012. áprilisi vizsgálati jelentése szerint,[17] „nincs alkotmányos indoka annak, hogy az új Ötv. és a nemzetiségi törvény tárgyukban kapcsolódó, sőt egymást kiegészítő rendelkezéseit nem egyidejűleg kívánja hatályba léptetni a törvényhozó. Ennek következtében több mint egy évig terjedő időszakban jogbizonytalanság áll elő azzal kapcsolatban, hogy a nemzetiségi önkormányzat elnöke milyen esetekben vehet részt tanácskozási joggal a helyi önkormányzat nyílt ülésein...” A jelentés a továbbiakban indokoltan tartotta, „hogy a nemzetiségi önkormányzat elnöke ne csupán a nemzetiségi ügyekkel szoros kapcsolatban álló napirendi pontok megvitatásában vehessen részt. A helyi önkormányzat képviselő-testülete vagy bizottsága által tárgyalt kérdések jelentős része – így különösen az Ötv. 8. §-ában meghatározott feladatok ellátásához kapcsolódó döntések – szükségszerűen érintik a település nemzetiségi közösségét is, indokolt tehát, hogy az ülésen részt vehessen a nemzetiségi önkormányzat elnöke is. Az adott nemzetiséget érintő ügy fogalmába ezért álláspontom szerint beletartozhatnak például a településfejlesztéssel, a lakásgazdálkodással, az épített és a természeti környezet védelmével, a helyi közutak fenntartásával, a csatornázással, a csapadékvíz elvezetésével, a helyi tömegközlekedéssel, a köztisztasággal, a foglalkoztatás megoldásával kapcsolatos kérdések is.”

„Általános tapasztalat, hogy a települési önkormányzatok a zárt üléseik többségében szociális támogatási kérelmekről határoznak. Felvetődik tehát, hogy a nemzetiségi önkormányzat elnöke ezekre az ülésekre is meghívható-e szakértői, illetve érintetti minőségében. Megítélésem szerint erre is lehetőség van, hiszen ekkor a nemzetiségi önkormányzat elnöke nem vesz át hatósági feladatkört, hanem tanácskozási jogával élve elősegíti a minél megalapozottabb döntéshozatalt. Ebben az esetben azonban különösen fontos érvényesíteni azt a követelményt, hogy az ülésre meghívott nemzetiségi önkormányzati elnök köteles betartani az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény és más jogszabályok titokvédelmi rendelkezéseit, és a megismert adatokat (személyes adat, döntéselőkészítő irat, üzleti titok) nem hozhatja nyilvánosságra, nem élhet vissza azokkal.”

A nemzetiségi önkormányzat elnökének részvétele a települési önkormányzatok testületi ülésein azért is létfontosságú, mert a roma képviselők aránya nem létszámarányos a települési testületekben és ezt a helyzetet még a kedvezményes mandátum sem tudná korrigálni. Ami a roma polgármestereket illeti, számukat – különösen, ha a települési önkormányzati választásokon nem roma nemzetiségű jelöltként indultak – lehetetlen megállapítani.

A települési önkormányzatok politikai terében a romák számára jelenleg elérhetetlen a képviselet. Kérdéses, hogy 2014 után milyen döntési jogosítványokkal fognak majd a települési képviselők rendelkezni, de ha a romák nem alakítanak ki a településeken párhovatartozástól független képviseleti stratégiát, akkor továbbra is ki fognak szorulni ebből a képviseleti térből és a róluk szóló döntések (is) a fejük felett fognak megszületni.

5. Parlamenti képviselet

A nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdésében az 1990 után megalakult Országgyűlés pártjai között nem volt osztatlan egyetértés; az Országgyűlés nem is rendezte azt. Az azóta eltelt évek folyamán történtek kísérletek a nemzetiségi parlamenti képviselet rendezésére, de ezek azóta sem jártak sikerrel.[\[18\]](#)

1992-ben Tabajdi Csaba, a Magyar Szocialista Párt képviselője ismét felvetette a rendezés kérdését. Számos tervezet született, de a két nagy párt, a kormányon lévő Magyar Demokrata Fórum és az ellenzék legnagyobb pártja, a Szabad Demokraták Szövetsége, valamint a Fiatal Demokraták Szövetsége is ellenezte azt. A parlamenti pártok egyességének hiánya miatt egyik tervezet sem került a Parlament elé.

1994 novemberében a NEKH felvázolt egy delegálási lehetőséget a kisebbségek parlamenti képviseletének ideiglenes megoldására. A javaslatcsomag a pártok és a kisebbségek egyeztetési folyamatában a korábbi tervezetek sorsára jutott.

1995-ben az új alkotmány elveinek kidolgozása során ismét felmerült a megoldás keresése, de az 1996 elején, ötpárti konszenzussal megszületett alapelvek nem garantálták a kisebbségek parlamenti képviseletét.

1998 márciusában az MSZP bejelentette, hogy a májusi választások eredményétől függetlenül újra beterjeszti a kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozó javaslatát, miután a Parlament elvetette a kormány előterjesztését és nem szavazott mandátumot a nemzetiségeknek.[\[19\]](#)

2000-ben a Fidesz a parlamenti képviselők számának radikális csökkentését összekapcsolta a kisebbségek országgyűlési képviseletének megoldásával, a kettőt csak együtt tartotta lehetségesnek.[\[20\]](#)

A 2002. évi választások után megalakuló új Országgyűléstől és Kormánytól a kisebbségek elvárták a parlamenti képviselet megoldását, de a kérdés tovább húzódott.[\[21\]](#)

2007-ben Herényi Károly, az MDF frakcióvezetője egy kétkamarás Parlament felsőházában látta volna csak szívesen a nemzetiségeket. Ugyanebben az évben a nemzeti és etnikai kisebbségek új országgyűlési biztosa, dr. Kállai Ernő kifejtette, hogy a parlamenti pártoknak végre el kellene döntenükhöz, akarnak-e kisebbségi képviseletet az Országgyűlésben. Kállai felhívta a figyelmet arra, hogy az Országgyűlés másfél évtizede mulasztásban van, mert nem biztosította törvényben a kisebbségek parlamenti képviseletét. Az ombudsman szerint a politika „egyet nem tehet tovább: azt, hogy hitegeti a kisebbségi közösség tagjait [...], lehet azt is mondani, hogy nem lesz parlamenti képviselet, csak akkor vállalni kell ennek az ódiámát [...], ki kell állni és elmagyarázni, hogy miért nem”.[\[22\]](#)

Kállai minden erőfeszítése ellenére sem tudott egységet teremteni a 13 nemzetiség között. Bár a vezetésével kidolgozott koncepciót 2008 februárjában átadták a kormány képviselőjének, csak 9 kisebbség sorakozott fel mögé. A nemzetiségek inkább 2009 májusában Szili Katalin, az akkori országgyűlési elnök, MSZP-s képviselő indítványát fogadták el egy kisebbségi fórum megalakítására. Szili elmondta, hogy a Parlament őszi ülészakán szeretnék elfogadtatni azt az országgyűlési határozatot, amely előírná a kormány számára, hogy mikorra terjessze elő a kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozó törvényt.

Balog Zoltán Fideszes képviselő és Szili Katalin 2010 februárjában közösen nyújtották be a Parlamentnek a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Fórumáról szóló országgyűlési határozattervezetet, amely többek között a következőket tartalmazta:

„2. A Fórum a törvényhozás szintjén – a kisebbségek közvetlen parlamenti képviseletének megvalósulásáig is – a parlamenti pártok, parlamenti bizottságok és a nemzeti kisebbségek országos önkormányzatai között kívánja az együttműködést és párbeszédet rendszeressé tenni. Működésével lehetővé teszi a jogalkotás teljes folyamatában a közvetlen párbeszédet, illetve megerősíti a végrehajtás ellenőrzését.

3. A Fórum létrejötte nem helyettesíti, illetve nem pótolja a nemzeti és etnikai kisebbségek alkotmányos jogát a közvetlen parlamenti képviseletre.”

A parlamenti képviselet alkotmányos rendezésére 2010. május 20-án került sor, amikor a Fidesz–KDNP szövetség kétharmados parlamenti többsége elfogadta az Alkotmány módosítását a parlament létszámának csökkentéséről. Az Alkotmánymódosítás rögzíti, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletére további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő választható. A törvény hatálybalépéséről azonban a törvényhozók nem döntöttek. [23] Magyarország 2011. április 25-én elfogadott Alaptörvényének 2. Cikk (2) bekezdése csupán annyit fogalmaz meg, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza (Vizi 2002: 39–54).

Parlamenti képviseletük szükségességét a nemzetiségek számtalanszor megfogalmazták. Roma önkormányzati kutatásunk válaszadóinak 75%-a ugyancsak elkerülhetetlenül fontosnak tartotta a parlamenti képviselet törvénybe iktatását.

A romák 1990 óta 22 pártot hoztak létre, de parlamenti képviseletet csupán a Lungo Drom nevű egyesület ért el azután, hogy szövetséget kötött a Fidesszel, és annak megyei, illetve országos listáin bejutott az Országgyűlésbe. A roma pártok nem tudtak saját nemzetiségük tagjai között teret nyerni. A Magyarországi Cigány Szervezetek Fóruma Roma Összefogás Párt mondható ezen a téren a legsikeresebbnek, ha egyáltalán sikernek nevezhető az, hogy 2010-ben Kolompár Orbán 0,01%-ot ért el.

2010-ben 4 roma képviselő jutott be az Országgyűlésbe: egy az LMP, három pedig a Fidesz listáin. Három képviselő felsőfokú, egy pedig középfokú végzettséggel rendelkezik.

A 2012. január 1-jén hatályba lépett, és először a 2014. évi országgyűlési választások során alkalmazandó, az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény kifejezetten hátrányosan különbözteti meg a nemzetiségeket, így a romákat is. A törvény 9. § (5) bekezdése arról rendelkezik, hogy két vagy több, országos nemzetiségi önkormányzat nem állíthat közös nemzetiségi listát, míg ezt a többség szervezetei számára lehetővé teszi. Hiába a

kedvezményes kvóta, a bejutást legfeljebb a romák számára teszi lehetővé. A kis létszámú nemzetiségek számára már az induláshoz szükséges 1500 ajánlás összegyűjtése is nehézségekbe ütközik.

A törvény – más tartalommal – ismét bevezeti a települési szinten korábban már ismert nemzetiségi szószóoló intézményét; 18.§-a így rendelkezik: „(1) A nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiséget nemzetiségi szószóoló képviseli az Országgyűlésben. (2) A nemzetiségi szószóoló a nemzetiségi listán első helyen szereplő jelölt lesz.”

A szószóoló leendő feladatait, jogkörét a törvény nem sorolja fel, de annyit tudni lehet, hogy csak tárgyalási, részvételi jog illeti meg, nem szavazhat. Tárgyalási, illetve felszólalási jogát is csak akkor gyakorolhatja, ha előzetesen engedélyt kér, és a Parlament megszavazza számára ezt a jogot.

A parlamenti képviselet tekintetében a nemzetiségek közül jelenleg a romák vannak a legjobb helyzetben. Az Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) elnöke, Farkas Flórián további két fontos pozíciót tölt be: a Lungo Drom elnöke, valamint parlamenti képviselő a Fidesz színeiben.

6. Egyenlőség. Egyenlőség?

A nemzetiségi törvény 76. § (2) bekezdése szerint „a nemzetiségi önkormányzati jogok – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – minden nemzetiségi önkormányzat tekintetében egyenlőek.” A romák számára a mindennapi élet gyakorlatában nem áll fenn a nemzetiségi törvény által biztosított egyenlőség. A nemzetiségi önkormányzatok a nemzetiségi önkormányzati rendszerben nem egyenlők egymással, de a helyi nemzetiségi önkormányzat a helyi önkormányzattal sem egyenlő. Az egyenlőtlenségi viszonyok nem kizárólag az ellentmondásos törvényi rendelkezések következményei: a települési nemzetiségi önkormányzatok önszántukból rendelik alá magukat a megyei és országos szintnek; a viszonyrendszer alulról szervezeten paternalista, ami azt jelenti, hogy maguk a települési nemzetiségi önkormányzatok kívánják az alá-fölérendeltségi viszony életben tartását.

A nemzetiségi önkormányzatok, miközben saját rendszerükben elfogadják a paternalista viszonyt, a helyi önkormányzatokkal szemben tökéletes egyenlőséget szeretnének. Helyük azonban valahol a sor végén áll az egész önkormányzati rendszerben. Szerepük korlátozott, számos esetben csupán szimbolikus jelentőséggel bír – a törvényben garantált jogokkal nem vagy csak részlegesen tudnak élni. Tényleges működési területük korlátozott, tevékenységük a kulturális autonómia megvalósításában, a kisközösségi élet kereteit csak nagyrítkán átlépő rendezvényekben, illetve az együttdöntési jogban valósul meg, amennyiben élnek – illetve amennyiben a helyi önkormányzatok hagyják, hogy éljenek – vele.

A nemzetiségi önkormányzatokat csak bizonyos önkormányzati jogok illetik meg. Funkcionális önállóságuk legfeljebb részleges, mivel csak oktatási és részben kulturális funkciókat vehetnek át az államtól. Az olyan, kisebbségeket érintő ügyekben, amelyekben a helyi önkormányzatok döntenek, a kisebbségi testületek a véleményezési és egyetértési jog gyakorlásával csak részt vehetnek; ez azonban nem önkormányzati, hanem participációs jog.

A nemzetiségi önkormányzatok a rendszer semelyik – sem helyi, sem területi/megyei, sem pedig országos – szintjén sem váltak politikai tényezővé; érdekérvényesítő képességük pedig gyenge maradt. A feladatok pontosítása komoly kihívást jelent a helyi önkormányzatok számára, és a feladatellátás finanszírozása is komoly gondokba ütközik. De nem pusztán feladat- és forrásátadásról van itt szó, hanem arról a fejlődési folyamatról is, ami a joggyakorláson keresztül a kulturális csoportként nyilvántartott közösségeket a politikai közösséggé alakulás felé vezetheti. Azonban „... a gyakorlat bizonyítja, hogy a jogilag institucionalizált autonóm kisebbségi csoportok politikai jellegének elismerése terén még hiányok mutatkoznak. Az, hogy egy állam mennyiben garantálja egy kisebbségi közösség politikai entitásként való elismerését, alá van vetve az állam pragmatizmusának, probléma-érzékenységének és a problémák megoldására tett gesztusoknak” (Vizi 2002: 39–54).

A romák „érdekérvényesítését és egyenlőségi törekvéseit gyengíti, valamint politikai mobilizációjukat hátráltatja azonban az is, hogy a magyarországi kisebbségek esetében hiányoznak az ezeket a feladatokat elvégző, illetve nyomásgyakorlásra vagy lobbizásra képes kisebbségi kulturális, politikai és gazdasági elitscsoportok”.

Hiába a törvényi szabályozás, a ténylegesen érvényesülő, valós egyenlőséget a romák csak saját maguk vívhatják ki.

Irodalom

A. Gergely András 1996: *Kisebbségi tér és lokális identitás (II.) Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció (Kiskunhalas)*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont. <http://mek.oszk.hu/10600/10663/10663.htm>

Békési Ágnes 2002: A magyarországi muzsikus cigánycsaládok szocializációs stratégiái és kapcsolati hálózata. *Kisebbségkutatás*, 11. évf. 1. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00013/3.htm>

Bindorffer Györgyi (szerk.) 2007: *Változatok a kettős identitásra – Kisebbségi léhelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Bindorffer Györgyi 2011: *Kisebbség, politikai, kisebbségpolitika. Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon*. Gondolat Kiadó–MTA Szociológiai Kutatóintézet. 2011.

Erdős Kamill 1959: *A Békés megyei cigányok. Cigánydialektusok Magyarországon*. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum.

http://www.erkelmuzeumbaratai.hu/pdf_anyagok/erdos_kamill_a-bekes_megyei_ciganyok.pdf

Havas Gábor 1982: *A Baranya megyei teknővájó cigányok*. In Andor Mihály (szerk.) *Cigányvizsgálatok*. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 61–140.

Kállai Ernő 2005: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti kisebbségkutató Intézet.

Kemény István (szerk.) 2000: *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Kemény István–Janky Béla 2003: A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2. szám. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2003_02/cikk.php?id=747

Ladányi János–Szelényi Iván: Ki a cigány? In: Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.) 2000: *Cigánynak születni*. Budapest, Aktív Társadalmi Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. 179–191.

Ladányi János–Szelényi Iván: Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.) 2000: *Cigánynak születni*. Budapest, Aktív Társadalmi Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 203–209.

Ladányi János–Szelényi Iván: Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról”. In Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.) 2000: *Cigánynak születni*. Budapest, Aktív Társadalmi Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. 239–241.

Nemes Nagy József 1998: *Tér a társadalomtudományban*. Budapest, Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/NNJ_03.pdf

Szarka László 2002: Kisebbségi léthelyzetek térben és időben. *Kisebbségkutatás*, 2. szám. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2002_02/cikk.php?id=1101

Szegő László 1983: A hagyományos cigány közösségek. In Uő (szerk.) *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, Kozmosz Könyvek. 1983. 82–101.

Vizi Balázs 2002: Minority Groups and Autonomy from an International Political Perspective. In Kinga Gál (ed.): *Minority Governance in Europe*. Budapest, Open Society Institute. 37–45.

Jegyzetek

[1] A tér fogalmát használják az építészetben, a fizikában, ahol alapfogalomnak számít, a filozófiában, a matematikában, a földrajztudományban, a szociológiában, valamint a pszichológiában. A tértípusok meghatározása tudományágak szerint változik. A szociológia a társadalmi tereket vizsgálja, ill. ezekben a terekben végzi kutatásait. Lásd: Nemes Nagy József 1998. http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/NNJ_03.pdf

[2] Amikor ezeket a terminusokat használjuk, megállapításainkat anyanyelvtől függetlenül valamennyi roma csoportra vonatkoztatjuk.

[3] A vita eredetileg 1997/1998-ban zajlott le. A tanulmányokat közli: Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.) 2000: *Cigánynak születni*. Budapest, Aktív Társadalmi Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. (1) Ki a cigány? 179–191. (2) Az etnikai besorolás objektivitásáról. 203–209. (3) Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról”. 239–241.

[4] Erdős Kamill (1924–1962) az anyanyelv szerint 2 nagy csoportba – magyar és nem magyar anyanyelvűek: kárpáti és oláh (vlax) cigány nyelvet beszélők – és 4 alcsoportba – magyar anyanyelvű romungrók és román anyanyelvű cigányok (beások) – sorolta a Magyarországon élő cigányokat. Erdős Kamill 1959. http://www.erkelmuzeumbaratai.hu/pdf_anyagok/erdos_kamill_a-bekes_megyei_ciganyok.pdf

Más források szerint romungrónak a szláv nyelvvel keveredett cigány nyelven beszélő kárpáti cigányokat kell tartanunk, akikkel a Pilisben, Nógrád és Somogy megyében találkozhatunk. Kutatásukat a tudomány elhanyagolta, így ismereteink a kárpáti cigányokról csak hozzávetőlegesek. Vö.: Békési Ágnes 2002. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00013/3.htm>

[5] A „Kisebbségi önkormányzatok a 2006-os önkormányzati választások után – A roma, német, görög és ruszin kisebbségi autonómiák működése az átalakult viszonyok között” c. kutatást 68458 sz. alatt az OTKA támogatta.

[6] Bindorffer Györgyi 2011. A vizsgálat a cigányok mellett német, ruszin és görög önkormányzatokat is vizsgált.

[7] Természetesen találkozhatunk más személyes terekkel is akár a pedagógiai/oktatási, akár a kulturális vagy a vallási teret nézzük. Ezek a terek gyakorlatilag a személyes terek formalizált kereteit jelölik ki, amelyben az egyén saját identitását pozitívan is megélheti (ha hagyják, támogatják).

[8] Szarka László 2002. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2002_02/cikk.php?id=1101

[9] Uo.

[10] 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. Értelmező rendelkezések 2:

A törvényben meghatározott - nemzetiségi közszolgáltatási feladatokat ellátó,

- testületi formában működő, jogi személyiséggel rendelkező,
- demokratikus választások útján e törvény alapján létrehozott szervezet,
- amely a nemzetiségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésére,
- a nemzetiségek érdekeinek védelmére és képviselésére,
- a feladat- és hatáskörébe tartozó nemzetiségi közügyek
- települési, területi vagy országos szinten történő önálló intézésére jön létre.

[11] A teljes minta Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megye 125 településére és 147 nemzetiségi önkormányzatára terjedt ki.

[12] A. Gergely András 1996. <http://mek.oszk.hu/10600/10663/10663.htm>

[13] Kisebbségi jelöltként mandátumhoz lehetett jutni, ha a jelölt elérte a legkevesebb szavazattal mandátumhoz jutó képviselőjelöltre leadott érvényes szavazatok kétharmadát. A listákra hasonló kedvezmények vonatkoztak. A törvény a jelölteknek műsoridőt is biztosított a Magyar Rádióban és a Magyar Televízióban: a választási kampány utolsó napján kerülhetett sor a bemutatkozásukra. Az Országgyűlés 70/1990. (IX.14.) határozata jelöltenként 2000 forinttal támogatta a kampányt. Az 53/1990. (IX. 15.) Korm. rendelet költségvetési támogatást nyújtott kisebbségi szervezeteknek a nyilvántartásba vett képviselő vagy polgármester jelölése után. A Belügyminisztérium képviselőjelölt állítása esetén 2000, polgármester állítása után 4000, listaállítás esetén pedig 10 000 Ft-ot utalt a kisebbségi szervezet számlájára.

[14] Lásd: Nemzetiségi törvény, 105. § (2)–(4) bekezdései, valamint az azokat hatályba léptető 157. § (5) és (7) bekezdés.

[15] Lásd: új Ötv. 46. § (3) bekezdése, valamint az azt hatályba léptető 144. § (3) bekezdése

[16] Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJBH 2419/2012 számú ügyben.

www.ajbh.hu/allam/jelentes/201202419.rtf A nemzetiségi önkormányzat elnöke beadványában azt kifogásolta, hogy nem tudja érvényesíteni képviselői jogait a települési önkormányzat ülésein. Állítása szerint a települési önkormányzat elzárkózik a nemzetiségi önkormányzattal való együttműködéstől, és nem teszi lehetővé a panaszos számára, hogy elnöki minőségében részt vegyen a zárt üléseken.

[17] Az 1990 előtti időszakról lásd: Bindorffer 2011: 77–79.

[18] *Hetek*, II. évfolyam, 12. szám, 1998. március 21.

[19] *Népszava*, 2000. 04. 26.

[20] *Barátság*, 2002. 3603.

[21] *Jogi fórum*, 2007.12. 4. <http://www.jogiforum.hu/hirek/17060>

[22] Alkotmány 2010. május 25-i módosítása – a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. 1. § Az Alkotmány 20. §-a a következő új (1) bekezdéssel egészül ki, egyidejűleg a jelenlegi (1)– (6) bekezdés megjelölése (2)–(7) bekezdésre változik: „(1) Az országgyűlési képviselők száma legfeljebb kettőszáz. A nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletére további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő választható.” [...] 5. § (2) E törvény 1. §-ának hatálybalépéséről külön törvény rendelkezik.

[23] *Magyar Közlöny*, 2011. 43. szám. 10665.

Abstract

Györgyi Bindorffer

Identity and community institutions

Role of the informal family life and of the formal political sphere in the development of the Roma identity

This paper deals with those informal, private life and formal, institutional spheres, in which Roma live their everyday life, and which may have an influence on their identity as well as on facilities of assertion of interests.

The closed world of the informal sphere and its partial inability to integrate mean an emotional security in front of the segregation. Both traditionalism and segregation obstruct the social mobility of the Roma; it is the interest of the group not to let persons leave and to preserve group identity through traditional customs. Social mobility from the world of obstructed modernization towards the modern and formal world of life demands, however, adoption of patterns of modernization, high education status and strong facilities to be able to assert interests.

Basic conditions of navigation in the political sphere as well as effective assertion of interests for the Roma are the followings: participation in the higher education in greater extend and to acquire knowledge in a greater measure and to develop a positive view of identity and self-consciousness through this knowledge. The majority is not willing to acknowledge Roma group identity and this unsuccessful attempt results in a negative view of identity in most of the Roma population.

On the other hand there is no modern integration and modernization strategy developed by the Roma themselves and they have no imagination how to develop and preserve Roma identity without the sense of general poverty and of handicapped and prejudicial situation as elements of their identity.

BINDORFFER GYÖRGYI

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

PhD, tudományos munkatárs, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Bindorffer.Gyorgyi@ajbh.hu

Polányi díjas (2002) kulturális antropológus, szociológus, kisebbségkutató; az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék, valamint az ELTE Szociológiai Intézet megbízott oktatója (1996–2004); 2000–2009 között a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, 2007-től az Országgyűlési Biztos Hivatalának munkatársa. Könyvei: Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban (2001); Wir Schwaben waren immer gute Ungarn (2005), Változatok a kettős identitásra (2007); Nemzetiség, politika, nemzetiségpolitika – Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon (2011).

Jóna György

Fiatal oláh cigányok területi identitása

– egy kvalitatív vizsgálat eredményei

Ebben a tanulmányban a magyarországi cigányok merőben új asszimilációs stratégiáját, az etnicitást vizsgálom a II. világháborútól napjainkig. Munkahipotézisem szerint az integráció új típusa a cigányság belső, internalizált identitásstruktúráin alapul. A tanulmányban leírom az etnikai identitás kialakulásának folyamatát, mely Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét sem hagyta érintetlenül. Ha a jelenlegi integrációs folyamatok nem változnak, akkor ez az új identitásforma képes a többségi társadalom és a cigány közösségek gondolkodásmódján és koncepcionális keretein is

Bevezetés

A magyarországi cigányság identitásának elemzése és feltérképezése a mai napig a társadalomkutatók empirikus és teoretikus vizsgálati homlokterében áll. Az eddig napvilágot látott kutatások inkább általános érvényű – természetesen helyes – megállapításokat fogalmaztak meg a hazai romák csoportazonosságáról, én viszont identitásuk mélyebb struktúráiba kívántam bepillantani azon empirikus kutatás során, amelyet 2005 nyarán végeztem Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Arra kerestem a választ, hogy a megyében élő cigány fiatalok a különböző – a társadalmi integráció háttérfeltételeként értelmezhető – identitásstratégiák közül melyiket választották, illetve választják.

Kiindulópontom szerint a társadalmi integráció és az identitás összefügg, egymást meghatározzák, egymástól függenek és állandó kölcsönhatásban állnak egymással. Az egyén saját személyiségén keresztül válik a társadalom szerves részévé (vagy kerül perifériára), ezért ha a csoportidentitást vizsgáljuk, akkor a közösség integrációs teljesítményét is mérjük egyben. A magyarországi cigányság beilleszkedésének – társadalomtörténeti aspektusból nézve – eddig két típusa ismert, kronológiai sorrendben: az asszimiláció és az etnikai identitás. Amint azt látni fogjuk, az asszimiláció csupán a többségi társadalomhoz való közeledést jelenti destruktív identitással, de szerves betagozódást nem. Az etnikai identitás ezzel szemben teljes integrációt eredményez konstruktív önértékeléssel. Mindkét stratégia más-más szerepet vár el a felektől. Az asszimilációban a kisebbségi csoport elhagyja eredeti

szokásait, tradícióit, megtagadja önmagát (destruktív identitás), és így próbál a többségi társadalomhoz közeledni. Az etnikai identitás ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a cigány identitást meg kell őrizni, a hagyományokat ápolni kell, az eredetiség megőrzésével már nem csak közeledés, hanem integráció valósul meg.

Ebben a tanulmányban tehát arra keresem a választ, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei fiatal cigányok asszimiláció vagy etnikai identitás révén próbálnak-e beilleszkedni a magyar társadalmi struktúrába. Kvalitatív vizsgálat keretében főként oláh cigányokat kérdeztem meg.

Elméleti keretek

A roma és nem roma társadalmi szerepek, valamint a hozzájuk kapcsolódó elvárások a magyarországi társadalomtörténelemben állandóan változtak és változnak, a két entitás közötti kapcsolat egy ideig viszonylag harmonikusnak mondható, máskor viszont komoly feszültségekkel terhes. A rendszerváltástól napjainkig a többségi és kisebbségi csoportok közötti viszonyrendszer átstrukturálódott, mindkét aktor szerepfunkcióinak mechanizmusaiban találunk átalakulásra utaló jeleket, amelyek alapvetően befolyásolják a cigányság társadalmi integrációját. E folyamat vizsgálata tehát nem csak azért fontos, mert – amint azt már számos teoretikus és empirikus kutatás is alátámasztotta – az identitás, a funkcionálisan differenciálódott szerepek és a társadalmi integráció organikus kapcsolatban állnak egymással. Arról van szó, hogy minden egyes társadalmi csoport integrációja csak akkor lehet sikeres, ha megtalálja azt az identitásstratégiát – annak kereteit, princípiumait és komponenseit, formáját és tartalmát –, amelynek segítségével betagozódhat a társadalom szerkezetébe (Taylor 1996). A partikuláris önazonosságtudat artikulációja azonban sohasem csak az egyik konglomerátumtól függ, hiszen az identitás és az integráció mindig az interszubjektív elismerés változó játékerében alakul (Honneth 1997), ez egy többszereplős, komplex társadalmi folyamat. Vagyis, ezért állítjuk – s e megállapítás tanulmányunk egyik kiinduló tézise –, hogy az identitás és az integráció problematikája szervesen kapcsolódik egymáshoz, ezek egymástól elválaszthatatlanok. Ha a két csoport identitásában – és természetesen a társadalmi munkamegosztáson belüli hely elfoglalásának viszonyrendszerében – valamilyen diszfunkciók jelennek meg (most mindegy, hogy milyen okokból), akkor az az aggregátumok szereplőiben torz, nem egyszer destruktív csoportazonosságot implicál. Ez egyaránt kimutatható a hazai cigányság és zsidóság vonatkozásában (Jóna 2005, Jóna 2006). Mindez a többségi társadalomban, előítéletes attitűdöt hoz létre, amelynek társadalmi és individuális szintű megszüntetése, felszámolása akár generációkon átívelő folyamattá is válhat. A kialakult előítéletesség pedig nyilvánvalóan az egyik legnagyobb gátja a társadalmi integrációnak

Jelentősebb gazdasági recesszió, illetve gyors társadalmi változások periódusában (ilyen volt például az 1989-es magyarországi rendszerváltás is) a többségi és kisebbségi csoportokban az identitások, a szerepek és a hozzájuk fűződő elvárások bizonytalanná, labilissá, képlékennyé válnak (Allport 1977), és később, az idők folyamán instabilitásukban megmerevednek (Heller 1966). Kialakul, majd általánosan elterjed a „mi” és az „ők” (esetünkben: a cigány és nem-cigány) csoportértelmezés és -értékelés. Ezt a szembenállást akarta, illetve akarja egyfelől a cigány fél felszámolni azzal, hogy bekapcsolódik, illetve bekapcsolódott az asszimiláció folyamatába, melyben identitásváltások sorozatán megy keresztül. (Az asszimiláció fogalmának meghatározásáról már könyvtárnyi szakirodalom született – mi azonban az általánosan elfogadott jelentést alkalmazzuk. Eszerint e terminus beilleszkedést, összeolvadást

jelent. Azonban itt nem társadalmi *jelenségről*, hanem térben és időben lejátszódó, többszereplős társadalomtörténeti *folyamatról* van szó. Ebben a kontinuitásban az érintett csoportok kezdetben életmódjukban, kultúrájukban, világértelmezésükben és hagyományaikban teljesen különböznek egymástól, majd idővel ez a távolság egyre csökken. A csoportok között az átjárhatóság és a mobilitás egyre gyakoribbá és könnyebbé válik, de csak részleges egybeolvadás figyelhető meg, mert egymás mellett párhuzamosan futó, mindig közeledő, de soha össze nem érő társadalmi mozgásról van szó. Más szavakkal: az asszimiláció fogalma azt a folyamatot jelöli, amelyben a szóban forgó közösségek diffúz egymásba csúszásának, tökéletes eggyé válásának *sohasem* lehetünk tanúi – társadalmi integráció nem, vagy csak részben valósulhat meg asszimiláció által.) Az asszimiláció nem hoz integrációt, csupán közeledést jelent. A társadalmi közeledésnek ára az, hogy a kisebbségben lévő csoport elhagyja történelmét, tradícióit, esetenként vallását, nevet változtat, vegyes házasságot köt, stb., negatív identitás alakul ki, ám cserébe a többség magához közel engedi; az asszimiláció destruktív csoportazonosságot teremt és csökkenő társadalmi távolságot, ám teljes összeolvadást, integrációt nem ad.

Az etnikai identitás ezzel szemben mást jelent. Ez egy merőben új, a rendszerváltás után kibontakozó identitás, amely nem asszimilációt, hanem integrációt hoz magával. A társadalmi integráció azt jelenti, hogy a társadalmi osztályok közötti társadalmi távolság mérséklődik, esetenként eltűnik, teljes egybeolvadás jelenik meg, ami nem jelenti a jövedelmi-vagyoni különbségek megszűnését. Ezek fennmaradásával mégis a társadalom tagjai között olyan erős kohéziós erő, szervező elv formálódik, mely képes összetartani a feleket. E folyamat keretében a cigányság nem asszimiláció útján próbál meg közeledni, hanem megőrzi eredeti egyéniségét, karakterét, identitását, és ezzel együtt fogadja be a társadalom. Nem kell megtagadnia önmagát, nem kell rejtőzködni, így nem alakul ki destruktív identitás, hanem konstruktív csoportértelmezés formálódik. Ezzel már nem közeledik, hanem organikus keretek között beépül, integrálódik a társadalom szerkezetébe – társadalmi integráció történik. Az asszimiláció közeledést jelent negatív identitással, az etnikai identitás pedig társadalmi integrációt eredményez konstruktív önértékeléssel.

Ebben a rövid tanulmányban azt vizsgálom empirikus adatok alapján, hogy az etnikai identitással együtt járó társadalmi integráció lokális szinten megvalósul-e a fiatal oláh cigányok körében.

Módszerek

Mivel a cigány identitás szubsztanciális elemeit vizsgáltam, ezért szociológiai, félig-strukturált interjút készítettem – tehát a kvalitatív metodikai rendszert részesítettem előnyben. Az interjút az alábbi dimenziókkal strukturáltam: cigány családokban megfigyelhető speciális szocializációs mechanizmusok, cigány életviteli stratégiák, cigány kulturális preferenciák és szokások, az üldözés emléke (pharrajimos), sorsközösség tudata, asszimilációhoz való viszony, a cigány eredethez, illetve származáshoz fűződő emocionális viszony, valamint cigánykép a médiában.

A mintavételi keretbe a közigazgatásilag Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő cigány fiatal felnőttek (18–28 év közöttiek) kerültek. Összesen 53 értékelhető interjút készítettem, a kutatásba bevont személyekhez úgynevezett hólabda-módszerrel jutottam el (Babbie 1996).[\[1\]](#)

A klasszifikációs rendszerben romának tekintetem azt a személyt, akit a nem cigány származású környezete annak tart, továbbá azt, aki romának vallja magát. Csak az az egyén kerülhetett be a vizsgálatba, aki mindkét kritériumnak egyszerre eleget tett. A kutatás során nem valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztam, ezért ez a kutatás egy későbbi, nagyobb lélegzetvételű adatgyűjtés előzményeként fogható fel, eredményeim tehát nem minden tekintetben vehetők reprezentatívnak, de, úgy vélem, kellően informatívak és tudományosan megalapozottak.

Legfontosabb megállapításaimat interjúrészetekkel támasztom alá.

Eredmények

Eredményeink szerint a disszonáns rejtőzködő stigmakezelés mechanizmusa a megyénkben élő fiatal cigányok körében csak bizonyos mértékben figyelhető meg, roma származásukat és az ehhez kapcsolódó önazonosságot csak meghatározott szituációkban leplezik, ám nem titkolják a többségi társadalom tagjai előtt – többnyire antropológiai okokból. Az 53 megkérdezettből 6 olyan személy volt, akikben gyermekkorukban szüleik nem erősítették a cigány identitást, illetve arra bátorították őket, hogy a mindennapi életük során tabuként, titokként kezeljék cigányságukat.

A kutatás során felfigyeltünk egy rendkívül érdekes jelenségre. A válaszadók elmondták, hogy főként az édesapjuk bátorította őket cigányságuk nyílt vállalására, nem az édesanyjuk. Ennek okát itt most nincs módunkban tovább keresni, azonban ez igen figyelemreméltó, mert más etnikai csoportoknál (főként magyarországi zsidóknál) inkább az apák motiválják gyermekeiket a rejtőzködő stigmakezelésre, míg az anyák a konstruktív identitást helyezik előtérbe.

„Amikor kicsi voltam, akkor tudatosították velem, hogy cigány vagyok, de soha nem akarták rám erőltetni a cigány szokásoknak, hagyományoknak a követését... Mindenképpen arra ösztönöztek, hogy ne takargassam ezt el.”

„Szeretek cigány lenni, arra bátorítottak. Szüleim mindig arra kértek, hogy ne tagadjam meg, hogy cigány vagyok.”

„Természetesen szüleim erősítették bennem, hogy cigány vagyok, mégpedig olyan formában, hogy tanítottak zenére és általában a cigány embereknél a zene az, ami legjobban fog rajtuk, legjobban meg lehet velük tanítani. Szüleimnek soha nem kellett bátorítani, hogy vállaltam cigányságomat, mert én nyíltan vállaltam és én erre büszke vagyok.”

„Nálunk apám viselkedik mindig úgy, mint egy cigány, ő tartja meg legjobban a cigányságát.”

Az 53 megkérdezett fiatal cigány származású személy közül 22 mondta azt, hogy szülei tanították a roma hagyományokra és tradíciókra. Mindazoknak, akik elsajátították és a mai napig is tartják őket, a hagyományok életük egyik meghatározó tényezőjét jelentik. Mindebből az a csupán valószínűsíthető következtetés vonható le, hogy a konstruktív cigány etnikai identitás nem feltétlenül és mindig jár együtt a cigány szokások megtartásával és ápolásával; a helyi cigány identitásban a cigányság tradíciói gyengülő szerepet töltenek be.

Mindez összefügg az előző megállapítással, vagyis a rejtőzködés, a félelem identitássá formálódott már fiatal korban, a cigány csoportazonosság azonban nem rejthető el. Ezek a szembenálló objektív tények feszültséget eredményeznek egyéni és társadalmi szinten is, amely hátráltatja a cigányság stratégiai integrációját.

„A szüleim tanítottak a cigány öltözködésre meg az ételkészítésre, ami még a mai napig is hagyomány nálunk. Például a kenyérhez hasonló vakaró készítés, vagy a krumplisztészta, amit mi úgy szoktunk elkészíteni hagyományosan. De már nem igazán tartom.”

„A szüleim megtanítottak a hagyományokra. A cigány hagyományok ezek olyanok, hogy másokat ne sértsünk meg. Azért a tiszteletadás meglegyen, tisztelet meglegyen a másik iránt, ne bántsuk meg, ne sértsük meg a másikat. Inkább a cigány szokás ott lenne, hogy már akkoriban rövidnadrágot hordunk, az már szégyen volt. Inkább a lányoknál, miniszoknya, combon felüli, az már olyan volt, hogy az hogy néz ki. Festeni nem festhették magukat. Meg a házasságnál volt inkább zűrös. Ott olyan volt, hogyha udvarolt, vagy udvarolni kellett a lánynak, akkor addig járt csak hozzá, szóval se puszi, se semmi. Erre nagyon odafigyeltek. Ezen a téren nagyon szigorúak voltak.”

„Engem igazából nem tanítottak a cigány hagyományokra, nem is az, hogy tanítottak volna, hanem benne élsz egy családban és tudod. Ezek természetes hagyományok, mint például, ha ünnepnap van, összegyűlik a család, például aki nem régen halt meg, annak is meg van terítve, van egy tányér ott ugyanúgy, mikor isznak egy kis pálinkát, akkor öntenek a földre egy kicsit, hogy igyon az is.”

Vizsgálati populációnkból összesen 13 személy mondta azt, hogy tud beszélni és írni cigány nyelven. A többieket szüleik nem is próbálták (vagy nem is akarták) erre megtanítani és – elmondásuk szerint – a jövőben nem is akarják elsajátítani anyanyelvüket. Ennek oka lehet a többségi társadalom előtti szégyenkezés, vagy a már megszerzett „asszimilációs eredmény” konzerválása. Az interjúkból számunkra az derült ki, hogy inkább az utóbbi tényezővel magyarázható az intenzív nyelvi beolvadás. Az interjúk alapján egyértelműen megállapítható, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei fiatal cigányság nyelvi asszimilációja viszonylag magas fokú.

„Engem szüleim tanítottak a cigány nyelvre. Minden éven egyszer cigány bulit is rendezünk, de a temetési, esküvői hagyományokat is betartjuk.”

„Én nem beszélek cigányul. Isten őrizz. Soha nem fogom megtanulni.”

„Beszélem a cigány nyelvet. Hétköznapi életben használom, amikor cigány barátaimmal vagyunk, akkor reflexszerűen a nyelvünk cigányra vált, és fel sem tűnik. Sokan úgy élik meg, hogy mi most ki akarjuk őket rekeszteni. Például, ha most egy csoportban vagyunk egy helyen, ahol vannak ott magyarok is, akkor tényleg van úgy, hogy azt gondolják a magyarok, hogy most biztos minket beszélnek ki. De nem. Hanem természetes reakció, hogy beszélünk és akkor a nyelvünk átvált valahogy cigányra, lehet, van benne az is, hogy ne hallja más, de nem mindig... Írni is tudok cigányul. Bár ezt igazából nem használom, esetleg, hogyha verseket kell fordítani, vagy mondókákat, vagy valamit éppen írni kell rendezvényekre, vagy bárhová, akkor igen. Csak szükség esetén, hétköznapiakon nem sokra megyek vele.”

„Gyerekkoromban próbáltak rávezetni arra, hogy tanuljak meg cigányul írni és olvasni, de engem ez nem érdekel.”

A roma hagyomány, gondolkodásmód és kultúra (amely viszonylag erősen jelen van a fiatal cigányok körében) bizonyos fokig különbözik a többségi társadalométól, ezért nem kerülhető el annak elemzése, hogy a nem cigány csoportok hogyan viszonyulnak mindehhez. Sajnos diszkrimináció, megszégyenítés, néha még durva atrocitás is érte ezért életük folyamán ezeket a roma fiatalokat. Vizsgálati populációnk kétharmada vallotta azt, hogy már általános iskolás korukban kirekesztették őket cigány származásuk miatt. Az esetek többségében inkább az osztálytársaiktól kaptak megvetést és csak kisebb részben tanáraiktól.

„Soha nem fogom elfelejteni, elsőbe beléptem és közben végeztem el egy ápolási asszisztens és egy gondozó ápolói iskolát, ami két-két éves volt és, akkor ugye év vége körül, a vizsgákra jelentkeztem és mentem is, és amikor először beléptem az iskolába, így néztek rám. Senki sem szólt hozzám, nem köszönt, és nem fogadtak be és bizonyítanom kellett a háromnegyed évi vizsgán és év végi vizsgán, hogy igenis nem kettesre vagy hármásra fogok vizsgázni. Nagy meglepetésemre az egyik osztálytársam mondta nekem, hogy nem hitte volna, hogy ilyen jegyeim lesznek, azt gondolta, hogy mit akarsz te itt, most jöttél ide, és akkor te nem fogsz megbukni. Nagyon nagy előítéletei vannak az embereknek, és a magyar embereknek, és nehezen fogadják el. De ha bizonyítasz, akkor én úgy gondolom, hogy maximálisan elfogadnak. Ebből utána probléma nincs, sőt szeretnek, pláne, hogyha jól tanulsz, és a jobbak közé tartozol, akkor meg még jobban.”

„Velem sohasem éreztették, hogy cigány vagyok. Bár volt egyetlen egy osztálytársam, aki egyszer-kétszer úgy szememre vetette, hogy te büdös cigány vagy, és én akkor csak néztem, mert nekem ez új volt, mert azelőtt sohase hallottam ilyet, hogy ennyire megkülönböztessék a cigány embert. Egy kicsit furcsa volt, és akkor úgy össze is tört a szívem, emlékszem, mert sirtam. Nagyon fájó érzés volt, olyan szokatlan, olyan kellemetlen, olyan sírásfojtogató, mert hogy megkülönböztettek, és ez nekem fáj, mert én úgy gondoltam, hogy én ugyanolyan vagyok, mint más ember.”

„Egyáltalán nem volt részem semmilyen elutasításban. Mindenki nagyon toleráns volt, így észre sem vettem így általános iskolás koromban, hogy én más lennék valamilyen szinten, mint az osztálytársaim.”

„Gyerekkoromban nem volt kiközösítés, de szakmunkásképzőben ott volt, sőt a megkülönböztetés miatt nagyon sok atrocitásba keveredtem.”

„Mindig leghátul álltunk a sorba, éreztették, tudtuk, nekünk ott a helyünk.”

„Engem megkülönböztettek. Mert a C betű mindig ott fog állni a nevem előtt, XY cigány [a megkérdezett itt a nevét mondja – J. Gy.]. Ezt komolyan mondom.”

Az érintetteket arról is kérdeztük, hogy milyen szocializációs mechanizmusokat alkalmaznak, illetve alkalmaznának gyermekeik nevelésében, szeretnék-e továbbadni a cigány hagyományokat gyermekeiknek, támogatnák-e gyermekeiket abban, hogy aktívan bekapcsolódjanak a cigány kulturális élet vérkeringésébe. Meglepő válaszokat kaptunk: összesen 25 személy mondta azt, hogy gyermekeit nem a cigány tradíciók szerint fogja nevelni, szeretné, ha gyermeke nem kerülne semmilyen kapcsolatba ezekkel a hagyományokkal. Ezt általában azzal magyarázták, hogy ők sem ismerik elég pontosan és mélyrehatóan kultúrájukat, mások viszont érdektelenségre hivatkoztak. Azonban voltak

olyanok is, akik bevallották, hogy félnek a többségi társadalom bizonyos szegmenseiben felerősödő előítéletektől és nem szeretnék, ha gyermeküket emiatt a későbbiekben bármilyen atrocitás érné, vagyis a félelem miatt próbálnak meghatározott távolságot tartani származásbeli identitásuktól. Ez gátat szab a társadalomba való adekvát integrációjuknak. Ez a destruktív, rejtőzködő önazonosság tipikus megjelenési formája.

Mindezek következtében az asszimiláció kontinuitásába kerülnek gyermekeik, ami viszont a jövőben – minden valószínűség szerint – reaktív önazonosságot fog implicálni bennük, ami újból dezintegrációhoz vezet. Néhány, tipikusnak mondható vélemény:

„Persze, el fogom mondani gyermekeimnek a cigány hagyományokat, úgy fogom őket nevelni, ahogy engem neveltek a szüleim, sőt kicsit jobban.”

„Nem. Én nem akarom őket cigány vagy magyar hagyományok szerint nevelni, én családi hagyományokat szeretnék kialakítani, de szerintem nem igazán fogom őket cigány hagyományok szerint nevelni.”

„Így van, a cigány hagyomány nagyon fontos. Jó az, ha meg van benne a kultúra, mert az is elmúlt, hogy most elvigyük a gyereket a klubokba, cigányul tanuljanak, cigányul táncoljanak. Nagyecseden is van egy kis cigánygyerek klub, oda fel szoktuk vinni, de mondjuk még kicsi, még csak három éves. De táncolni táncolgat, énekelget, cigányul is beszélget, szóval belenő. Ahogy mi felnőtünk, ugyanúgy ő is belenő.”

„Nem. Nem fogom őket a cigány hagyományok szerint nevelni, mert nem. Nem lesz attól jobb neki, de mi itthon nem beszéljük a cigány nyelvet a feleséggel. Nem beszéljük és a gyerekeknek se fogjuk megtanítani.”

„Nem fontosak a cigány hagyományok, mert szerintem haladni kell a korrallal. Már azok a szokások, amit régen a cigányok végeztek, ez a táncolás meg ilyesmi, szerintem ebből már nem lehet egy gyereket arra tanítani, nem sok minden lesz belőle.”

Identitásuk – többek között – döntően meghatározza párválasztásukat, vagyis a vegyes házasságok arányából (részben) következtethetünk a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei fiatal felnőtt cigányok etnikai csoportazonosságának sajátosságára. A válaszadók majdnem fele kizárólag cigány személlyel kötne, illetve kötött már házasságot. Véleményük szerintük egy romának (függetlenül attól, hogy nőt vagy férfit kérdeztünk) csak cigánnyal lehet és kell házasodni, a harmonikus családi életüknek ez alapvető kritériuma. Itt fontos megjegyezni, hogy ez a jelenség inkább az alacsonyabb egzisztenciával rendelkező cigány csoportokban volt megfigyelhető.

Populációnk több mint egyharmadát nem érdekelte jövőbelijének származása, vagy úgy gondolta, hogy csak a köztük lévő szerelem számít, a származás egyáltalán nem. A megkérdezettek több mint tíz százaléka vegyes házasságban él, elmondásuk szerint teljes boldogságban. Számukra is lényegtelen volt párválasztásuknál a saját vagy párjuk származása, kizárólag emocionális alapon hozták meg döntésüket. Csupán egy személy volt azon a határozott állásponton, hogy soha nem menne férjhez cigány férfihez. Döntését semmivel sem indokolta.

„Nekem cigány párom van, ő a párom. Cigánynak cigány a párja, nálunk ezt szokás mondani.”

„Azt kell mondanom, hogy Magyarországon élek és nem tennék különbséget, mert akit szeretek, azt választanom.”

„Csakis cigánnyal kötnék házasságot, mert a cigányokkal jobban ki lehet jönni.”

„Most van egy párom, aki cigány. De nem emiatt a párom. Ha nem cigány párom lenne, az sem lenne baj.”

„Nekem teljesen mindegy hogy cigány vagy nem. Az a lényeg, hogy szeressen.”

„A párom nem cigány, 12 éve lakom a feleségemmel, ő magyar. Nem tudom, hogy ezt hogy hozta a sors, de ez így történt. Elvileg anyuék azt mondták, hogy próbáljak cigány lányt szerezni, de valami oknál fogva nem igazán tudja az ember megszabni, hogy milyen asszonyt fogjon magának, éppen akit megszeret.”

A megkérdezettek közül csupán heten gondolták úgy, hogy fontosak a cigány szimbólumok. Az ezekhez kapcsolódó hagyományos cigány öltözködési szokások marginalizálódását általában a divat megváltozásával magyarították, amely nem tűri el a cigány népviseletet, ezért inkább a magyar, illetve az európai divatot követik. Néhányan azonban úgy vélték, hogy számukra még a mai napig fontosak a cigány szimbólumok és az öltözködés, de mégsem viselik azokat, mert ez a többségi társadalom tagjaitól élesen megkülönböztetné őket – magyarul, félnek a kirekesztéstől, így inkább sajátos asszimilációs minták szerint konstruálják mindennapi életüket.

„Én szerintem fontosak a cigány szimbólumok, de így a hétköznapokban, hogy például elmegyek vásárolni, akkor úgy már nem. Olyan kihívó, olyan másnak tűnik benne az ember.”

„Szerintem vállalja fel egy cigány ember azt, hogy ő cigány, de ne járjon azért mindennap ilyen ruhákba, mert azért kinézik, de aki ezt teszi, arra én felnézek.”

„Hát a mi családukban a szimbólumok nem jellemzőek. Tehát így öltözködésben, szerintem, nem lehet megállapítani, hogy mi cigányok lennénk. Nem tartom fontosnak, hogyha valaki annak tartja, akkor elfogadom, de én nem, részemről ez nem meghatározó.”

„Fontosnak tartom végül is, mert többen úgy öltözködnek, meg úgy viselik a ruhákat, mint a régi időkben. Még mindig van hagyománya ennek. Például, hosszabb szoknya, meg apukáméknál még volt annak idején a lakkcipő. Én ma már ritkábban viselem ezeket, megpróbálunk a divat után menni.”

„Egyáltalán nem fontosak a szimbólumok, semmire sem jók. A romák is ugyanúgy próbálnak divatosan öltözködni, kinek hogy telik rá, de szerintem már egyre kevesebb roma van, aki így tipikusan cigánynak öltözködik.”

A válaszadók közel háromnegyede vallotta magát cigánynak, egynegyede pedig magyar cigánynak. Csupán egy személy volt, aki hevesen tiltakozott az ellen, hogy ő cigány. (Ne

felejtjük el, hogy a mintaválasztás egyik feltétele volt, hogy a megkérdezett személy roma származásának titulálja magát. Az interjú elején cigánynak vallotta magát, néhány perccel később letagadta. Ez „lecigányozott” önértelmezésre utal, ami a negatív önértelmezésnek egy eleme.) Ez egy rendkívül érdekes jelenség a magyarországi cigányság önmeghatározásában. Láttuk, hogy a cigány hagyományok és szimbólumok már nem alapvető és megkérdőjelezhetetlen értékek köreikben, de az erős cigány identitás kimutatható, és a többség relatíve jól beszéli a cigány nyelvet. Ez azt jelenti, hogy bekapcsolódtak az asszimiláció folyamatába úgy, hogy eredeti identitásukat nem adták fel – antropológiai okokból. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy már külső testi megjelenésükben különböznek a nem cigány társadalom tagjaitól, és ez gátat vet az asszimiláció bizonyos mechanizmusainak – ha akarnák, se tudnák titkolni, eltakarni cigány származásukat. Számos esetben ez stigmatizált, reaktív identitás kialakulásához vezet, illetve vezethet; lecigányozott én-meghatározás artikulálódhat bennük, amely más magyarországi partikuláris csoportoknál okozott már pszichés vagy más lelki problémát, a családi bonyodalmakról nem is beszélve.

„Cigánynak tartom magam. Azért, mert a bőröm színe nem ugyanolyan, mint a másike, én beszélem a cigány nyelvet, más nem. Én nem szégyellem azt, hogy cigány vagyok. Ugyanolyan állampolgár vagyok én is, mint a többiek, de mégis bennem van az, hogy én érek annyit, mint a másik magyar. De engem annyira lenéznek, hogy cigány vagyok.”

„Cigány vagyok a bőröm színe miatt.”

„Elvileg cigánynak tartom magam, de beilleszkedünk a magyar társadalomba. Próbálunk.”

„Vallom magamról, hogy cigány vagyok, de nem feltétlenül a cigány hagyományokat követem, hanem inkább a magyar szokásokat részesítem előnyben.”

„Csak részben tartom cigánynak magam. Mert a szüleim magyarok, édesanyám magyar, édesapám cigány és én magyar állampolgár vagyok, így magyarnak vallom magam. Nincs az, hogy cigány vagy magyar, magyar állampolgárnak vallom magam.”

„Származásom szerint cigány vagyok, eszerint cigány vagyok, de viszont ahol élünk, vagy élek és dolgozom, ott magyarok között vagyok.”

„Nincs mit tenni, játszuk, hogy magyarok vagyunk. Annál rosszabb, ha szégyelled, hogy cigány vagy. Azért csak fajtád, érted, most épp ugyanúgy, mint nálatok. Te magyar vagy én meg cigány. Nem szabad letagadni. Régen letagadtam volna, mikor olyan idős voltam, mint te. Akkoriban úgy álltak hozzá, hogy cigány, de most már nem.”

„Hát a magyarság és a cigányság is jól megfér bennem. Annyira vagyok cigány, amennyire magyar és ezért fér meg mindkettő bennem.”

A roma népirtás (pharrajimos) a válaszdók családjainak majdnem felét érintette. Általánosságban elmondható, hogy ezekben a családokban az őket ért sérelem emléke nem tabu – néhány kivételtől eltekintve. Szüleik nyíltan beszélnek gyermekeiknek ezekről a borzalmakról. Az érintettek leszármazóit ma is megrázza a második világháború folyamán történt cigány népirtás, de haragot nem éreznek a többségi társadalom iránt. Úgy vélik, ennek nem szabad még egyszer megtörténni, és nem is fog. Az interjúkból az derül ki, hogy identitásuknak *nem* kardinális eleme a pharrajimos ténye, nem értékelhető csoportkohéziós tényezőként.

„Szoktam hallani, az RTL-en szoktak adni ilyen műsorokat. Bár jó lenne, ha kicsit többet foglalkoznának ezzel a témával, mert akkor tudnák az én korosztályomba is. Bár azok nem nagyon foglalkoznak vele. Van, aki azt mondja, hogy nem hiszi el, meg mit tudom én.”

„Szerintem nem eléggé foglalkozik ezzel, mert az a baj, hogy van egyszer egy évben, teszem fel, és utána semmi. Ennek szerintem egy ilyen hagyományos dolognak kellene lenni. Ilyet nem egy évben egyszer megrendezem és utána kész, hanem ennek kéne hosszabb dolognak lennie, hogy az emberekben még jobban megragadja, hogy mi is történt akkor és az, hogy még egyszer ez ne történhessen meg. És az, hogy ne legyen az, hogy fajgyűlölet, mert ha többet mutatnák a tv-ben, akkor az emberek jobban rájönnének arra, hogy mi is történt akkor, és akkor lehetséges, hogy nem lenne fajgyűlölet.”

„Szoktunk erről beszélgetni otthon. Nagyanyámnak az apukája meg a nagyapja ott halt, hát ez valami szörnyű. Szörnyűséggel tölti el az embert, amikor beszélnek róla és most már kezd valahogy elfelejtődni, de azért még valahol ott van mélyen, fájón, hogy ott haltak meg.”

„A nagyszüleimet elhurcolták. Dédi nagypapámnak a lába lebénult, Szibériában is volt fogságban, úgy hozták már haza, hogy megfagytak a lábai, és akkor pelenkázni kellett 15 évig.”

„A szüleim mesélték, hogy a nagypapám is így halt meg, és így hát családon belül is több rokonomat, akiket nem ismerhettem meg, így veszítettem el. A szüleimmel szoktunk erről beszélgetni. Hát, ugyebár amikor ennek ünnepe van az év során, akkor szoktunk mi is megemlékezni erről, illetve halottak napján.”

A megkérdezettek kétharmada egyáltalán nincs megelégedve azzal, ahogy a média foglalkozik a cigány népi kultúra emlékével. Véleményük szerint a sajtó nem fordít kellő időt a pharrajimos emlékének ápolására, vagy éppen inadekvát módon kezeli ezt a kérdést. Jellemző, hogy azok a személyek vélekednek így, akiknek a családjában van túlélő, illetve akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. A válaszadók közel tizedét egyáltalán nem érdekli a roma népi kultúra története és annak következményei, interjúalanyaim közül néhányan nem is tudnak róla.

Konklúzió

A vizsgált térségben élő cigány fiatalok erős etnikai identitással próbálnak meg részt venni az asszimilációban, melynek sikertelensége előrevetíthető. Ezt a sokrétű folyamatot még tovább bonyolítja az a tény, hogy a cigányságon belül különböző csoportok vannak (beás, oláh, stb.), amelyeknek az integrációs stratégiái egymástól nagymértékben eltérnek. A helyi cigányok azért nem merik vállalni tradícióikat, önmagukat, szimbólumaikat, múltjukat, stb., mert félnék a nem cigány társadalom bizonyos szegmenseiben lévő előítéllettől, a kirekesztéstől, az esetleges atrocitástól. Ők szívesen integrálódna, de ez jelenleg olyan többszereplős folyamat, amelyben a többségi társadalom nem minden tagja akarja a cigányságot a közösségben látni. Patthelyzet.

Irodalom

Allport, Gordon W. 1977: *Az előítélet*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Babbie, Earl 1996: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.

Heller Ágnes 1966: *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest, Akadémia Kiadó.

Honneth, Axel 1997: *Elismerés és megvetés*. Pécs, Jelenkor Kiadó.

Jóna György 2005: A debreceni zsidó ifjúság csoportazonosságáról – a zsidó etnicitás fényében. *Szociológiai Szemle*, 2005:4. sz. 56–68.

Jóna György 2006: A cigány fiatalok etnikai csoportazonosságáról. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2006: 2. sz. 167–174.

Taylor, Charles 1996: Az elismerés politikája. *Café Babel*, 1996: 3. sz. 57–77.

Jegyzetek

Jelen tanulmányunk az alábbi tanulmány rövidített változata: Jóna György: A cigány fiatalok etnikai csoportazonosságáról. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2006: 2. sz. 167–174.

[1] Az alábbi településeken készültek az interjúk, zárójelben az interjúk száma szerepel: Apagy (2), Baktalórántháza (3), Balkány (2), Buj (3), Fehérgyarmat (3), Gávavencsellő (3), Ibrány (3), Kálmánháza (2), Kisvárd (4), Máriapócs (2), Nagykálló (6), Napkor (2), Nyírbogát (2), Nyíregyháza (8), Újfehértó (2), Vásárosnamény (3), Záhony (3).

Abstract

György Jóna

Territorial identity of young Vlach Roma people – the achievements of a qualitative survey

This article examines the new, alternative assimilation strategies among the Hungarian Gypsies' ethnicity after the decades following World War II. As a hypothesis the author assumes that the Gypsies form their integration strategy according to the substantial elements of the internal, latent structures of their identity. The study describes the realization of this new identity frame emerging after the regime change among the Gypsy Youth living in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, and concludes that the existence of the frame of this ethnical identity is obviously recognizable and should the current tendencies not change, such new identity concept would gain even more extent in the areas of their beliefs and concepts.

JÓNA GYÖRGY

szociológus, szociálpolitikus,

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Nyíregyháza

jona.gyorgy@foh.unideb.hu

Jóna György 2004-ben szerezte diplomáit a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán, végzés után az Egészségügyi Kar oktatója lett. Közel 50 publikációja jelent meg, ebből 6 angol nyelven, továbbá egy önálló monográfia. 2010-től a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Erasmus ösztöndíjas oktatója, ahol egészség-gazdaságtant és egészség-szociológiát tanít. 2010-ben az MTA Területi Bizottsága által kiírt tanulmányíró pályázaton díjat nyert. Közel fél tucat önálló kvantitatív és kvalitatív kutatást végzett városi, megyei és regionális szinten. Jelenleg a Szent István Egyetem Regionális Tudományok Doktori Iskola doktorjelöltje.

Főbb kutatási területei: etnikai csoportok identitása, területi egyenlőtlenségek, szociálpolitikai rendszerek finanszírozása, magyar és nemzetközi jóléti politika, szegénység és társadalmi kirekesztés.

Bernáth Gábor – Messing Vera

Változó médiareprezentáció

Roma mediakép 1997–2011

A szerzők egy 2011-es kutatás alapján a legnagyobb közönséget vonzó magyarországi médiumok roma képét vizsgálták, elsősorban a tartalomelemzés módszereivel. Az öt hónapos minta a magyarországi országos, helyi, politikai és bulvársajtóra, internetes hírportálokra, valamint négy televíziós csatorna fő hírműsoraira terjedt ki. A kutatási módszertant úgy választottuk ki, hogy az eredmények összehasonlíthatóak legyenek 1997-es, 2000-es és 2003-as kutatásaink eredményeivel.

Az elemzés által feltérképezett folyamatok a szélsőjobboldali beszédmód elterjedését mutatják a többségi politikai és mediális közbeszédben, ezzel párhuzamosan pedig az emberi jogi tematika csaknem teljes eltűnését is jelzik. Ebben a közbeszédben minimálisra csökkentek az esélyei az emberi méltóságon és egyenlőségen alapuló kommunikációnak, és annak, hogy a roma közösségek is hallassák a hangjukat.

1997 és 2011 között több alkalommal készítettünk elemzést a magyarországi média többségi mediaképéről. A tartalomelemzéseket kvalitatív elemzésekkel, illetve a kontextust is megmutató politikai, közpolitikai elemzésekkel kiegészítő módszertan reményeink szerint trendek kirajzolására is alkalmas lehet. A jelenlegi helyzet leírását kissé megelőlegezve: a médiaformáló erővel bíró roma önszerveződés visszaszorulása vagy eltűnése, a kisebbségeket és/vagy a szegényeket védő, egyébként is gyenge társadalmi normák további gyengülése (mind az újságíró szakma, mind a közbeszéd kapcsán) – talán így jellemezhetőek első látásra azok a folyamatok, amelyek szembeötlő változásokat idéztek elő a romák többségi mediaképében. E mediaképben minden korábbinál erősebben dominál a kriminalitás; eltűntek a korábban még széles körben tudósított (és a romák által ma is széles körben megtapasztalt) diszkriminációs esetek, az előítéletesség már csak a szélsőjobboldalra jellemző, a szegénység helyett a normaszegés esetei a dominánsak, a roma kultúra pedig az általános bulvarizálódáshoz igazodva jelenik meg.

Módszertan

Az elemzés szempontrendszerét a korábbi kutatásainkkal (1997[1], 2000[2] és 2003[3]) való összevethetőség érdekében azok módszertanára építve végeztük. Így több kérdésben az elmúlt 14 év folyamatairól, trendjeiről értékelhetünk adatokat. 2011-ben a kódutasítás részben a korábbi elemzések tapasztalataira épül, de új elemeket is tartalmaz; ilyen például a televíziós anyagok elemzése. A tartalomelemzést több ponton bővítettük egyes témacsoportok kvalitatív elemzésével. Az anyagi lehetőségek a legfrissebb kutatás során 5 hónapos mintavételt engedtek meg (2010 novembere és 2011 március vége közötti időszak), a hírmédiát ugyanakkor igyekeztük minél jobban lefedni: a mintába egyaránt bekerültek politikai és bulvár, országos és helyi, nyomtatott és internetes médiumok, valamint televíziók.[4]

A minta esetleges torzításai: kiemelt ügyek

A média-elemzések egyik visszatérő problémája, hogy az adott időszakban egyes fontos események nagy reprezentációja jelentősen torzíthatja a mintát: elképzelhető, hogy az esemény lecsengése utáni félévben – évben már más jellegzetességek irányába torzítana egy másik kiemelt esemény. Érdemes tehát az adott időszak legfontosabb történéseit áttekinteni, és az adatfeldolgozás során e torzítások elkerülésére további elemzéseket alkalmazni.

Részben ekkor zajlott Magyarország EU elnöksége, amelynek egyik kiemelt vállalása volt az Európai Roma Keretstratégia elfogadtatása – így az uniós elnökséggel foglalkozó tudósítások nagy számban tértek ki erre. A cikkek 14%-ának volt külpolitikai vonatkozása, és ezek nagy része az EU-s elnökség kapcsán említette a romákat, de olyan médium is volt, amely minden ötödik tudósítását ebben a kontextusban közölte.

Erre az időszakra esik két kiemelt bűnügy, illetve bűnügysorozat, egyfelől a Cozma-gyilkosság (2011 január), másfelől a romákkal szemben elkövetett támadás- és gyilkosságsorozat bírósági tárgyalása. Mindkét tárgyalás kiemelt médiafigyelmet kapott, nem véletlenül, hiszen ezek a jelenkori Magyarország emblematikus ügyeivé váltak. Ez is magyarázhatja, hogy a bűncselekményeknek a korábbiaknál is nagyobb a jelenlétük a vizsgált időszakban (a cikkek több mint harmada, 35%-a a bűnözés kapcsán, de legalábbis azt említve foglalkozott romákkal), így a minta e tekintetben torzít.

A vizsgált időszak végén, március elején Gyöngyöspatán egyenruhás jobboldali és szélsőjobboldali szervezetek kezdtek felvonulni, és az ország további pontjain jelentettek be hasonló akciót. Mivel a szervezők ezen akciók megszervezésének indokaként a megszaporodó, állítólag romák által elkövetett bűncselekményeket hozták fel, állításuk értelmétől és valóságtartalmától függetlenül azok a tudósítások is növelték a bűnözés témájának előfordulási gyakoriságát, amelyek e szervezeteknek (is) megszólalást biztosítva számoltak be az eseményekről.

A cigány kisebbségi önkormányzatoknak, illetve a roma szervezeteknek nagyobb jelenlétet biztosít a mintában (a tudósítások 12%-a) a 2011. január 9-én történt országos roma önkormányzati választás. E tematika súlyát még két történet táplálta: az ebben az időszakban is zajló Kolompár Orbán korábbi OCÖ elnök elleni bűnvádi eljárás, valamint a roma kárpótlással kapcsolatos visszaélések feltárása. E két eseményről szóló anyagokat a kódolás egyszerre sorolta a „kisebbségi önszerveződés” és a „bűnözés” tematikájába.

A korábbi kutatási mintákhoz képest jelentős fordulat, hogy az ún. celeb-témák bőséges megjelenést biztosítanak olyan személyeknek – főként énekeseknek –, akik történetesen romák. Az ilyen hírek elsősorban a bulvár médiában (Blikk, Vasárnapi Blikk, Index Velvet) jelennek meg, itt azonban szinte kizárólag ezek határozzák meg a romák képét (az e lapokban megjelenő cikkek 60–100%-a celeb-témát tárgyal). A nem bulvár médiából vagy hiányzik, vagy csupán 1–2 hír/tudósítás erejéig jelenik meg ez a tematika.

Honnan vesszük, hogy cigány valaki?

Külön nehézséget okoz a kisebbségek médiakép-elemzésekor, hogy egyáltalán miként dől el, hogy valaki az adott csoporthoz tartozik. A tiszta helyzet az a korántsem életszerű eset lenne, ha a megjelenő szereplők nyilatkoznának erről. A legtöbbször nyilván nem ez a helyzet – valaki más mondja ki az illető(k)ről (például Gyöngyöspatán) vagy a tudósítás „mondja ki” (például sok vágóképen). [5]

Sokszor azonban csak a befogadó előzetes tudása, elképzelései azonosítanak cigányként egy-egy szereplőt. Különösen ez utóbbi eseteket nehéz elbírálni, ezért külön kategóriaként kódoltuk, amikor a cikk/tudósítás nem tette ugyan explicitté a roma vonatkozást, ám azt akár a képi mód, akár az olvasó tételezett tudása (például egy-egy celeb vállalt etnikai identitása) alapján „tudni lehetett”.

Külön megvizsgáltuk azokat a televíziós anyagokat, amelyek úgy kerültek be a mintába, hogy az ezekben szereplő vagy hivatkozott személyeket nem saját maguk, a narráció, vagy másik szereplő azonosítja cigányként, hanem valamely képi szerkesztési, vagy más jelentésadó eljárás. Ezek az eljárások jóval nagyobb teret engednek a befogadó szabadságának, előzetes kondicionáltsága, képi és egyéb emlékei jelentősen befolyásolják majd, hogy adott esetben cigányként vagy nem cigányként azonosítja az adott szereplőket.[6] És ugyanez történik a kódolóval is, akinek ilyen esetekben gondosan kellett mérlegelnie: egy „cigányos” név, arc, vagy akár cigánytelepi környezet elegendő ok-e arra, hogy kimondjuk: a tudósítás cigányokról (is) szól.

A fenti megfontolások alapján elsősorban azokat a tudósításokat kódoltuk, amelyekben vagy explicit módon megjelenik a „cigány”/„roma” kifejezés, és/vagy amelyek képi vagy más módon utaltak a roma vonatkozásra, valamint azokat az egységeket, amelyekben olyan megszólaló van, akinek roma származása közismert, nyilvánosan vállalt, széles körben tudható. Ez utóbbi gyakran fordul elő a celebekről, művészekről vagy roma politikusokról szóló tudósításokban (pl. Caramel, Kolompár Orbán, Farkas Flórián, stb.). Nem került ugyanakkor a mintába például az a tudósítás, amely a legszegényebb és leggazdagabb hazai településekről szól egy KSH felmérés kapcsán. A legszegényebb települések (Tiszabő, Csenyete stb.) közismerten elcigányosodott falvak, mégsem feltételezhettük, hogy ez minden újságolvasó (vagy akár a többségük) számára evidens. Az ilyen cikkeket csak abban az esetben kódoltuk, ha a tudósítás maga is kitért annak roma vonatkozására.

Külön elemeztük azokat a helyzeteket és történeteket, amelyeket a média utalások, szinonimák útján etnikai vonatkozással ruház fel (anélkül tehát, hogy leírná, kimondaná a roma érintettséget).

Televíziós anyagok: új terület

Ismereteink szerint e témakörben ilyen nagy mintán először készül elemzés híradós anyagokról úgy, hogy az túlmutat a klasszikus tartalomelemzés keretein. A televíziós anyagokat általában néhány tudósítás kvalitatív elemzésével szokták vizsgálni. Mi az írott tudósítások tartalomelemzésének kérdésein túl igyekeztünk olyan további szempontok alapján is vizsgálni, amelyek általában kismintás kvalitatív elemzésekben szoktak felmerülni, a jellemző kameraállástól az egyéb jelentéstulajdonító eljárások elemzéséig. A mozgóképek kapcsán az ezekre a kérdésekre is kiterjedő kódutasítást készítettünk; a kódolási eredményeket magunk is kontrolláltuk az anyagok többszörös utóelemzésével, és néhány kérdésben további mélyelemzést végeztünk.

A tartalomelemzés eredményei

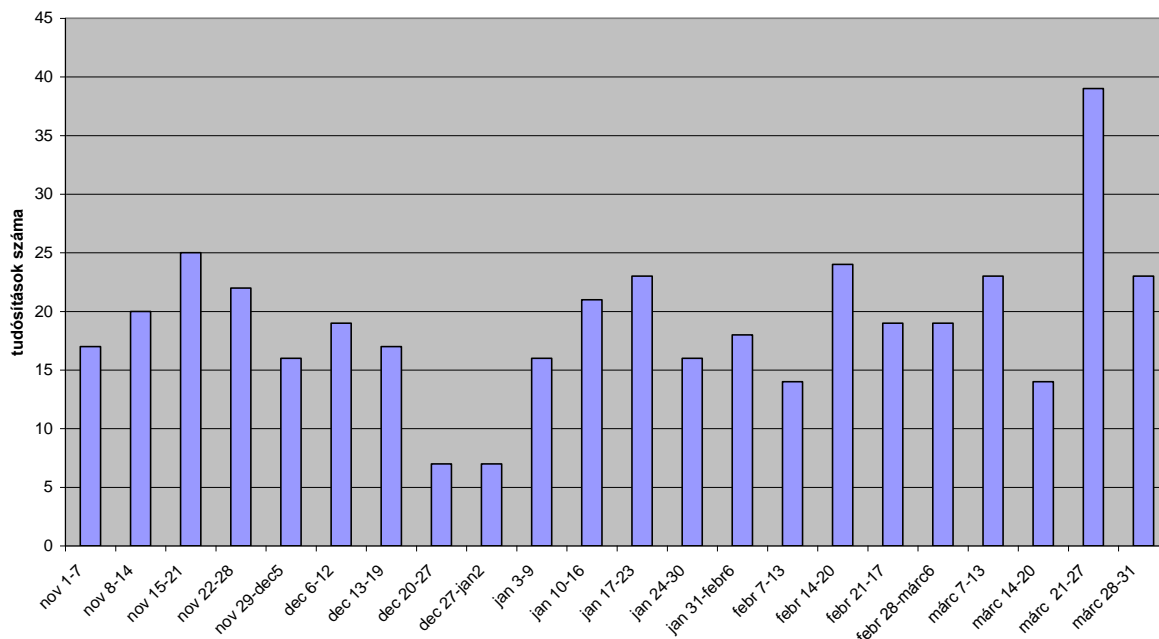
Hangsúlyosság, változások a korábbi elemzésekhez képest

A 2010–11-es mintában átlagosan négyből három nap jelent meg a médiában roma vonatkozású tudósítás. Ez jelentős növekedés a korábbiakhoz képest: 1996–97-ben minden lap átlagosan minden második-harmadik nap, míg 2000-ben minden második nap közölt cikket a romákkal kapcsolatban. Összehasonlításképp: egy 1973-ban a brit sajtó kisebbségképéről készült elemzés minden vizsgált lapban napi átlag tíz cikket, míg egy brit elemzés ennél is intenzívebb jelenlétet talált (Hartmann–Husband 1974).

A mennyiségi mutatók mellett lényeges az is, hogy a kisebbségi témák milyen súllyal jelennek meg a sajtó egészében. Mi ezt anyagi források hiányában nem vizsgáltuk, de egy 2008-ban készült európai összehasonító kutatás azt mutatta, hogy a kisebbségi téma igen marginálisan – az összes cikk 3,8%-ában – jelenik meg a magyar médiában, és ennek ötödét teszik ki a romákkal és 13%-át a határon túli kisebbségekkel foglalkozó írások (Krizsa–Vidra 2010).

A romákkal foglalkozó tudósítások időbeli eloszlása egyenetlen volt 2011-ben is – természetes módon egy-egy, nagyobb publicitást kapott hír köré csoportosul az anyagok jelentős része.

Idősoros megoszlás

A legtöbb hír március végén látott napvilágot, amikor a gyöngyöspatai konfliktus kirobbant és a romagyilkosságok vádlottjainak pere elkezdődött, de nagyobb figyelmet láthatunk november második felében is, amikor kiszivárgott a hír, hogy a Költségvetési Tanács támogatása a MACIKA (Magyarországi Cigányokért Közalapítvány) büdtségét növelné, illetve január közepén, az Országos Cigány Önkormányzati (OCÖ) választások kapcsán. A média-termékek között is voltak eltérések: a legkevesebb írást az Új Dunántúli Napló közölte (átlagosan minden második nap), míg a többiben nagyjából naponta találtunk roma vonatkozású tudósítást.

A hangsúlyosság megítéléséhez a roma tematikájú cikkek pusztán számán túl azt is ismerni kell, hogy milyen mélységben foglalkoztak a kisebbséggel: negyedük csak utalt romákra, negyedük említészerűen vagy kis részben, és több mint a fele nagyjából vagy teljes terjedelmében velük foglalkozott. Az anyagok zöme hír vagy hírösszefoglaló; mélyebb elemzésnek teret engedő riport, tudósítás az anyagok 15%-át tette ki. A televíziós hírműsorokban – nyilván a jóval korlátozottabb terjedelem miatt is – alacsonyabb volt a jelenlét: egy-egy hírműsor átlagosan minden második nap sugárzott romákhoz köthető hírt.

Meghatározó tematikák

A média — még ha egyes tudósításai „korrektek” is — a témaválasztásokban megnyilvánuló szelektív figyelem révén akár jelentősen is torzíthatja az adott csoport képét. Ez a helyzet akkor, amikor egy-egy kisebbségről rendre ugyanazon kérdések kapcsán beszélnek. A korábbi kutatások meglehetősen szűk – alapvetően a többségi sztereotípiáknak megfelelő – téma-repertoárt mutattak a romák médiaképe kapcsán.

2. tábla

Tematika. Az egyes témák előfordulása gyakoriságának alakulása 1988 és 2010 között[*]

	2010-11	2000	1997	1993	1988
Politika, közpolitika (kormányzati és önkormányzati)	33%	18%	27%	31%	6%
Roma önszerveződés, önkormányzatiság	12%	11%	11%	17%	4%
Kivándorlás	2%	-	-		
Külföldi romák	5%	-	2%		
Jogvédelem, kisebbségi jogok	6%	16%	17%	12%	
Szegénység, szociális helyzet	21%	20%	24%	15%	14%
Oktatás	15%	14%	18%	18%	21%
Foglalkoztatás, munkapiac	12%	4%	8%	10%	14%
Gazdaság, vállalkozás	8%	2%	2%	5%	
Kultúra, művészet	22%	24%	15%	15%	35%
... ebből celeb	13%				
Egészségügy	3%	1%	3%		
Diszkrimináció, előítéletek, roma – többségi konfliktus	23%	37%	38%	12%	6%
... ebből diszkrimináció	3%	22%			
... előítéletek, rasszizmus	15%	11%			
Bűnözés	37%	25%	16%	15%	37%
... ebből olyan, ahol nem roma az elkövető	8%				
Külpolitika, EU	14%	2%	5%	8%	
Természeti katasztrófa	4%	-	-		
N	423	202	304	186	51

[*]Az összehasonlító táblák értelmezésekor szem előtt kell tartani a négy minta eltéréseit. 2010–11-ben 2 országos napilapot, 2 internetes portált, 2 megyei napilapot, egy bulvárlapot, egy online lap bulvárrovatát és 4 televízió híradóit kódoltuk a 2010. november 1. és március 31. közötti 5 hónapos időszakban, úgy, hogy a napilapok minden második száma, a televíziós híradók minden negyedik adása került a mintába. Az 1997-es, 1993-as és 1988-as kutatások nagyon hasonló mintán készültek: 2 országos és 4 megyei napilapot vizsgáltak 6 hónapos időszakban (Messing 2008). A 2000-es kutatás mintáját 6 országos napilap október 15. és december 15. között megjelent számai adták. Az adatok az eltérések ellenére is összevethetőek: elég hosszú időszakot ölelnek fel ahhoz, hogy a különbségeket ne a mintavételi időszak vagy a médiumok specialitásai magyarázzák.

Az adatok alapján a hírműfajok roma-képét a vizsgált közel fél évben két kérdéskör uralta: a többségi (országos és helyi) politika, valamint a bűnözés. Mindkét téma súlya a korábbi kutatások (már akkor is magas) arányaihoz képest is másfél-kétszeresére nőtt. Ez pedig, akár honnan nézzük is, azt sugallja, hogy a romák akkor bírnak „hírértékkel”, amikor a

politikusok róluk, illetve a nekik szánt programokról döntenek vagy amikor bűnügyekben érintettek.

A közpolitikai vonatkozások arányának ilyen mértékű növekedése sokféleképpen interpretálható: úgy is értelmezhetjük, hogy a romák helyzete végre a legfontosabb közpolitikai kérdések között kap helyet. Ugyanakkor kézenfekvő lenne az az értelmezés is, hogy a tematika ilyen irányú eltolódásában minden korábbinál jobban látszanak a médiához való hozzáférési aránytalanságok: ezt bizonyítja a „politikai” tematika vízfejtése, a kormányzati kommunikáció túlsúlya. A „kormányzati és önkormányzati politika” kategóriát közelebbről megnézve ugyanis látható, hogy a teljes mediaképben legnagyobb súllyal (a tudósítások 17%-a) a többség kisebbségi politikája, illetve az általános kormányzati politika szerepel (15%), a helyi politika a fentiekhez képest csak marginálisan van jelen (9%). Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a kisebbségi önszerveződés reprezentációjának aránya rendkívül alacsony (12%), valamint, hogy ezen tudósításoknak is a harmada az OCÖ elnökével szembeni bünvádi eljárásokról és nem érdekképviselési tevékenységéről szól – e túlsúly rendkívül erősnek tekinthető.

A közpolitika ilyen magas arányát összevetve azzal az összesen 7 riporttal, ami tényfeltárónak mondható vagy azoknak a bemutatásoknak a csaknem teljes hiányával, amelyekben a romák saját helyzetükön aktívan javítanak (pedig a valóságban ilyen program is bőségesen akad), súlyos következménnyel járhat a romák általános megítélésére. Ez az aránytalanság minden bizonnyal erősíti azt a sztereotípiát, miszerint a romák elsősorban vagy kizárólag segélyezési alanyok. Amennyiben a politikai bejelentéseket nem ellenpontosítják a programok valós súlyát, lehetséges hatását és a problémák nagyságát bemutató tényfeltáró anyagok, a közönség többsége csak a magasnak tűnő támogatási összegek és a változatlan nyomor közötti ellentmondást észleli. Ezt az ellentmondást pedig általában a romák lustaságával és motiválatlanságával magyarázzák^[7]

Bűnözés

A média másik hangsúlyos témája (nyilván a köz-és politikai diskurzusoktól sem függetlenül) a bűnözés – e témát a tudósítások 37%-a érintette. Ez az arány még akkor is magasnak tűnik, ha tudjuk, hogy számos kiemelt bűnügy bírósági tárgyalása zajlott a vizsgált időszakban, és volt közülük, ahol romák voltak az áldozatok. A bűnözés tematikáját négy nagy „ügy” határozta meg a vizsgált időszakban: a Cozma-gyilkosság tárgyalása, a romagyilkosok pere, a Gyöngyöspatán történt események és az OCÖ elnökének büntetőügye. E négy ügy együttesen a bűnözésről szóló tudósítások több mint felét (55%-át) tette ki, ugyanakkor nagyok az egyes médiumok közötti különbségek.

3. tábla

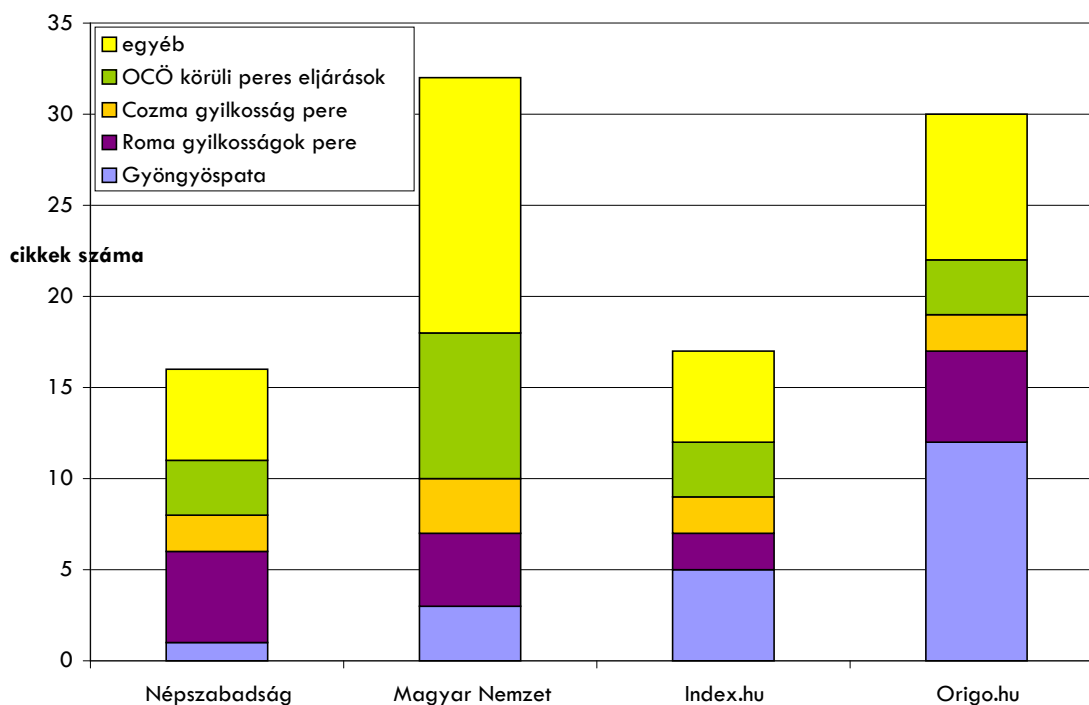
Bűnügyekkel foglalkozó tudósítások aránya az egyes médiumokban

	A roma tematikában a bűnözéssel foglalkozó cikkek aránya az adott médiumban
Origo	64%
M1	58%
Hír TV	58%
TV2	47%
Magyar Nemzet	45%
Index	38%
Új Dunántúli Napló	33%
Népszabadság	32%
Blikk	26%
Észak-Magyarország	23%
RTL Klub	6%
Összesen	37%

A bűnözés kontextusában leginkább a Magyar Nemzet és az origo.hu, valamint – az RTL Klub kivételével – a televíziós hírműsorok szerepeltették a romákat. E különbségeket a rendelkezésre álló felületek mellett minden bizonnyal befolyásolja a közönség tételezett beállítódása és a szerkesztők világképe is.

Más a helyzet az írott sajtóval.

Az adatokból jól látható, hogy Magyar Nemzet esetében nemcsak arról van szó, hogy írásai közel felében helyezi a romákat a bűnözés kontextusába, de a „nagy ügyek”-en túl is minden más médiumnál hangsúlyosabban tartja napirenden ezt a tematikát. Ezzel szemben a Népszabadságban a romák bűnözés kontextusában való bemutatása kimondottan visszafogott volt, kivéve a romagyilkosságok perét – amelyben a romák a bűncselekmények áldozatai voltak. Az origo.hu internetes portálon talált hangsúlyos bűnügyi tematika egyértelműen a gyöngyöspatai eseményeknek szentelt kiemelt figyelemnek köszönhető.

Átalakuló témakörök

A roma önszerveződés

A roma önszerveződés, önkormányzatiság két esemény miatt kapott a korábbihoz hasonló médiafigyelmet: a vizsgált időszakban történt az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat (OCÖ) megválasztása, valamint a Kolompár Orbán korábbi OCÖ elnök elleni per tárgyalása. Az OCÖ e témákon túl alig jelenik meg a nyilvánosságban. Mindeközben a többségi politikai erőterétől független roma politikai önszervezések, civil mozgalmak is szinte teljességgel megszűntek (nemcsak a médiaképben, de többségük a valóságban is). Minimálisra csökkent a roma civilszervezetek szerepe: olyan, korábban nagy nyilvánosságot vonzó roma civilek szüntették be vagy szüneteltetik a tevékenységüket, mint a Roma Polgárjogi Alapítvány vagy a Roma Parlament.

A roma önszerveződéssel (is) foglalkozó 51 cikkből 18 a büntetőeljárásokról tudósított, vagyis a kisebbségi önszerveződéssel foglalkozó cikkek több mint harmada (36%-a) egyben bűnügyeket tárgyalt – nagyon erős tehát a kisebbségi politika kriminalizálódásának tendenciája. Az persze nem baj, ha ezekről a perekről, vádakról a média tudósít: a probléma

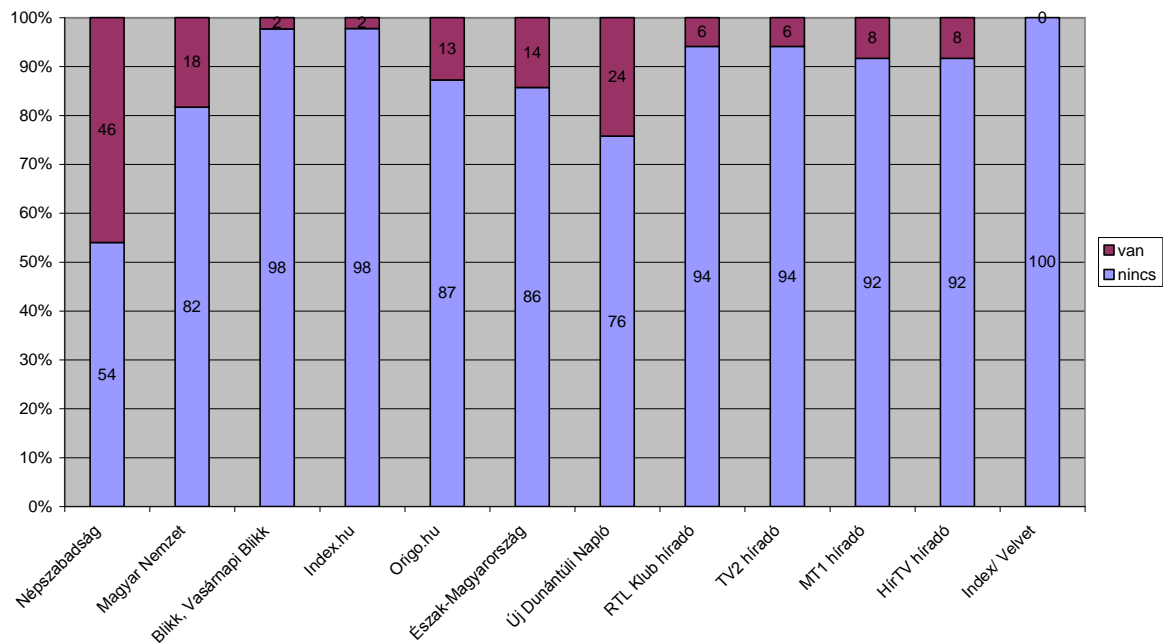
inkább az, hogy az olyan témák, amelyekben a kisebbségi szervezetek korábban erőteljes aktivitást mutattak (kultúra, oktatás, kisebbségi jogok, jogvédelem, helyi konfliktusok) nem, vagy csak elhanyagolható mértékben szerepelnek a roma önszerveződést is szóba hozó tudósításokban.

Míg 2003-ban a kisebbségi önszerveződésről szóló tudósítások nagyobb arányban szerepeltek a vidéki sajtóban, mára már nincs jelentős különbség: az országos napilapok cikkeinek 14%-a, míg a helyi lapok 19%-a foglalkozik a témával. A vizsgált két helyi lap között azonban nagy az eltérés: míg az Új Dunántúli Napló cikkeinek harmadában, addig az Észak-Magyarország 10%-ában foglalkozik a cigány kisebbségi önkormányzatokkal. Azt már nehéz lenne eldönteni, hogy ennek mi az oka: az-e vajon, hogy az egyik régióban aktívabb a roma önszerveződés, vagy pedig az, hogy a helyi média nyitottabb e témák iránt. Úgy tűnik, a kisebbségi önszerveződés az internetes hírmédiában képes a leghangsúlyosabban megjelenni: a vizsgált két hírportál cikkeinek negyedében találtunk legalább utalást e témára.

Oktatásügy

Az oktatási témakör is jelentős átalakuláson ment át: bár látszólag azonos hangsúllyal szerepelt az évek során (14–15%), mégis azt kell mondanunk, hogy fontossága csökkent 2011-re. Az alábbi tábla mutatja, hogy 15%-os súlya a minta egészében egyetlen lapnak köszönhető.

Az oktatás megjelenése az egyes médiatermékekben az összes anyag arányában (%)

Az oktatással kapcsolatos cikkek több, mint harmada a Népszabadságban jelent meg; ez az egyetlen médium, amelynek fontos, hogy napirenden tartsa a témát. Három lap és egy internetes portál cikkeinek 10–20%-ában tesz említést az oktatásról, a többi csupán 1–2 tudósításban. Ráadásul a cikkek egy meghatározó része különböző botrányokról szól (Gandhi

Gimnázium Közalapítvány megszüntetése, iskolán belüli konfliktusok), nem pedig a romák oktatási helyzetéről, vagy akár fejlesztési elképzelésekről, innovatív kezdeményezésekről.

Itt újra jól látszanak a médiához való hozzáférés gátjai: sem a média nem találja az országszerte egyébként tömegével működő jó gyakorlatokat, sem a roma közösség érdekeinek artikulációja nem történik meg, mondjuk olyan ügyekben, mint a kormány új oktatási koncepciója, vagy éppenséggel a tanodák és más oktatási kezdeményezések anyagi ellehetetlenülése. A televíziós műfajhoz való hozzáférés korlátozottságát mutatja, hogy a csatornák hírműsorainak mindegyikében egy-egy olyan anyagot találtunk csupán az öt hónap alatt, amely a romákkal az oktatás kapcsán foglalkozott.

Foglalkoztatás

A munka, a foglalkoztatás sosem volt a romák reprezentációjának fókuszában. Ez ma is így van, még akkor is, ha a kormány ezt tette meg a romákkal kapcsolatos programja zászlóshajójának. A média a romák foglalkoztatásáról, munkavállalásáról korábban is elsősorban a kormányzati politika kapcsán tudósított; a 2011-re látszólag megnövekedett figyelmet is egy ilyen intézkedésnek, a közfoglalkoztatási rendszer átalakításának köszönhetjük.

A médiaképből ma is minimális a roma közösségek fehér, szürke vagy fekete munkapiaci aktivitását bemutató anyagok száma, holott kutatások jól dokumentálták annak kiterjedtségét^[8]. Olyan anyagokat sem igen találhatunk, amelyek például megmutatnák, hogy mi a következménye az ország egyes szegleteiben annak, hogy Európában Magyarországon az egyik legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta, és szinte lehetetlen regisztrált munkát találni. Egy ilyen médiakép alapvetően hozzájárul ahhoz a közvélekedéshez (és a már az előző kormány által is osztott kormányzati társadalomképhez), hogy a romák a segélyekre rendezkedtek be – ezért munkához kell kötni a segélyezést, és munkavégzésre kell kényszeríteni az attól elszokott népeiséget. Néhány üdítő kivételtől eltekintve alig találtunk olyan cikket, amely a romák lesújtó munkaerő-piaci helyzetét együtt tárgyalta volna a háttérben lévő olyan okokkal, mint a települési hátrányok, alulképzettség és oktatási esélyegyenlőtlenség, a romák rossz egészségügyi helyzete vagy a munkaerő-piaci diszkrimináció. Vannak persze jó gyakorlatokat felvillantó kivételek is. Ilyenek például az igrici uborkatermelőkről, illetve más, külső segítséggel elindított roma gazdaságokról szóló riportok^[9], illetve olyan tudósítások, amelyek a roma közösségek kilátástalan foglalkoztatási helyzetét a kiút keresésének szándékával mutatják be.

Szegénység

A szegénység tematikájának enyhe fokú szűkülése talán annak tulajdonítható, hogy a romák szegénységének többségi véleményformáló diskurzusát egyre kevésbé a kirekesztettség, a munka világából való tartós kiszorulás, és egyre inkább a kriminalitás és más nem tolerálható viselkedésminták (dolgozni nem akarás, iskolakerülés, stb.) magyarázó narratívái keretezik. A téma jellemzően a bűnözéssel, a foglalkoztatással, az oktatással és – leginkább az Európai Roma Stratégia miatt – a külügyekkel együtt jelenik meg. A szegénységgel kapcsolatos tudósításokban jellemzően a többségi döntéshozók (politikusok, közszolgálatban dolgozók) és roma közemberek látszanak. Hozzáférésük a médiához igen egyenlőtlen: a szegénységet tárgyaló hírekben megjelenő roma szereplők mindössze 40%-a szólal meg e tudósításokban.

A médiumok közötti eltéréseket vizsgálva láthatjuk, hogy a két nagy politikai napilap cikkeinek harmadában, az index.hu közel felében beszélt a szegénységről, míg a televíziós hírműsorok – az RTL Klub kivételével –, valamint az origo.hu szinte teljesen negligálták e kérdést.

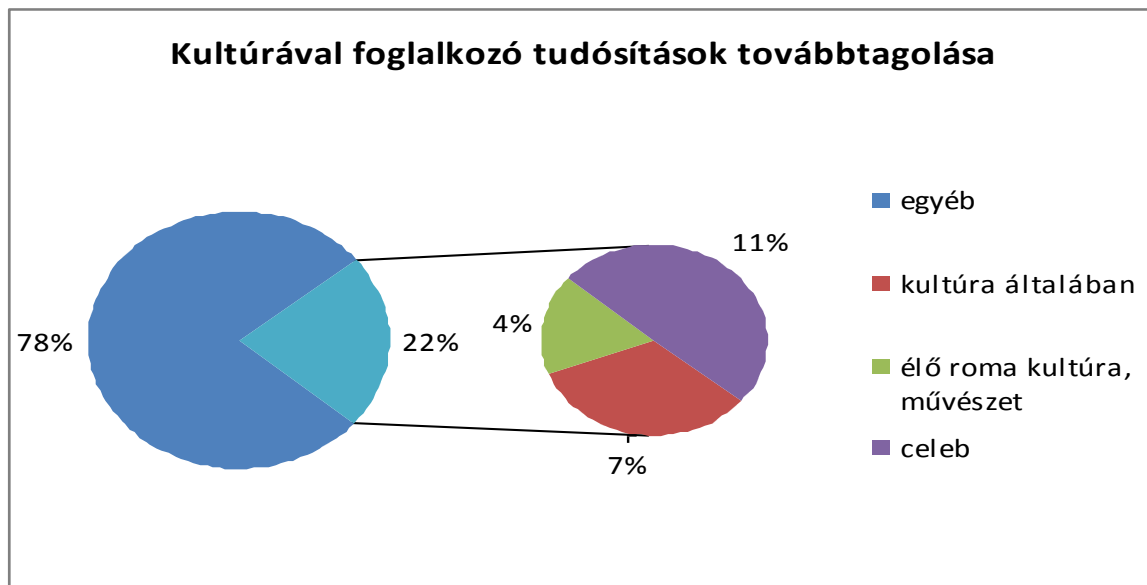
Élő roma kultúra? Celeb-jelenlét

Kultúrával, művészettel a vizsgált tudósítások 22%-a foglalkozott a teljes minta átlagában. A kulturális jelentések magas aránya a roma médiaképben első látásra azt mutatja, hogy a roma kultúra élő, ismert és elismert kultúraként jelenik meg a magyar nyilvánosságban. A korábbi kutatási mintákban még éppen ez volt a pozitív imázs egyik meghatározó területe: a kulturális rövidhírek mellett nagy számban jelentek meg roma művészportrék.

A mostani mintában azonban az ebben a tematikában megjelent anyagoknak több mint fele már celeb témákkal foglalkozott. A kulturális tudósítások 48%-a a bulvármédiában jelent meg – a többi médium anyagainak jóval kevesebb mint tizedében szólt a kultúra kapcsán a romákról. A kultúrához kódolható cikkek meghatározó része meg sem említi a roma kultúrát (nagyobbrészt a romákat sem): olyan, többnyire tehetségkutató szereplőket mutatnak, akikről kiderült, hogy *történetesen romák*.

Ezek az új tehetségek a korábban feltűnt, magukat romaként azonosító énekesekkel ellentétben (például Caramel, Oláh Ibolya) nem is jelennek meg hangsúlyosan romaként, és teljes asszimiláltságot mutatnak. E „kifehértés” érdekes módon a korábban még erőteljesen etnicizált szereplőkre is igaz: ma már Győzike is az adótartozásaival vagy a közúti baleseteivel kerül a médiába. Miután e megjelenéseket jelentős mértékben maguk a celebek és menedzsereik adagolják, a roma tartalmakkal való azonosítás hiánya korántsem csak a média elfogultságának tekinthető. E cikkek mindenről szólnak, csak a roma kultúráról nem.

A 95 kulturális tudósítás közül mindössze 16 olyan született, amely a roma kultúrát megőrzött, élő jelenségként mutatta be.

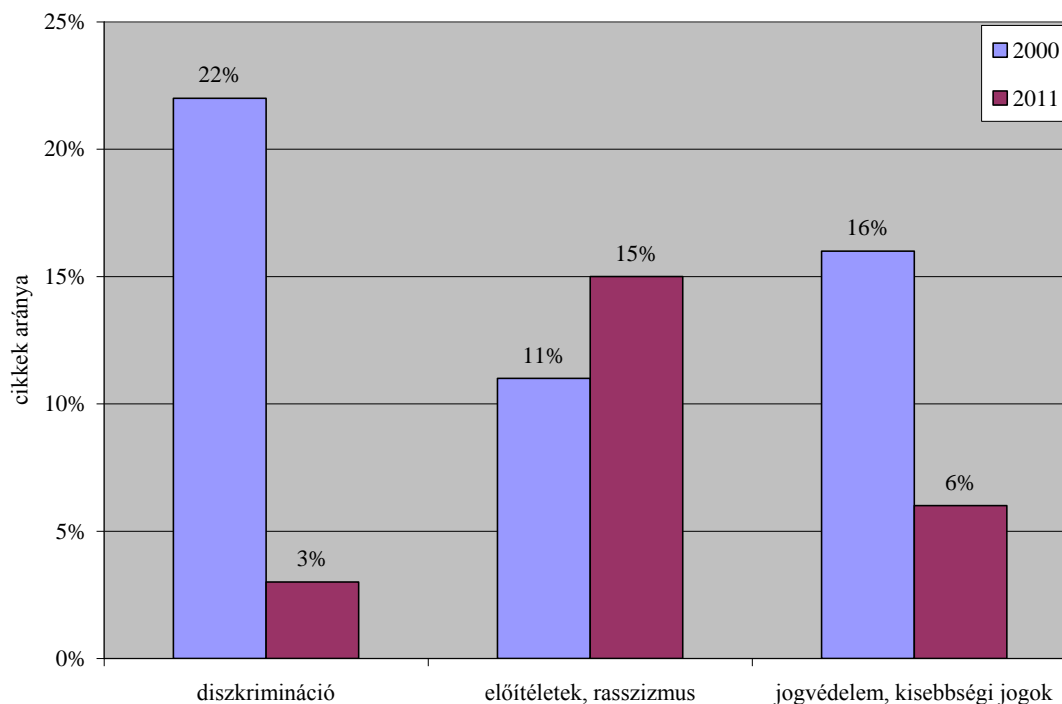

Ráadásul az ide sorolt 16 tudósításból is több meglehetősen érdektelen, rövid „mínuszos hír” volt helyi rendezvényekről – közülük 10 a két helyi lapban jelent meg. Az országos média számára (a celebektől eltekintve) a roma kultúra ritkán hírértékű. Metaforikus, hogy a roma értelmiség által régóta követelt roma közgyűjtemény, (a ma is méltatlan körülmények között működő) roma múzeum egyetlen cikkben, az alábbi módon merül fel: Choli Daróczi József igazgatói állását felmondták – derül ki a Blikk beszámolójából arról a perről, amelyben Daróczi Dávid apját rágalmazással gyanúsítják.

Kiszoruló tematikák

Jelentős változások álltak be az előző kutatásokhoz képest az előítéletesség, diszkrimináció és jogvédelem témáinak média-jelenlétében is. Ezek súlya a rendszerváltást követően 1997-ig jelentősen növekedett, és ez nem utolsó sorban az egyre aktívabb roma polgárjogi szervezetek tematizációs erejének volt köszönhető. 2011-re viszont nagyot zuhant e témák médiaképpen elfoglalt jelentősége.

A diszkrimináció, előítéletek és jogvédelem a többségi média romaképében: 2000; 2011

Az adatok jól mutatják, hogy több jelenség együttes hatása okozza e témakörök háttérbeszorulását:

- A három tematika közül egyedül az előítéletek és rasszizmus reprezentációja növekedett (kisebb mértékben). Ezt azonban két nagyobb ügy: Gyöngyöspata (az ide sorolható cikkek 38%-a) és a romagyilkosságok tárgyalása (35%) határozta meg. Érthető, hogy mindkét ügy nagy nyilvánosságot kapott, az ellenben, hogy az előítéletek megjelenésének más esetei kiszorultak, azt mutatja, hogy a romák által széles körben megélt, a hétköznapokban érvényesülő előítéletek történeteit a média nem találja. A médiaképben a rasszizmus úgy tűnik fel, mintha az kizárólag a radikális jobboldalra lenne jellemző. (Ezzel kapcsolatban lásd még a 2. fejezetet.)

- A jogvédelem, kisebbségi jogok megjelenésének erőteljes visszaszorulását mutatja, hogy e téma csak akkor jutott médiafelülethez, amikor hazai és nemzetközi jogvédő szervezetek jelentései napvilágot láttak, és a kormányzat igyekezett cáfolni a kritikákat.

- A diszkrimináció gyakorlatilag törlődött a médiaképből. A 423 tudósításból mindösszesen 15 érintette e témakört, s a televízió például egyáltalán nem foglalkozott vele. A 15 cikk közül csupán négy mutatott be konkrét diszkriminációs ügyet, ráadásul a 15 cikknek közel fele nemzetközi vonatkozású: 4 külföldi eseteket tárgyal, 3 pedig nemzetközi jogvédő szervezet jelentéséről, illetve a kormányzat arra adott tagadó reakciójáról szól. Eltűnt az előítéletek és a diszkrimináció együttértelmezése is – a hátrányos megkülönböztetést a média nem helyezi a társadalmi előítéletek kontextusába.

Mindez nyilvánvalóan nem magyarázható a hátrányos megkülönböztetés hétköznapi gyakorlatainak drasztikus csökkenésével. Nem születtek új, a diszkrimináció ellen szigorúbban fellépő törvények, és nincs okunk azt feltételezni, hogy a meglévő törvények

végrehajtása hatékonyabbá vált volna. Ugyanakkor felmérések igazolják, hogy a megélhetésen, munkanélküliségen és az gyenge iskoláztatáson túl a magyarországi cigányság az egyik legsúlyosabb problémaként a többségi társadalom előítéletességét és a hátrányos megkülönböztetést éli meg. Az MTA Szociológia Intézete által készített felmérés szerint a romák nagy része tapasztal előítéletességet a környezetében (Neményi et al. 2010), egy másik friss kérdőíves kutatás pedig azt bizonyítja, hogy a romák több mint felét érte már hátrányos megkülönböztetés – leggyakrabban a munkavállalás során vagy az iskolában (Marketing Centrum 2010).

A korábbi kutatásokban a romákat érő diszkriminációt tematizáló jogvédő szervezetek folyamatosan erősödő média-jelenlétéről számoltunk be. Ezek többsége mára megszűnt, a többiek pedig nem tudják az általuk talált ügyeket széles körben nyilvánosságra hozni. Ám a jelek szerint a diszkriminációval kapcsolatban tevékenykedő állami vagy parlamenti intézmények, az Egyenlő Bánásmód Hatóság vagy a kisebbségi ombudsman sem találják az utat a legnagyobb közönségű hírmédiumokhoz: a mintábanalig-alig jelennek meg.

És mindez jól mutatja azt is, ahogy a politikai elit a nyilvánosságban leváltotta az emberi jogi beszédmódot. Nem árnyalta, ellensúlyozta vagy felülírta, hanem egyszerűen kitörölte. Ráadásul megfigyelhető egyfajta kettős beszéd: egy a nemzetközi kommunikációban [\[10\]](#), amelyben visszaköszön a diszkrimináció elleni fellépés fontossága, egy pedig magyarországi használatra, amelyben legfeljebb cáfolatként esik erről szó.

A diszkriminációs kérdések ilyen erőteljes kiszorulása önmagában súlyos következményekkel jár – nem csak a romák médiaképére, de integrációjukra és a többséggel való együttműködésre is. Egy ország, amelyben a média nem találja annak a módját, hogy megmutassa a kirekesztés történeteit, előbb-utóbb el is hiszi magáról, hogy neki nincs dolga az interetnikus kapcsolatok ügyében. E képben a romák jobb esetben a segélyezésnek kiszolgáltatott, jobb sorsa érdemes szerencsétlenek, akiket a politika és a többség nagy áldozatok árán próbál felemelni, felzárkóztatni (már az erre létrehozott kormányzati egység elnevezése is milyen jól mutatja ezt a szemléletet), rosszabb esetben pedig deviáns vagy bűnöző életformára berendezkedettek. Az ebből a két szemléletből vegyített világképben egy biztos: a többségnek magának nincs miért változnia.

Az egyes médiumok között rendkívül nagyok az aránykülönbségek: mintha nem is ugyanakkor és ugyanabban az országban születnének a tudósítások. Míg a Népszabadság és az origo.hu tízből négy cikkében felmerülnek a cigányellenes előítéletek vagy diszkrimináció esetei, addig a többiek tudósításaik kevesebb mint tizedében beszélnek erről. A Magyar Nemzet helyezkedik el a másik póluson, amely gyakorlatilag negligálja az előítéletek jelenségét, amikor 71 cikkből összesen 5-ben tesz említést ilyenekről. A Magyar Nemzet részéről ez a jelek szerint tudatos világlátás és politika.

Új témák: az europaizált „cigányprobléma”

Új téma a médiaképben az EU-s ügyeké, amelynek felfutása nyilván Magyarország soros EU elnökségéhez és az ennek keretében meghirdetett európai roma stratégiához köthető. E kérdés kapcsán kiemelkedően aktív volt a két internetes hírportál, a közszolgálati televízió hírműsora és a Magyar Nemzet, amelyek az EU-s elnökség kontextusában hozták tudósításaik 16–20%-át. Ez mindenképpen a romák helyzetének a közpolitikai kommunikáció főáramába történő

bekerülését jelenti – még akkor is, ha a mintában megjelenő anyagok leginkább rövid deklarációk. Kevés az olyan anyag, amely árnyaltabban kezeli a témát és szól hozzá érdemben a stratégiához.

Másfelől a hazai média egy olyan kommunikációs fordulatba is bekapcsolódik, amely a roma közösségek helyzetét külpolitikai, elsősorban európai kontextusban tárgyalja: korábban erre gyakorlatilag kizárólag a magyarországi kivándorlások kapcsán volt példa. Most a mintában újra és újra felbukkannak a franciaországi, olaszországi vagy a csehországi romák helyzetével kapcsolatos tudósítások. A külföldön élő roma közösségekkel foglalkozó cikkek a teljes minta további 5%-át tették ki, ami nem elhanyagolható arány, főként a korábbiakhoz viszonyítva. A magyar média – pontosabban annak bizonyos lapjai[11] – immár nemzetközi kontextusba helyezik a hazai legnagyobb létszámú kisebbségnek az ügyét.

Kik a cigányok? – roma és nem roma szerepek

A médiaképet a meghatározó témákon túl a jellegzetes szereplők és szerepek is jellemzik. Lássuk, hogy kik is ezek a szereplők.

A roma témákat érintő tudósításokban megjelenő szereplők 40%-a volt roma.[12]

Roma és nem roma szereplők társadalmi szerepei

(a szerepek megoszlása a megjelenések arányában)

Szereplő	2011	
	Roma szereplők	Nem roma szereplők
Politikus	8%	21%
Jogász, a „törvény embere”[*]	1%	11%
Roma érdekképviselőt képviselője	12%	
Közszolgáltatásban dolgozó	3%	18%
Foglalkoztatott, vállalkozó	2%	2%
Utca embere, gyerek	25%	11%
Művész, zenész, celeb	20%	9%
Bűnöző (vagy bűnügy feltételezett elkövetője)	10%	7%
Áldozat	9%	2%
Független szakértő	-	9%
Civil szervezet, egyház képviselője	8%	5%
Egyéb	2%	3%

[*] „törvény embere” = rendőr, ügyvéd, bíró, katona, (hivatalos) polgárőr, természetőr.

Az adatok számottevő különbséget mutatnak a roma és a többségi szereplők jellemző megjelenései között, ami jól tükrözi az egyenlőtlenségeket a hatalomhoz való hozzáférésben. Míg a többségi jellemzően döntéshozó (vagy azt támogató) szerepekben (politikus, közszolgáltatásban dolgozó, jogász) jelennek meg, addig a romák jellemzően e döntések

alanyai: gyerekek, az utca emberei, háziasszonyok. E kép nyilvánvalóan nem tükrözi a roma népesség társadalmi tagoltságát. Ráadásul nagyon kevés olyan szerepben tűnnek fel romák, amelyek egyáltalán társadalmi tagságot implikálnak, és ezek is szinte kizárólag kisebbségi érdekképviseletre vagy a zenére, művészetekre korlátozódnak.

Szembeötlő, hogy a cigány kisebbségi önszerveződés képviselői mennyire kiszorultak a médiából. 1997-ben még a médiaképben megjelenő roma szereplők közel negyede volt roma képviselő, politikus vagy jogász, 2000-ben pedig 40%-a, mára ez az arány 10% alá csökkent. Ráadásul a kisebbségi önkormányzatiság súlyosan terhelt szereppé vált, ideértve a „fehérgalléros” bűnözést, a pályázati és egyéb forrásokkal való visszaéléseket. Nyilván nem arról van szó, hogy ezeket az eseteket el kellett volna hallgatni. Arról azonban igen, hogy más esetekben miért nincs hírértékük a roma szervezeteknek.

Annak ellenére, hogy a romákkal kapcsolatban megjelenő leggyakoribb média-téma a bűnözés, a tudósításokban megjelenő roma szereplők „csupán” tizede bűnöző.

Ez csak első látásra ellentmondás: a különbség is jól mutatja, hogy a médiaképben nagy szerepet kapnak az általános „rámutatások”: a bűnözéssel kapcsolatos tudósítások nagyjából nem megfogható, megszemélyesíthető, hanem az adott település általában vett „cigányaira” (Gyöngyöspata), gyanúkra, mendemondákra (pl. a kovácsvágási tudósítás) utalnak. A megszemélyesített „elkövetők” (sokkal pontosabb lenne azt írni, hogy ezzel vádoltak) fele a Cozma-per, valamint a Kolompár Orbán elleni büntetőper érintettjei.

E képben alig-alig jelenhet meg roma szakember vagy döntéshozó: szakértőként kizárólag többségiek szólalnak meg. Különösen szembetűnő ez a hiány az amerikai vagy nyugat-európai médiával összevetve, ahol etalonná vált, hogy „nem kisebbségi” témák kapcsán is nyilatkozzanak kisebbségi szakemberek. Roma szakember egyáltalán nem, de közszolgáltatásban dolgozó roma jogász vagy munkavállaló is alig-alig jelenik meg a hírekben.

Roma szerepek 1997-ben, 2000-ben és 2011-ben (a megjelenések százalékában)

	2010–11	2000	1997
Politikus	8%	17%	16%
Jogász, a „törvény embere”	1%	10%	
Roma önkormányzat	12%	6%	14%
Közszolgáltatásban dolgozó	3%		
Foglalkoztatott, vállalkozó	2%	2%	0%
Utca embere, gyerek, romák általában	25%	25%	54%*
Művész, zenész, celeb	20%	11%	5%
Bűnöző	10%	11%	8%
Áldozat	9%		
Független szakértő	-		
Civil szervezet, egyház	8%	15%	2%

Hozzáférési esélyek – roma társadalmi szerepek a médiaképben

A korábbi évekkel összehasonlítva egyik feltűnő változás a romák arctalan, általánosságban történő bemutatásának erőteljes és folyamatos visszaszorulása. Míg 1997-ben az ilyen bemutatások nagymértékben domináltak a romák médiaképét, 2000-re ez jelentősen visszaszorult, és ez a tendencia folytatódott azóta is.

További fontos módosulás a romák politikusként vagy a jog képviselőjeként történő megjelenésének erőteljes visszaszorulása. Ez mára a megjelenések tizedét sem teszi ki, holott a művészet mellett a politika volt eddig az egyetlen terep, ahol a romák a többségekkel azonos hatalmi helyzetben jelentek meg. Ez talán a romák politikai súlyának gyengülésével magyarázható.^[13]

Hasonló a helyzet a roma érdekképviseletet ellátó roma szereplők megjelenésének súlyával: 1997 óta folyamatos visszaszorulásnak vagyunk tanúi. Míg 1997-ben a roma szereplők közel negyede kisebbségi önkormányzati szereplő volt, addig 2011-re ez az arány a felére csökkent. (Ráadásul napjainkban általában bűnüggyel kapcsolatban beszél róluk a média.) Még jelentősebb változás, hogy a civil szervezetek reprezentációja – még úgy is, hogy az egyházakkal összevontuk őket – radikálisan visszaszorult.

A szereplők nemi megoszlása hasonlóan torz: a megjelenő individuális aktorok háromnegyede férfi.

Szereplők nem szerinti megoszlása

Szerep	Cikkek %-ában		
	Férfi (%)	Nő (%)	Nem alkalmazható (%)
Politikus	28	6	3
Közszolgáltatásban dolgozó	20	7	5
Gazdasági szereplő	2	1	0
Jogi, végrehajtás	10	4	5
Független szakértő	9	4	4
Utca embere	13	11	27
Művész, celeb	15	10	2
Bűn-elkövető	11	1	7
Bűneset áldozata	5	2	5
Civil, egyház	8	3	6
Roma érdekképviselet	8	1	4
„Gárdisták”; egyenruhás, radikális szervezet	2	-	3
Egyéb	3	1	3
N	423		

Nem csak sokkal gyakrabban láthatunk, hallhatunk férfiakat a hírmédiában, de – csakúgy, mint a valóságban – jellemzően ők jelennek meg a hatalom pozíciójában is. A nők általában a

hatalom nélküli, illetve hatalomtól független szerepekben (közember, művész, celeb) tűnnek fel. Ez az egyenlőtlenség jól tükrözi a hazai politikai és szakmai közélet Európában egyedülállóan erős férfi-dominánságát.^[14] A média ebben az értelemben egyszerűen férfiakat kell, hogy kérdezzen, mert felelős pozícióban döntően ők ülnek. A roma nők ebből a szempontból többszörösen hátrányos helyzetben vannak: szinte kizárólag az utca embereként és általában tömeg tagjaként jelennek meg.

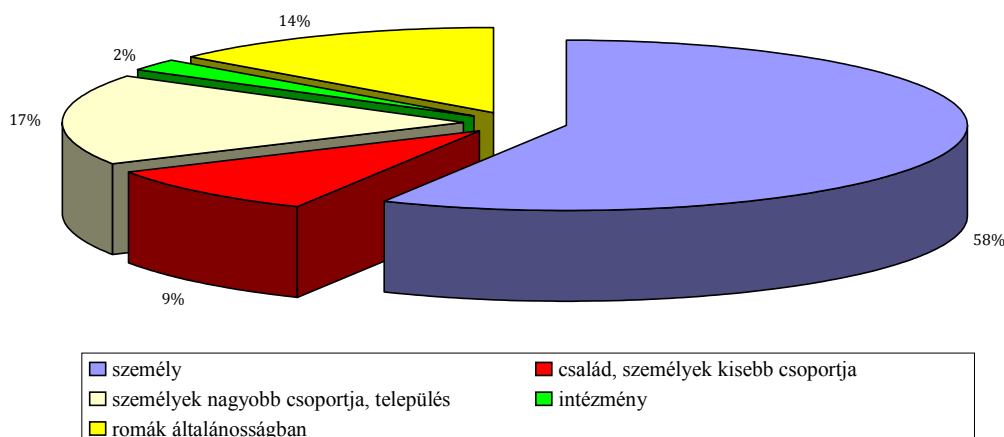
Individualizáció

Egy felmérés szerint a magyar népesség jelentős része úgy utasítja el cigányokat, hogy teljesen tájékozatlan a romák demográfiai és kulturális jellemzőit illetően. A kutatás azt is bemutatta, hogy azok a leginkább elutasítók, akiknek semmilyen kapcsolatuk nincs cigány emberekkel: „a romákkal szembeni ellenérzésekre viszont nagyon erősen hat az, hogy mennyire kiterjedt személyes kapcsolatai voltak cigány emberekkel” (Marián 2009). A személyes kontaktusok egyre szűkülő lehetősége miatt különösen is nagy a súlya annak, hogy az emberek többsége miként „találkozik” e csoporttal (illetve tagjaival) a médiában. Nem mindegy például az sem, hogy a média általánosságban, egyfajta arctalan tömegként beszél-e a romákról, vagy valós személyeket mutat be, véleményüket is közreadva. Nyilvánvaló, hogy személyekkel sokkal könnyebb azonosulni, míg az általánosság síkján mozgó tudósítások eltávolítják a témát, és szabaddá teszik az utat az általánosító, sztereotípiákon alapuló értelmezések előtt.

Ebből a szempontból pozitív fejleményként értékelhetjük, hogy a megszemélyesítést nélkülöző bemutatások aránya nagymértékben és folyamatosan szorul vissza. Míg 1997-ben a bemutatások döntő része (60%-a) általánosságban, minden specifikáció nélkül beszélt „a cigányok”-ról, mára a médiában megjelenő romák több mint felét személyként ábrázolták. További 9% volt a család, illetve kisebb csoport szintjén történő bemutatás.

A bemutatások 17%-a nagyobb csoportként (pl. „roma közmunkások”, „roma zenészek”, „iskolások”, „gyöngyöspatai romák”, stb.) beszélt a cigányokról, és csupán az ábrázolások 14%-a utalt romákra általánosságban, minden specifikáció nélkül (a „magyarországi romák”, „cigányság”, „romaügyek”, „cigánybűnözés”).

Roma szereplők megszemélyesítődésének szintjei

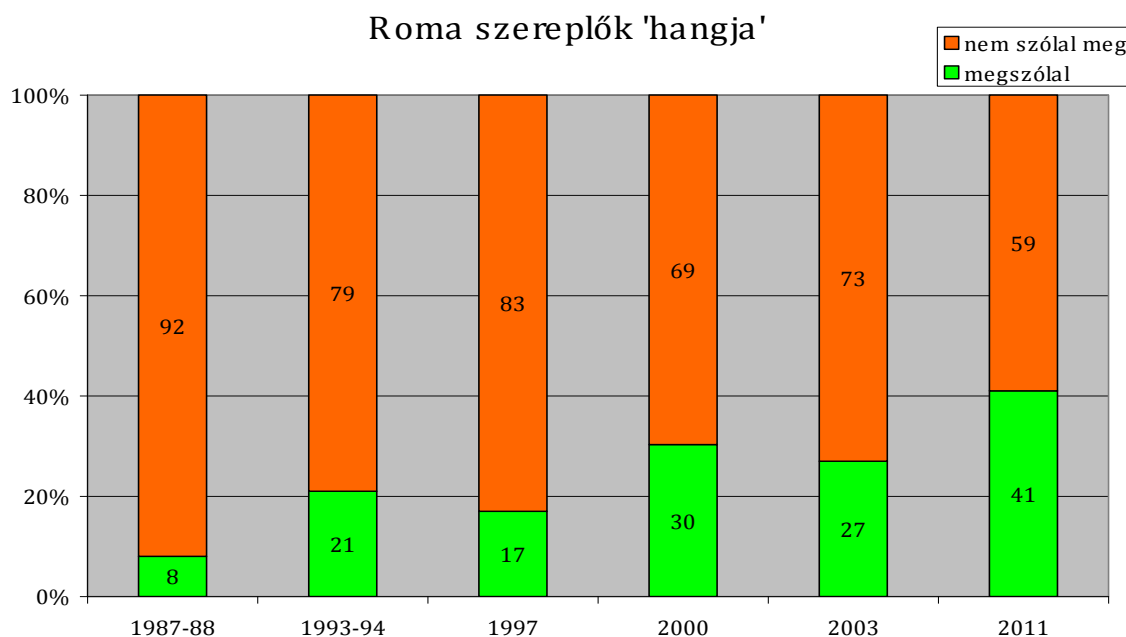

Érdeemes megnézni, hogy az egyes témák kapcsán vannak-e nagy eltérések ebből a szempontból. A politikai témákkal foglalkozó cikkekben a leggyakoribb a megszemélyesített ábrázolás: a szereplők 70%-a volt személy. Ebben az esetben valószínűleg mindig van politikus, szakértő, akit mikrofonvégre lehet kapni. Az általánosító, romákról általánosságban történő beszéd ritka volt. A legkevesebb személyes megjelenésnek a külföldi romákkal és az előítéletekkel foglalkozó cikkek adtak teret (35 %, illetve 41%).

A legfontosabb következtetés, hogy viszonylag ritkává vált a „cigányokról általánosságban” való beszéd. Ez alól kivételt képeznek a gyöngyöspatai tudósítások, ahol jellemzően a cigányokról, „cigánybűnözésről” általánosságban, vagy legfeljebb a „gyöngyöspatai romákról” (illetve az általuk elkövetett lopásokról) beszélnek. Az ezekben a tudósításokban megjelenő roma „szereplők” 57%-a nagyobb csoport vagy népesség, és csak 40%-a volt személy. Ugyanakkor nagyon jelentős különbségek is megfigyelhetők az egyes médiumok között abban a tekintetben, hogy egy-egy tudósítás mennyire személyesíti meg a „romákat”. Míg a névvel szereplő, személyként megjelenő romák aránya a Magyar Nemzetben 39%, az M1 Híradóban 31%, a Hír TV-ben pedig 38%, addig a Népszabadságban ez az arány 47%, az RTL Klub és a TV2 Híradóiban pedig 48%.

Közvetlen hang – megszólalási esélyek

Az individualizálódás másik fontos indikátora, hogy megszólaltatják-e közvetlenül az érintetteket, idézik-e véleményüket – vagy éppen csak beszélnek az adott csoportról. A tudósítások 15%-a személytelen hír; egyharmadukban (35%) nem szólalnak meg romák és a tudósítók nem is hivatkoznak véleményükre, 8%-ukban pedig csak hivatkoznak véleményükre, de nem szólaltatják meg őket. Az anyagok 40%-ában viszont az érintettek személyesen megszólalnak. Ez a korábbiakhoz képest jelentős javulás.

A közvetlenül megszólaló roma szereplők mintegy fele romaként nyilatkozik, másik fele viszont „történetesen roma” járókelőként, vörösiszap-katasztrófa elszenvedőjeként (és például szinte sohasem valaminek a szakértőjeként.) A keresztkeategorizáció így is, legalább részben erősödött: megnövekedett azoknak a tudósításoknak a száma, amelyekben a roma szereplők bemutatásának lehetőségét nem származásuk, hanem más tulajdonságuk teremti meg. A vizsgált médiumok között megint csak igen nagyok a különbségek: minden második tudósításában anélkül beszél a romákról a Magyar Nemzet (51%), az M1 (58%) és a Hír TV (50%), hogy megszólaltatná őket, vagy akár csak hivatkozna álláspontjukra, míg a másik oldalon ezek az arányok minden negyedik esetben vagy annál is ritkábban jellemzőek. (Népszabadság 28%, RTL Klub 12%, TV2 Híradó 25%, Blikk 14%). A keresztkeategorizációnak a legnagyobb terepet továbbra is a populáris média nyújtja, elsősorban tehetségkutató és celeb-műsorainak köszönhetően (a Blikk cikkeinek 64%-ában, de az RTL Klub Híradó tudósításainak 52%-ában és a TV2 Híradó tudósításainak 33%-ában is ez történik).

Megjelenési terepek és megszólalások

	Megszólal romaként/ képviselőként	Megszólal nem romaként	Hivatkoznak rá	Róla beszélnek	Csak említik
Politika, közpolitika (kormányzati és önkormányzati)	28%	9%	10%	36%	18%
Roma önszerveződés, önkormányzatiság	49%	-	6%	29%	16%
Kivándorlás	NA*	NA	NA	NA	NA
Külföldi romák					
Jogvédelem, kisebbségi jogok	22%	15%	15%	37%	11%
Szegénység, szociális helyzet	26%	12%	13%	33%	16%
Oktatás	50%	9%	6%	22%	17%
Foglalkoztatás, munkapiac	40%	6%	6%	32%	16%
Gazdaság, vállalkozás	28%	14%	9%	29%	20%
Kultúra, média	17%	45%	4%	26%	8%
Egészségügy	NA*	NA	NA	NA	NA
Helyi (interetnikus) konfliktus	23%	15%	11%	45%	6%
Előítéletek	24%	3%	6%	53%	13%
Bűnözés	19%	9%	10%	48%	13%
Külpolitika, EU	20%	3%	12%	43%	22%
Természeti katasztrófa	NA*	NA	NA	NA	NA

*NA: túl kicsi az adott témában megjelent tudósítások esetszáma

A megszólalás közvetlensége azonban témakörönként is változik, és ez jól leválogatja azokat a területeket, ahol a médiakép alapján aktívabbak a romák. Jellemzően a kisebbségi önkormányzatiság, az oktatás ad nagyobb megszólalási lehetőséget, de a romákkal kapcsolatos politika vagy a helyi konfliktusok esetében például ez csak a tudósítások negyedében érvényesül.

Mediatizált cigány tulajdonságok

A kódolók a cigányokkal kapcsolatos, legszélesebb körben osztott képzetek jelenlétét is lekódolták. Ezek klaszterelemzése három csoportba sorolta a tudósításokból kirajzolódó leggyakoribb képzeteket: az első csoportba a szegénység, segélyezettség képzetei, a másodikba az aszociális viselkedések, devianciák – agresszió, bűnözés, elhanyagoltság, társadalmi normáknak megfelelni, beilleszkedni nem akarás –, míg a harmadikba a pozitív konnotációk – tehetség, rendes cigány – képzetek kerültek.

Sztereotípiák csoportok előfordulásának megoszlása médiumok szerint (előfordulás az adott médium tudósításainak %-ában)

	Szegénység-klaszter	aszociális viselkedések, devianciák-klaszter	Pozitív képzetek-klaszter
Népszabadság	40	34	2
Magyar Nemzet	25	56	18
Blikk	33	20	51
Index	33	47	29
Origo.hu	10	51	2
Észak Magyarország	46	23	48
Új Dunántúli Napló	33	36	9
RTL Klub	59	12	12
Tv2	18	35	-
MTV1	8	58	-
HírTV	28	50	-
Összesen	31	37	24

A televíziós almintán végzett elemzések eredményei

A televízió híradók tartalmi elemzése az összevethetőség érdekében a sajtóval azonos kódutasítás alapján készült, az elemzési eredmények az általános tartalomelemzésben olvashatóak. A televíziókra jellemző tematikák, az ezeken túli jelentésadások és a képi azonosítás jellegzetességei azonban további elemzést tesznek lehetővé.

Televíziós tematikák

Az egyes témák előfordulásának gyakorisága a televíziós hírműsorokban, 2011

	Televíziós hírműsorok	Teljes minta
Politika, közpolitika (kormányzati és önkormányzati)	21%	33%
Roma önszerveződés, önkormányzatiság	7%	12%
Kivándorlás	-	2%
Külföldi romák	-	5%
Jogvédelem, kisebbségi jogok	3%	6%
Szegénység, szociális helyzet	10%	21%
Oktatás	7%	15%
Foglalkoztatás, munkapiac	-	12%
Gazdaság, vállalkozás	2%	8%
Kultúra, média	5%	15%
Egészségügy	3%	3%
Interetnikus konfliktus, előítéletek	10%	28%
Bűnözés	40%	37%
Külpolitika, EU	7%	14%
Természeti katasztrófa	12%	4%
Celeb	2%	13%
N	58	423

A televíziós és az írott sajtós tudósításokat különválasztva az látszik, hogy a televíziókat alapvetően a harsányabb és könnyebben fogyasztható ügyek dominálták. A televíziós hírműsorok valamivel többet foglalkoznak a bűnözés, a természeti katasztrófa (vörösiszap, ár- és belvíz) híreivel, és jóval kevesebbet politikai kérdésekkel (akár romákat érintő kormányzati, akár kisebbségi politikáról legyen szó), illetve olyan társadalmi kérdésekkel, mint a szegénység és az oktatás. Ennek részben a műfaji sajátosságok az okai: nagyrendszerek összefüggései nehezen tárgyalhatók néhány tíz másodpercben. Míg egy lap esetén a felületről mindent vizsgáltunk (pl. az elenyésző számban megjelenő riportokat is), addig a televízióknál csak ezeket az alapvetően a rövidhírekkel egyenértékű híradós tudósításokat elemeztük. Ugyanakkor jelezhet mindez egy olyan, sokak által leírt trendet is, amely – különösen a kereskedelmi televíziók esetében – a könnyű műfajok felé fordulást mutathatja. Az írott médiához viszonyítva a televíziós hírműsorok ritkán számolnak be helyi konfliktusokról: összesen 6 ilyen anyagot találtunk (ebből 5-öt a TV2-n).

„Beszivárgó” jelentések: a tematikán túli jelentésadások

Ugyanakkor a tudósításokban megjelenő tematikákon túl a képi ábrázolások további jelentéseket hordoznak. A képi beállítások, jelentésteli képrészletek, vágások számos eljárása olyan plusz-jelentést adhat, amelyeknek a hatása gyakran nem is egyszerűen tudatosítható. Bár a televíziós tartalmaknak is vannak eltérő olvasatai, a képek anélkül is tudnak „előzetes tudásokat”, akár sztereotípiákat mozgósítani, hogy időnk lenne vitába szállni velük. (Nem véletlen, hogy a szakma ezen eljárások jelentős részét az etikai kérdések között tárgyalja és szabályozza.) A képek által sugallt jelentések arra is kiválóan alkalmasak, hogy a nyíltan tiltott dolgokat kimondják. A továbbiakban néhány ilyen eljárást elemzünk.

A képi és/vagy asszociatív azonosítás esetei

1. Keresztkategorizáció

Az adott szereplő romaként való azonosításának a bevezetőben említett nehézségei különösen erősnek bizonyulnak akkor, amikor az adott szereplő a ráaggatott sztereotípiáktól elütő szerepben jelenik meg. Az ilyen esetek között találjuk azokat az értékes anyagokat, amelyeket a tolerancia-programok általában keresnek: amikor egy kisebbségi szereplő nem kisebbségi szerepben kerül bemutatásra. Kicsit leegyszerűsítve: az ilyen, „spontán” jelenlét a képernyőkön az adott csoport integráltságát sugározza, azt, hogy a mindennapjaink részesei a romák, míg abban az esetben, ha a cigányok rendre *explicite* cigányként jelennek meg, ez a széleskörű sztereotipizáltság miatt sokkal inkább a csoport probléma-mivoltát sugallja.

Az is igaz azonban, hogy a befogadói értelmezésekkel kapcsolatban sem tételezhetünk fel egyértelmű döntéseket. Ennek legjobb példáját egy nemrégiben készült, reklámokkal kapcsolatos kísérlet adta. Siklaki István egy kutatásában (Siklaki 2009) olyan reklámanyagokat tesztelt fókuszcsoportokban, amelyekben roma és nem roma szereplő ugyanazt, ugyanolyan képi beállításban reklámozott. A kutatás egyik eredménye az, hogy bizonyos esetekben a sztereotípiáknak ellentmondó cigány-bemutatók során a szereplőt nem cigányként, hanem például mediterrán külföldiként értelmezték. (Ez megmutatja a keresztkategorizációs eljárások határait is.)

A korábbi roma médiakutatások (Vicsek 1996; Bernáth–Messing 1998) éppen azt mutatták, hogy nagyon alacsony az ún. keresztkategorizációs index. Vicsek Lilla kutatásában a lekódolt roma szereplők közül egyetlen egy volt, aki munkája során nem kisebbségi feladatkört látott el (egy focista). Más tartalomelemzések pedig azt mutatták, hogy a romák többsége mint „probléma” jelenik meg – a szereplők jelentős részének nincs semmilyen társadalmi szerepe, ami elengedhetetlen lenne ahhoz, hogy valamilyen nem kisebbségi témában jelenjenek meg. A mostani kutatásban a tudósítások harmadában jelennek meg a cigányok további társadalmi szerep nélkül, 14%-ban „a cigányság illusztrációjaként”. Ennek ellenére a keresztkategorizációs bemutatók a lapokban is növekedtek. Erre példa, hogy az Észak-Magyarország többször szerepeltetett romákat a „megkérdezzük az utca emberét” típusú rovatban, és nyilvánvalóan nagy szerepet játszanak ebben a televíziós tehetségkutatók történetesen roma nyertesei is, akik mind a televíziókban, mind a lapok bulvárhíreiben nagy nyilvánosságot kapnak. Ennek során már szintén nem „roma kérdés” újabb illusztrációjaként kerülnek bemutatásra.

E keresztkategorizáció egyik legegyszerűbb formája a képi azonosítás: ezekben az esetekben nem is kell kimondani, hogy a szereplő cigány.

A televíziók nagyobb arányban mutattak be így romákat, és e bemutatók egy része egyenesen ellentmond a közkeletű képi vagy szerep-sztereotípiáknak. Ezek közül van olyan, amit az élet hozott (pl. az arról szóló beszámolóban,[\[15\]](#) amikor először gyógyítottak összejt segítségével leukémiát Magyarországon, és a nyilatkozó anyuka (nagy eséllyel) cigányként tűnt fel a nézők többségének). Más esetekben azonban választás eredményeként kerülhettek be történetesen roma szereplők egy „etnikailag semleges” anyagba. A vörösiszap-katasztrófa áldozatairól szóló tudósításokban rendre sok roma gyermek és szülő tűnt fel, és nem csak a vágóképeken, de a megszólaltatottak között is.[\[16\]](#) Ezekben az esetekben nyilván található volna csak nem roma nyilatkozókat is a riporter. Más esetekben pedig akár tudatos döntést is feltételezhetünk: amikor például a Bálint gazda balesetével kapcsolatos egyik anyagban[\[17\]](#)

az archív bejátszó éppen az, amikor roma fiataloknak ad tanácsot. Az olyan bemutatások, amikor éppen egy cigány epilepsziás nyilatkozik egy új műtéti eljárásról egy kórházi osztályon,[\[18\]](#) azt teszi természetessé, hogy a cigányok is lehetnek „egyek közülünk”.

Az ilyen anyagok megszorodása alapján jelentősen javultak az esélyei annak, hogy a roma közösség velünk élő közösségként tűnjön fel a médiában. Ez – miután korántsem magától értetődő, hogy a zömmel (vagy kizárólag) középosztályi újságírókból álló szerkesztőségek intenzív kapcsolatokkal rendelkeznének a kisebbségi közösségekkel – tudatos döntésekre is vall.

2. Sugalmazó és manipulatív képi eljárások: képi sztereotípiák

Ugyanakkor a képi és asszociatív azonosítások között találjuk a manipuláció és sugalmazás eseteit is. A bennünk élő tudásokat, köztük a sztereotípiákat mozgósító képi toposzok között vannak meglehetősen makacs, hosszú ideje velünk élők, míg más toposzok kialakulnak, megerősödnek, majd átadják a helyüket újabbaknak. (Az elmúlt években kialakult egyik ilyen képi toposz például a kigyúrt, agresszívan pózoló cigány férfi és kamasz képi sztereotípiája, amit – miután a facebook-on valóban többen kitétek magukról ilyen képet – sokan a cigányok önreprezentációjaként értékelnek, egyes portálok szorgalmasan gyűjtögetik is (a kereszthivatkozások miatt pedig már a google képkeresőjének első „cigány” találatai közé is felkerültek.)

Vizuális sztereotípiák a vágóképeken

(az összes vágóképet használó televíziós tudósítás %-ában)

Élvezeti cikkek, nagy gazdagság	7%
Báméskodó cigány csoport	11%
Állatok	13%
Elhanyagolt ruházat	7%
Fenyegető férfiak	7%

A mintába került televíziós anyagok nem, vagy ritkán használtak olyan, korábban bevett képi sztereotípiákat, mint például a kirívó gazdagságot mutató ékszerek vagy az élvezeti cikkek képei.

3. Roma közösségkép: báméskodó tömeg

Jól megfigyelhetőek ugyanakkor olyan képi toposzok, amelyek nem csak erős pluszjelentést hordoznak, de a történet etnikai karakterének beazonosítására is alkalmasak. Az egyik ilyen kialakult képi sztereotípiát a vágóképeken távolságból feltűnő, báméskodó, tétlen cigány csoport, akiknek sem a hangjukat nem halljuk, sem az arcuk nem bontakozik ki.

Az 58 lekódolt híradásból 55-ben voltak vágóképek is.[\[19\]](#) Ezek közül 18-ban jelent meg roma (vagy legalább részben roma) csoport vágóképként. Ezeknek viszont már majdnem a fele (8) így mutatta be a cigányokat.

Ez ma a televíziós vágóképek leggyakoribb toposza a roma közösségről.[\[20\]](#)

E képek még a harmadik világban készült turista filmeknek bevett elemei, és – bár részletes elemzések nem állnak rendelkezésünkre – azt gyanítjuk, hogy más hasonló helyzetekben (például a közlekedési balesetek esetén támadó csődületnél) ezeket a képeket a vágás általában nem hagyja bent az anyagban. E képsorok – különösen a cigánysorok, földutak, leromlott házak képeivel együtt – gyakran szolgálnak a cigányok azonosítására. Erre az eljárásra a legdurvább példa a mintában egy kovácsvágási riport[\[21\]](#), amely egy idős asszony erőszakos haláláról szól. Az elkövetőkről a forgatás idején semmit sem tud még a rendőrség, az áldozat hozzátartozója sokat sejtetően annyit mond: beszélnek mindenfélét. Mindeközben a vágóképeken beúszik a helyi cigánytelep első, romos háza (ezt jól ellenpontozza az áldozat kerítéssel körbevett, gondozott portája e képek előtt, majd visszavágásuk), és hátulról mutatott, ételhordóval ballagó gyermekek vágóképei. E tudósítás szerencsére kivételes esete a mintában a durván manipulatív eljárásoknak. Míg a forgatási helyszíneken bábátkodók esetében mégiscsak a forgatási helyszínen rögzítette a kamera, amit rögzített, a kovácsvágási riportban még ilyen gyenge kapcsolat sincs a történettel: ezzel az erővel készülhettek volna a vágóképek, mondjuk, a helyi polgármester előszobájában is.

4. Érzelmi és koncepciós keretezés

A televíziós híradók roma-képe kapcsán a közelmúltban egy nagyobb kvalitatív elemzés[\[22\]](#) született: a Cozma-gyilkosságról és a tatárszentgyörgyi támadásról szóló híradós anyagokat[\[23\]](#) vizsgálták az ORTT megbízásából. Bár az elemzés nem a roma médiakép feltárását általában, hanem két konkrét ügghöz kötődő eljárásokat elemzett, több megállapítása fontos a mi szempontunkból is.

Az egyik ilyen megállapítás az, hogy milyen erejűek és elterjedtek egyes ügyekben a média érzelmi dramatizáló eljárásai. Az elemzés megállapításai szerint „a veszprémi gyilkosság, illetve a médiában annak apropóján megjelent, a magyarországi romákhoz kapcsolódó egyéb bűncselekmények rendkívül alkalmasak voltak a cselekmények dramatizálására és azok érzelmi keretezésére. Ilyen témák voltak egyfelől Marian Cozma búcsúztatása, temetése, másfelől a bűncselekmény brutalitása, az „enyingi cigánymaffia” leírása. Mindez a „mindless reading”-ként bemutatott befogadói attitűd erősítéséhez vezethet, amely a nézőből annak előítéletein alapuló automatikus, gondolkodás nélküli reakciót vált ki. Ez lehetetlenné teszi az információk racionális feldolgozását.”

Ugyanakkor ez az érzelmi keretezés már messze nem volt ilyen erős a tatárszentgyörgyi gyilkosság bemutatásában: „az MTV kivételével az összes műsorszolgáltató esetében feltűnő különbség volt tetten érhető a gyász kifejezésének bemutatásában. A Marian Cozma meggyilkolásáról szóló tudósításokban általában rendkívül sokszor (és sok ismétléssel) számoltak be a haláleset követő országos gyászreakciókról, mutatták be a sportoló hozzátartozóinak fájdalmát. Ezt a tragédián túl a szakirodalomban hírérték növelő tényezőként számon tartott prominencia[\[24\]](#) is indokolta. Ugyanakkor a tatárszentgyörgyi

kettős gyilkosság esetében feltűnően kevés gyászreakcióról tudósítottak a vizsgált híradók, holott elméletileg a gyermekgyilkosságoknál ilyenek természetesebbek és gyakoriak.”[25]

Másrészt azonban a Cozma-gyilkosságról szóló televíziós tudósításokban is megfigyelhető volt az a már az olaszliszkai gyilkosság kapcsán elindult keretezés, amely ilyen esetekben a cigányokkal kapcsolatos közpolitikai teendők felől kérdez és láttat. Mindez nem csak azért probléma, mert a cigányok helyzetét a bűnözés kontextusából tárgyalta ezekben az esetekben a média, hanem azért is, mert a konkrét ügyeket így általános szintre emelve óhatatlanul is cigánybűnözésként címkézte, így „nem (vagy nem csak) a konkrét gyanúsítottokról, hanem a cigányokról” folyt a diskurzus.”[26]

A mi elemzési mintánk sem volt mentes az érzelmi keretezés ilyen eseteitől: ide sorolhatóak azok a „kis-Fókusz” típusú anyagok[27], amelyek szabolcsi cigány családok helyzetét mutatják be erős képekkel és emberi drámával a belvíz után. Ezek az (egyébként híradókba ritkán bekerülő) anyagok több olyan szerkesztési, narrációs és képi stratégiát használnak, amelyek sokkal inkább az érzelmi azonosulásra, mint a problémák felvetésére, megoldások körüljárására alkalmasak.[28]

A másik oldalról erőteljesen manipulatív érzelmi keretezést alkalmaz egy rövid riport[29] arról, hogy meghalt valaki egy rendőrségi előállítás és sokkoló-használat során. A tudósítás kétszer is hangsúlyozza, hogy a férfi korábban majdnem harminc évig ült börtönben – ami nyilván nem tesz hozzá sokat a történet megértéséhez, de alkalmas a lassan kialakuló szolidaritás elfojtására.

E narráció mellett közelít a kamera a havas utcára csődült emberekről az egyszerű kockaházra, majd a rendetlen hálózobára (ami lehet, hogy „alapjáraton” ilyen, de az is lehet, hogy az elfogástól és az esetleges házkutatástól – ez ránk van bízva).

5. Szerkesztői keretezés

Hasonló eljárásnak tekinthető az a kontextuális jelentésadás, amikor a szerkesztők két, tartalmában és jelentőségében távoli anyag egymás mögött szerepeltetésével adnak értelmezési keretet. Ilyen eset volt, amikor az egyik televízió a gyöngyöspatai események egyik tudósítása elé egy, a szabaduló-bulikról szóló, később elemzett anyagot vágott.[30]

A HírTV-vel kapcsolatban ugyanezt a szerkesztői gyakorlatot írja le az ORTT elemzése: a február 8-i adásban a Cozma-gyilkosság mellé szerkesztett Heves megyei erőszakos bűncselekményről szóló tudósítás („tagadják a cigányok” felkonferálással) után egy újabb hír következett, miszerint „életveszélyesen megfenyegették az ormánsági uzsoraügyek tanúit.” Nyilvánvaló, hogy mi kötheti ezeket a történeteket egy csokorba, és hogyan erősítik egymást, anélkül, hogy az utolsó hírnél akár csak utalni kellett volna a cigányokra. Az ORTT így ír: „az előző hírcsokor kontextusa, illetve az a tény, hogy az úgynevezett uzsoraügyek korábban egyes roma csoportokhoz kötődve jelentek meg a magyar nyilvánosságban, egyértelműen jelezte, hogy itt is a ’cigánybűnözés’ egyik formájáról van szó.”[31]

Toposzok

Toposz a történetben

Szociálpszichológiai közhely, hogy a sztereotípiák kialakításában és fenntartásában jelentős szerepe van a szelektív észlelésnek: kísérletek sora tárta fel, ahogy bizonyos, a tudásainknak megfelelő történeteket, mozzanatokot felerősítve értékelünk, míg az ezeknek ellentmondókat gyakran már az észlelés során elnyomjuk. Sok tekintetben ilyesmi történik a médiatartalmak befogadásakor, de már a szerkesztői döntéskor is, amikor egy-egy esemény hírértékéről döntenek. A szerkesztőket is befolyásolják a kialakult toposzok az anyagok kiválogatásakor: az olyan kialakuló tudások, amelyek a korábinál nagyobb hírértéket biztosítanak egy-egy eseménynek. Ilyenkor egy „kontextuális hírérték” is érvényesül: például Olaszliszka után a közúti baleset utáni agresszió témája.[\[32\]](#)

Ebből kettő is bekerült a mintába. Ilyen volt a ceglédberceli szánkóbaleset, ahol az áldozat édesapjának nyilatkozata igen árulkodó azzal kapcsolatban, hogy az esetről szóló médiatudósítások egy része hogyan keretezte a történetet: „*nem kell ezt összehasonlítani Olaszliszkával*” – mondja. A másik esetben[\[33\]](#) Ibrányban kellett beavatkozni a rendőrségnek; azt hogy cigányokról lehetett szó, onnan tudjuk, hogy a narrátor hangsúlyozza: a rendőrök mellett a polgárőrök és kisebbségi képviselők csillapították az embereket.

Toposz a nyelvben: nyelvi sztereotípiák és hívószavak

A „rokonság” mint beazonosító

Talán nincs még egy, a cigányok azonosításában az utóbbi években ekkora karriert befutott azonosító metafora, mint a „rokonság”-címke. Ez a kifejezés – teljesen függetlenül a valós rokoni foktól – ma a nagyobb releváns tömegverekedések leírásától a közlekedési balesetek (pl. a ceglédberceli szánkóbaleset) vagy bizonyos, több tucat embert megmozdító konfliktusok[\[34\]](#) esetében is működik.

A vizsgált időszakban a Hír TV március 6-i tudósítása azzal kapcsolatban, hogy a kormány jogszabály-módosításokat tervez az úgynevezett szabaduló-bulikkal kapcsolatban, az alábbi narrációt használja: „*[ezekre] összegyűlik a széles rokonság apraja-nagyja, és hajnalig szól a zene*”. [...] *vannak az országnak olyan részei, ahol szinte minden napra jut egy, ezért [!] résztvevőiket elzárással is büntethetnék, hasonlóan a vagyon elleni szabálysértéseket elkövetőkhöz*”. Az érdekes okutalajdonítás (mintha a büntethetőség attól függene, hogy egy cselekményből mások a környezetünkben mennyit követnek el) mellett jól láthatóak az expresszív kifejezések, amiket csak tovább erősítenek a vágóképek: a valószínűleg a börtönépület előtt álló, kitakart, elhomályosított várakozók, akik közül csak a szabadulót megölelő kalapos öregember éles alakja tűnik ki, a drága autók, illetve egy kondérban fővő tyúkhúsleves képei.

Az anyag ellentmondásai jól mutatják a készítő elfogultságát. Nyilvánvaló, hogy egy szabadulót nem csak a családja várhat, itt a család emlegetése segítséget nyújt a szereplők cigányként való értelmezéséhez. Ugyanakkor manipulatív az anyag kiválasztása is: ha a gazdagságnak ezek a képei lennének a jellemzőek a szabaduló-bulikra, akkor biztosan nem lenne igaz, hogy „*vannak az országnak olyan részei, ahol szinte minden napra jut egy*”.

Mindez ráadásul egyetlen felvétel az interneten terjedő igen sok közül (a narrátor is az interneten terjesztett, megszorodott felvételekről beszél, amelyek forgatásárávideóstábok is rendelkezhetők). Itt tehát biztosan több felvételtől válogathatott a készítő – mégis a drága autót és a gazdag húslevest látta reprezentatívnak. A tudósítás külön hangsúlyozza: „*az esemény egyes helyeken már hasonló rangot vívott ki magának, mint egy névnap vagy egy esküvő.*”

A HírTV e tudósításával sikeresen mutatta be érdemtelen bűnözőként a cigányokat – ezt igazolják az anyagot átvevő portálokon olvasható kommentek. Ezek elemzése nem dolgunk, és tisztában vagyunk azzal is, hogy a kommentelők véleménye korántsem reprezentatív a magyar lakosságra nézve. Abból a szempontból azonban ez teljesen mindegy, hogy három, meglehetősen eltérő portálon[35] a tudósítással kapcsolatos kommenteket a romákra utaló megjegyzések, illetve a szereplők gazdagsága uralta. Konszenzusos volt az egymásra is reflektáló kommentelők körében a cigányként való azonosítás, és a gazdagságon való felháborodás is, gúnyos utalásokkal a megélhetési bűnözésre és a segélyekre. Több megjegyzés a cigány kultúrával kapcsolja össze a jelenséget.

Az elemzéshez képest a mi mintánkban egyszerre voltak tudatos, pozitív bemutatások és olyan képi eljárások is, amelyek segítségével oktatni lehetne a szakmai hibákat. És olyanok is, amelyek esetében, bár nyilvánvalóan nehéz lenne a szándékosságot kimutatni vagy bizonyítani, azt is túlzás lenne állítani, hogy ezek az eljárások kizárólag ismerethiányból fakadnak.

Összegzés helyett

Az adatok minden korábbinál nagyobb arányú kriminalitást, széles körben alkalmazott sugalmazó és sejtető eljárásokat és előregyártott igazságok tömegét mutatják a roma médiaképben. Eltűntek a korábban még széles körben tudósított (és a romák által ma is széles körben megtapasztalt) diszkriminációs esetek, az előítéletesség ebben a „valóságban” már csak a szélsőjobboldalra jellemző, mert az ő retorikájukhoz képest a szalonképebb stílusú megbélyegzések már fel sem tűnnek. A szegénység helyett a normaszegés esetei a dominánsak, a roma kultúra pedig az általános bulvarizálódáshoz igazodva elsősorban történetesen roma celebek apró-cseprő ügyeiben jelenik meg.

A médiaképben megfigyelhető trendek olyan dilemmákra utalnak, amelyek megválaszolására a tartalomelemzés eszközei már nem alkalmasak.

A folyamatok mára a szélsőjobboldali beszéd dominanciájához, a gyakran ugyanúgy előítéletes, általánosításokon, megbélyegzésen alapuló szélesebb körű, „mainstream” közbeszédhez és az emberi jogi beszédmód csaknem teljes elhalkulásához vezettek. Ebben a közbeszédben azonban nem javultak, hanem romlottak az olyan, a méltóságon és egyenlőségen – hogy a szolidaritást ne is emlegessük – alapuló kommunikáció esélyei, ahol a roma vélemények a maguk sokszínűségében is megjelenhetnének. És alig érvényesülnek olyan normák, hogy érveinket tényekre, számokra, adatokra alapozzuk, vagy éppen árnyaljuk: ne gondoljuk például, hogy *en bloc* tehetünk a cigányokra kijelentéseket.

Miközben az internetes médiumok népszerűsége a magyarországi cigányoknak is az önkifejezés és az önszerveződés lehetőségét biztosítja, azzal, hogy a médiafogyasztás és informálódás súlypontjai folyamatosan tolódnak a szegmentált közösségi médiák felé,

meggyengült azoknak a szűrőknek a szerepe, amelyek a mainstream felületekre nem engedtek ki bármilyen rasszista fejtegetést. Nem feltétlenül azért, mert el akarták ezeket fojtani, hanem mert évtizedes szakmai szabályrendszereket érvényesítettek olyan alapvető elvekkel, mint hogy „hallgattassék meg a másik fél is”, vagy hogy „bizonyíthatóak-e az állításaink”. A cigányoknak, de más marginalizált és stigmatizált csoportoknak is kihívást jelenthet ez a fordulat, mert e közösségeknek nem csak magukkal kell(ene) beszélniük, megteremtve a saját fórumaikat, hanem az elfogadás alapfeltétele lenne, hogy ennél jóval szélesebb körben is tudják formálni a róluk szóló tartalmakat.

E kérdések még az olyan jól azonosítható és megszólítható csoportok belső nyilvánosságában sem kapnak helyet, mint az újságíró-szakmai nyilvánosság. Hiába mutatják évek óta kutatások, hogy olyan, pusztán gazdasági kérdéseknek tűnő dolgok, mint a szerkesztőségek napi rutinjai és forrásai, súlyos torzításokat okoznak. Hogy a sajtótájékoztatók és az egyirányú kommunikáció kizárólagossága, az előrerágott anyagok (után)közlésének széleskörű gyakorlata, a tényfeltárás, az állítások adatokkal való alátámasztásának mellőzése, az érintettek megkérdezésének gyakori hiánya felett lehet sajnálkozni, mondván nincs pénz és idő. Ennek azonban csak egyik következménye a minőség romlása. Nem az adott médium látja a legnagyobb kárát az olyan gyakorlatnak, amely nem áldoz energiát arra, hogy élő kapcsolatokat, a közösségek problémáinak tényekkel alátámasztott ismeretét biztosítsa munkatársainak. Hanem azok, akiről ilyen módon beszélünk. Akiknek az alátámasztást újratermeli a média azzal, hogy gondosan kiválasztott szerepekben, gyakran némaságra ítélve, a megbélyegzésüket ellenpontozás nélkül továbbadva mutatja be.

Irodalom

Bernáth Gábor–Messing Vera 2000: A magyarországi média és egy interetnikussá váló szociális konfliktus: a székesfehérvári gettóügy nyilvánossága. In: Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 13–29.

Bernáth Gábor–Messing Vera 1998: „...vágóképként, csak némában”. *Romák a magyarországi médiában*. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. <http://mek.niif.hu/00100/00144/00144.pdf>

Bernáth Gábor–Messing Vera 1999: Romák a magyarországi többségi médiában: hogyan szeretnénk látni a cigányokat. In: Sárközy Erika (szerk.): *Rendszerváltás és kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 215–222.

Bernáth Gábor–Messing Vera 2001: Roma szappanopera karakter a „Barátok közt”-ben: az első fecske. Beszámoló a sorozat kapcsán készült fókuszcsoporthoz. *Médiakutató*, 2001. tavasz.

Csepeli György 1993: Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban. In: Csurdi Sándor (szerk.): *Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban*. Budapest, Régió könyvek,

17–27.

Darvas Ágnes–Tausz Katalin 2002: A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, 2002/4. 95–120.

Hammer Ferenc 2004: Közbeszéd és társadalmi igazságosság. *Médiakutató*, 2004. tavasz.

Hartmann, Paul–Husband, Charles 1974: *Racism and the mass media; a study of the role of the mass media in the formation of white beliefs and attitudes in Britain*. London, Davis-Poynter.

Kellner, Douglas 1995: Cultural Studies, Multiculturalism, and Media Culture. In: Gail Dines–Jean M. Humez (eds.): *Gender, Race and Class in Media. A text-reader*. Sage, Thousand Oaks–London–New Delhi, 5–18.

Köllő János 2009: *A pálya szélén – Iskolázatlan munkanélküliek a poszt-szocialista gazdaságban*. Budapest, Osiris.

Kriza Borbála–Vidra Zsuzsa 2010: A többség fogságában – kisebbségek médiareprezentációja. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 391–405.

Marián Béla 2009: *Milyenek a cigányok? – közvélemény-kutatás a „cigánykérdésről”*. http://www.marketingcentrum.hu/download.php?filename=uploads/tartalom_fajl_02_12373618450097813001237361845.pdf&realname=romacikk.pdf.

Marketing Centrum OPK Kft. 2011: *Zárótanulmány. Roma társadalom – 2010*. http://84.206.8.166/dokumentum/A%20kutatas%20MC%20roma%20zarotanulmany_s.pdf

Messing Vera–Molnár Emília 2011: Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 1. sz. 53–80.

Messing Vera 2008: *In White Frame. Representation of the Roma in the Hungarian Press*. VDM Verlag, Frankfurt.

Neményi Mária et al. 2010: *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének mértéke – fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek*. http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/data/MTA_1hullam.pdf

ORTT 2010: *A magyarországi televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében*. http://www.ortt.hu/elemzesek/21/1271850273magyarorszag_i_televizios_hirmusorok_romakepe_20100421.pdf

Pócsik Andrea 2007: Közszolgálatosság és diskurzus. Az olaszliszakai tragédia a médiában. *Beszélő*, 2007. május. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kozszoalgalatisag-es-diskurzus>

Siklaci István 1997: A főcímek demagógiája. *Jel-Kép*, 1997/2. 97–112.

Siklaci István 2009: *Sztereotípiák, reklám, identitás*. www.socio.mta.hu/dynamic/beszedmodok_2009nov26_siklakii_eloadas.ppt

van Dijk, Teun A. 2008: *New(s) Racism: a Discourse Analytical Approach*. <http://www.discourses.org/OldArticles/New%28s%29%20racism%20-%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf>

Vicsek Lilla 1996: Cigánykép a sajtóban. *Amaro Drom*, 1996/12.

Vidra Zsuzsanna–Vargha Lili 2010: Kisebbségek és kisebbségi témák reprezentációja. Összehasonlító tartalomelemzés hat európai uniós tagállam írott sajtójában In: Örkény Antal–Székelyi Mária (szerk.): *Az idegen Magyarország: bevándorlók társadalmi integrációja*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – ELTE Eötvös Kiadó. 281–291.

Zádori Zsolt 2008: *A Magyar Nemzet és a cigányok*.
http://m.hvg.hu/itthon/20080318_cigany_roma_magyar_nemzet_sesztak

Jegyzetek

[1] Az elemzés két országos (Népszabadság, Mai Nap) és négy megyei napilapban (Hajdú-Bihari Napló, Dél-Magyarország, Észak-Magyarország és Kisalföld) valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséggel kapcsolatban megjelent cikkeket foglalta magába. Az 1996 novembere és 1997 áprilisa közötti időszakban a minta hetente két lapszámot foglalt magába, az időszak második felében minden lapszám bekerült a mintába. Az elemszámok ebből adódó eltérését súlyozással korrigáltuk.

[2] A 2000-es kutatási minta hat országos napilap 2000. október 15. és december 15. között megjelent számait foglalta magába. A kutatás egy Romániában, Szerbiában, Csehországban és Szlovákiában hasonló mintán és módszerekkel készült elemzés része. In: *Nationalist Message in Mass Media*. Media Monitoring Agency – Academia Catavencu, Media Works, MEMO 98, Roma Press Center, 2001.

[3] A mintába 2003. november 17. és december 1. között az országos televíziók, országos politikai és bulvár napilapok, illetve azon megyei/helyi napilapok kerültek be, amelyek az adott időszakban foglalkoztak kisebbségi kérdésekkel. Roma Sajtóközpont: *Kisebbségi Közösségek a médiában*, 2003. november 17. – december 1. Kutatási gyorsjelentés.

[4] A kiválasztott médiumok: Népszabadság, Magyar Nemzet; Origo, Index; bulvár: Blikk, Vasárnapi Blikk, illetve Index-Velvet; Új Dunántúli Napló (Baranya), Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén megye); MTV1 Híradó, RTL Klub Híradó, TV2 Este, HírTV Híradó 21. Az írott sajtó esetében az adott lap minden második számát, a 4 televíziós hírműsorból pedig egyenként minden negyedik napot vizsgáltunk, így lehetővé vált, hogy az időszakot teljes mértékben lefedjük. A mintaválasztás közben felmerült problémák és azok korrigálása: a napilapok esetében a kiválasztott számokat végiglapozva a roma tematikájú, illetve a romákat említő vagy e csoportra bármilyen más módon (képiles, asszociatíván) utaló cikkeket kerestük és kódoltuk. Az internetes hírportálok archívumait használva a 'cigá', 'rom', 'kisebbs' betűkapcsolatokra kerestünk, illetve, ahol lehetett (pl. origo.hu) a napi hírek listáját végigböngészve ellenőriztük a cikkeket. A televíziós hírműsorok esetében nehezebb dolgunk volt. A Nemzeti Audiovizuális Archívumban (amelynek ezúton is köszönjük segítségét) tárolt MTV, RTL Klub és TV2 hírműsorok igen, a HírTV azonban egyelőre nem elérhető. A csatorna hírműsorai elvileg egy hétig letölthetőek a csatorna honlapjáról. A kódolás decemberben kezdődött, a novemberi hírműsorokat megpróbáltuk elkérni a televíziótól, de elutasító választ kaptunk. Így a HírTV novemberi hírműsorai nem kerültek az elemzésbe. Néhány esetben a HírTV honlapján vagy a NAVA-n „videohiba” üzenetet kaptunk, a műsor valamely technikai hiba miatt nem volt letölthető. Ezek a hiányok azonban az elemzési

eredményeket nagymértékben biztosan nem befolyásolják, összesen tíz híradó maradt ki emiatt az elemzésből.

[5] A természetessé vált és széles körű külső kategorizálásnak a legjobb jele, hogy milyen abszurdnak tűnik az alábbi idézet pontosságra törekvése: „[a romák elleni támadások egyik gyanúsítottja] Debrecenben verekedést provokált egy félcigány kidobóemberrel, akire késsel támadt rá”. A mintában ezt az egyetlen embert találtuk „félcigány”-ként azonosítva – ha éppen a származás lenne a lényeges az etnikai azonosításban, akkor nyilván ennél jóval többen származhatnak vegyesházasságból. In: Romagyilkosságok: a per. Észak-Magyarország, 2011.03.26

[6] Ezek azonban meglehetősen eltérő eljárások: az egyik szélső pont lehet, hogy például a Cozma-gyilkosságról szóló tudósításokban már nem kellett újra és újra elismételni, hogy az elkövetők közül többen cigányok, mert köztudomású volt a korábbi beszámolókból. A másik végtel az, amikor nem a konkrét személlyel vagy történettel kapcsolatos előzetes, hanem egy, a cigányokról való általános „tudásunk” alapján döntünk: amikor egy-egy arc vagy név automatikusan ebbe a kategóriába sorolja a befogadóban a szereplőt.

[7] Ezt jól mutatja az ÁSZ-nak a roma integrációra fordított összegekről szóló vizsgálata meglehetősen torz és leegyszerűsítő közértelmezése, amit mantraként ismételtet a közpolitika. A szélesebb nyilvánosság az ÁSZ – egyébként több szempontból problematikus – vizsgálatából mindössze egy „tíz év alatt 120milliárd forintos támogatás”-ról értesült (lásd ehhez: Bernáth Gábor: „Agyontámogatottak” <http://www.community.hu/2011/02/01/agyontamogatottak/>).

[8] Több felmérés mutatja, hogy a magas munkanélküliségi arányok mögött valójában jelentős munkateljesítmény áll, „mindössze” annyi történik, hogy a romák munkavégzése kiszorult a regisztrált és legális szférából (Köllő 2009, Kertesi 2005, NCSSZI 2011), és a nem regisztrált gazdaságba tolódott át. A munkavállalás széles skálája jellemzi e népességet, mely az alkalmilag adódó és kiszámíthatatlanul fizetett napszámtól az állandó, de nem bejelentett munkavállalásig terjed (Messing–Molnár 2011, Szalai 2002, Váradi 2009, Virág 2008).

[9] Például: Észak Magyarország 2011. 02.08; 2011.02.11 RTL Klub Híradó 2011.01.07.

[10] Például a Külügyminisztérium által kiadott Európai Tükör 2011/3-as, teljes egészében a romák helyzetének szentelt számában

http://www.euvonal.hu/kulugy/upload/M_15/rek5/6954/Europai%20Tukor%20marcius.pdf;

vagy Andor László *az EU Szociális és Foglalkoztatáspolitikai Biztosának* és Balog Zoltán felzárkóztatásért felelős államtitkár közös cikke a Turun Sanomat finn napilapban http://balogzoltan.fidesz.hu/index.php?id_cikk=13846

[11] A külföldi roma közösségek hiányoztak a televíziós híradókból, e téma elsősorban az internetes hírportálokon és a Népszabadságban kapott helyett, a többi lap 1–2 cikkben érintette a témát.

[12] Ehhez lásd a módszertani bevezető: „Honnan vesszük, hogy cigány valaki?” című alfejezetét.

[13] 2011-re számottevően csökkent a romák száma az országos politikában vagy a kormányzati pozícióban dolgozók között.

[14] Magyarország a világ 137 országából 108. helyet foglalja el a női parlamenti képviselők arányát tekintve. A női parlamenti képviselők aránya 9% Európában a legalacsonyabb (az EU átlaga 22%), ráadásul a magyar kormányban, Európában egyedülálló módon, egyetlen nő sincs. Forrás: Inter-Parliamentary Union. <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

[15] TV2 2010.12.19

[16] Pl. HírTV 2010.12.20.; RTL Klub 2010.11.04; utóbbi esetében két héttel később (2010.11.16.) ez a tudatos választás már nem működött: ugyanebben a témában ugyanebben a híradóban már csak vágóképként szerepelnek cigány gyerekek egy tábor kapcsán, a megszólaltatottak között nem.

[17] RTL Klub 2011.02.16

[18] RTL Klub 2011.03.08.

[19] Három tudósítás mozgókép nélküli, a műsorvezető által elmondott hír volt.

[20] A további lekódolt képek közül 3 rabláncon vezetett, elfogáskor vagy a börtön előtt várakozó csoportot mutat, 3 vörösiszap-károsultak rendezvényein készült, és csak három olyan van, amelyen valamilyen aktív tevékenység közben láthatóak: az egyik egy tanfolyamon, egy másik a romákat ért támadások emléknapján, egy harmadik pedig egy gyöngyöspatai roma ellendemonstráción készült.

[21] TV2 2011.03.13

[22] ORTT: A magyarországi televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében http://www.ortt.hu/elemezsek/21/1271850273magyarorszagi_televizios_hirmusorok_romakepe_20100421.pdf

[23] a Duna TV, az Echo TV, a Hír TV, a Magyar ATV, az MTV, az RTL Klub és a TV2 egy-egy hetének (2009. február 8–14., valamint február 23 – március 1.) hírműsoraiban.

[24] Az elhunyt és a gyászolók egy része is ismert sportoló, közéleti szereplő volt.

[25] ORTT: A magyarországi televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében http://www.ortt.hu/elemezsek/21/1271850273magyarorszagi_televizios_hirmusorok_romakepe_20100421.pdf

[26] ORTT, i.m.

[27] TV2 2010.11.25, illetve RTL Klub 2011.03.28;

[28] A Fókusz szegénységábrázolásának alapos elemzését adja Hammer Ferenc 2004.

[29] TV2 2011.12.27

[30] HírTV 2011.03.06.

[31] ORTT i.m.

[32] Közvetlenül az olaszliszkai gyilkosság után ugyanezt figyelte meg Pócsik Andrea érzékeny elemzésében: „bizonyos sajtóorgánumok ezekben a napokban egymásra halmozták a 'hasonló bűneseteket', és visszahozták a közbeszédbe a 'cigánybűnözés' fogalmát” (Pócsik 2007).

[33] Mindkét eset az M1 2010.12.05-i, illetve 12.09-i adásából került a mintába, négy napon belül két eset kapott ilyen nagy nyilvánosságot.

[34] Például egy Miskolcon történt ügyben, amikor a boon.hu beszámolója szerint „legalább huszonötön rohantak elő a házakból”, hogy megverjenek egy utast, aki rászólt a buszon két, hangosan rágózó kamaszra. <http://www.boon.hu/miskolc/csendre-intette-a-gyerekeket-a-rokonok-elt24rtek-az-orrat/news-20110308-03085918>

[35] a Google keresőjében az első oldalakon megjelenő, a kommentekhez szabad hozzáférést adó és nem nyílt cigányellenességgel jellemezhető portál:

Index,

http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=0&na_step=30&t=9207539&na_order;

egy hírfal nevű hírgyűjtő portál

[http://belfold.hirfal.hu/a_szabadulobulik_miatt_szigoritanak_a_torvenyt_video-3856182.html;](http://belfold.hirfal.hu/a_szabadulobulik_miatt_szigoritanak_a_torvenyt_video-3856182.html)

és http://subba.blog.hu/2011/03/07/lol_a_szabadulobulik_miatt_szigoritanak_a_torvenyt .

Abstract

Gábor Bernáth – Vera Messing

Changing representation

Roma content of the media 1997–2011

The authors conducted an analysis of the media content investigating characteristics of Roma content of the mainstream media with the largest audience share in 2011. The analysis covered 5 months and a horizontal cross section of the Hungarian news media including national and regional daily papers, online news portals, a tabloid and news programs of four

TV channels. The method of the research was carried out so that data are comparable with content analyses made in 1997, 2000 and 2003.

Our analysis showed a significant tendency of the channeling of extreme right discourse into the mainstream political and media arena, and the almost complete disappearance of the human right narrative. The chances of communication based on human dignity and equality and in which Roma voices could appear have considerably worsened since 2000.

BERNÁTH GÁBOR

A Roma Sajtóközpont egyik alapítója, egykori igazgatója, oktatási szakértő

bernath_g@yahoo.com

Bernáth Gábor jelenleg az ELTE interdiszciplináris doktori iskolájának végzős PHD hallgatója. 1997-től folyamatosan végez Messing Verával együtt médiakutatásokat, több oktatáskutatásban vett részt a Roma Oktatási Alap, az Oktatáskutató Intézet és a Világbank megbízásából. 1995-ben a Roma Sajtóközpont egyik alapítója, majd 2003-ig igazgatója, 2003 és 2010 között az oktatási kormányzat oktatási integrációs programjának egyik vezető szakértője.

MESSING VERA

tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet;

kutató, Center for Policy Studies, CEU, Budapest

messing.vera@tk.mta.hu

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett PhD fokozatot 2001-ben. Több mint 15 évnyi kutatói munkássága alatt az etnicitás, kisebbségek és társadalmi kirekesztés mechanizmusaival, valamint az arra adott társadalompolitikai válaszokkal foglalkozott, elsősorban az oktatás és a munkaerőpiac területén. Az utóbbi évek fontosabb munkái között megtalálhatóak nemzetközi összehasonlító kutatások (EDUMIGROM, RECWOWE) csakúgy, mint a romák médiabemutatóját vizsgáló kutatás is. Jelenleg két nagyobb nemzetközi kutatási projekt felelőse: a European Social Survey hazai kutatásvezetője, valamint az EU FP7 keretprogramjában készülő NEUJOBS projekten belül a roma foglalkoztatást vizsgáló munkacsoport vezetője.

Farkas Zsuzsanna

Hidak és sorompók

A telepfelszámolásban, a településeken végzett terepmunka tapasztalatai és integrációs hatásai

A tanulmány három helyszínen (Eger, Szomolya, Sirok), telepi körülmények között élő cigány családokkal végzett munka tapasztalatait foglalja össze. Közös pontja a három terepmunkának a folyamatos jelenlét, a civil szervezet generálása, fejlesztése, közösségi ház kialakítása. A tanulmány célja, hogy egyrészt bepillantást nyújtson a mindennapi folyamatokba, az eredmények és kudarcok hátterébe, másrészt a gyakorlati munka alapján néhány elemzési szempontot követve a cigányság társadalmi integrációjának kérdéseit elemezze. A terepmunkára támaszkodva a felvázolt elméleti keretek szerint igyekszik összegezni az integrációs törekvések egy-egy szegmensének néhány megtapasztalt jellemzőjét és dilemmáját.

Bevezetés

Jelen tanulmány három helyszínen, telepi körülmények között élő cigány családokkal végzett munka tapasztalatait foglalja össze. Az egeri Béke-telepen hosszú folyamat eredményeként indult meg a telep rehabilitációja, a másik két kistelepülésen, Szomolyán és Sirokban költségvetési forrásokból támogatott telepfelszámolási program zajlott.^[1] Az eltérő háttér és adottságok, a projekt előkészítésére jutott idő, a helyi közösségek életminősége mind tetten érhetők az elvégzett munkában. Közös pontja a három terepmunkának a folyamatos jelenlét, a civil szervezet generálása, fejlesztése, közösségi ház kialakítása. A tanulmány célja, hogy egyrészt bepillantást nyújtson a mindennapi folyamatokba, az eredmények és kudarcok hátterébe, másrészt a gyakorlati munka alapján néhány elemzési szempontot követve a cigányság társadalmi integrációjának kérdéseit elemezze. Elsőként a vonatkozó háttérrel és

azokról az elméleti keretokről írunk, amelyek végig kapaszkodót jelentettek a terepmunka során, illetve amelyek most is kijelölik a tapasztalatok elemzésének főbb pontjait. A második rész egyenként ismerteti a Béke-telepi, a szomolyai és a siroki folyamatokat, a fontosabb lépéseket és eszközöket. Végül a gyakorlati munkára támaszkodva a felvázolt elméleti keretek szerint igyekszik összegezni és elemezni az integrációs törekvések egy-egy szegmensének néhány, általunk tapasztalt jellemzőjét és dilemmáját.

1. Előzmények: háttér és keretek

A „Romák a bővülő Európában. A jövő kihívásai” címmel 2003. június 29. és július 1. között konferenciát rendeztek Budapesten nyolc ország részvételével (Horvátország, Bulgária, Románia, Macedónia, Csehország, Szerbia-Montenegró, Szlovákia, Magyarország). A tanácskozó országok kormányfői kifejezték politikai elkötelezettségüket a roma lakosság társadalmi helyzetének javítása mellett, és a **2005–2015 közötti időszakot a Roma Integráció Évtizedévé nyilvánították**. Ezt követően – néhány éves előkészítés után – a 68/2007. (VI. 28.) OGY határozattal elfogadásra került hazánkban a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Terv. A cél „a roma lakosság társadalmi, gazdasági integrációja feltételeinek megteremtése, életkörülményeik javítása, a romák közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek javítása, valamint a romák és nem romák életkörülményei között kialakult szakadék csökkentése, hosszú távon megszüntetése.” Az egyes prioritási területekhez további célkitűzések tartoznak, amelyek közül témánkhoz elsősorban az alábbi rész cél kapcsolódik szoroson: „lakhatási körülmények javítása, amely összekapcsolódik a települési és térségi szegregáció nagyarányú csökkentésével”^[2]. A fenti célok mentén, azok politikai elfogadásával párhuzamosan 2005-ben elindult az első „telepfelszámolási” kísérleti program meghívásos pályázat formájában.

1.1.A telepfelszámolási pályázati konstrukció

Nem vesszük most nagyító alá a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervet, csupán az elemzésünk tárgyához tartozó társadalmi integráció szempontjából tennénk néhány megjegyzést. Hiányérzetünk elsősorban abból fakad, hogy a Stratégiai Terv a cigányságot nem kisebbségi népcsoportként akarta integrálni a magyar nemzet közösségébe. Nem történt meg a romák emancipációja politikai szinten, és ezzel kapcsolatos prioritások sem fogalmazódtak meg. Ezzel ellentétben a Terv olyan társadalmi csoportként kezeli a cigányságot, amely súlyos szociális problémákkal küzd, és a kitűzött célok is ezen hátrányok csökkentéséről szólnak. Összességében tehát nem jutottunk túl az 1961. évi MSZMP KB határozat szemléletén.^[3]

A telepfelszámolási programban, illetve a 2005-től évenként meghirdetett pályázati felhívásokban a stratégiai célok köszöntek vissza, mint például a 2006. évi pályázati felhívásban is: „A program – a 2005. évi „Roma telepeken élők lakhatási és szociális integrációs modellprogramjának” céljaival megegyezően, azt továbbfejlesztve – a telepen és telepszerű lakókörnyezetben élők életminőségének javítását tűzi ki célul, amely a lakhatási feltételek megoldása mellett többféle – szociális, képzési, foglalkoztatási, a szolgáltatásokhoz való hozzáférést javító, környezeti és településrehabilitációs – intézkedés együttesével és széleskörű együttműködéssel valósítható meg. [...] A projekteknek a lakhatási körülmények

javulását, a munkaerőpiaci és a szociális integrációt egymással összhangban, szerves egységben kell segíteniük. A projektekbe lehetőség szerint a telepeken, telepszerű lakókörnyezetben lakó családok mindegyikét, s ha lehet, még a településen lakó rászoruló, munkanélküli embereket is be kell vonni.” A pályázati felhívás szerint külön lakhatási, foglalkoztatási, szociális, oktatási és közösségi részprojektekben kellett meghatározni és kidolgozni a vállalt tevékenységeket és azok indikátorait.

1.2.Kérdések és válaszok: néhány elméleti megfontolás

Az egri Béke-telepen élők problémáinak kezelése közben egyre csak azon gondolkodtunk, mi is az integráció. Számos kérdést tettünk fel magunknak munkánk során. Hogyan lehet ezt mérni, milyen dimenziói vannak? Mit jelent a cigányság társadalmi integrációja? Egyáltalán, mit jelent a társadalmi integráció, és mikor integrált egy társadalom? Miért kell egy társadalomnak integrálnak lennie? Kinek mi haszna ebből? Miért rossz szegregált lakókörnyezetben élni? A kérdéseket még sorolhatnánk, és be kell vallani, a teljes és tökéletes válaszokat a mai napig nem találtuk meg.

Az integráció megértésénél Lockwood (1964) értelmezését tartjuk kiindulópontunknak, aki a társadalmi integráció két oldalát különböztette meg: a *szociális és a rendszerintegrációt*. A szociális integráció szintjén az ember szerves része elsősorban a családnak, ezen keresztül az anyai-apai rokonsági hálózatnak, a szomszédságnak, a lakókörnyezetnek, a baráti kapcsolatrendszernek. Az ember ezer szállal kötődik ezekhez a kisközösségekhez; ebbe születik bele, ez a természetes élettere, támasza. Többek között ezen közösségek beszédmódját, életstratégiáját, szokásait, normáit, értékeit, szabályait és az élet apró dolgait sajátítja el észrevétlenül, ugyanakkor a szoros kapcsolatok védelmet biztosítanak számára. Habermas (1981) ezeket a kisközösségeket életvilágoknak nevezte.

A későbbiek során, amikor a telepfelszámolási tapasztalatokról számolunk be, elemzésünk fontos szempontja lesz majd, hogy ezek a szociális kisközösségek vagy életvilágok milyen mértékben épülnek partikuláris és univerzális értékekre, szabályokra, életstratégiákra, normákra. Ha ugyanis a partikuláris elemek túlsúlyban vannak, a közösség és tagjai számára súlyos akadályokkal terhelt a rendszerintegrációba való bekapcsolódás. Ez pedig annak függvénye, hogy a szociális közösség mennyire szegregált vagy izolált társadalmi és térbeli értelemben, avagy ez a közösség többségi vagy kisebbségi nemzetiséghez, kultúrához tartozik-e.

A rendszerintegráció a különböző társadalmi intézményeken, szervezeteken, illetve az azokban való jelenlétén keresztül valósul meg. Az utóbbi évtizedekben a rendszerintegráció legfontosabb dimenziója a munkamegosztásban történő részvétel, vagyis az, hogy van-e valakinek munkahelye, fizetett munkája, ledolgozott évei után kap-e társadalombiztosítási nyugdíjat. A bejelentett munka további jogokat és lehetőségeket generál a rendszerintegráció szintjén, mint például az egészségügyi ellátást, az öregségi nyugdíjat, a munkanélküli és szociális ellátást. Fontos rendszerintegrációs intézmény a (köz)oktatás, amelynek kimenetét az iskolai végzettséggel, képzettséggel szokták mérni. A roma társadalom helyzetének vizsgálatakor a lakóhely környezetének jellege is nagy hangsúlyt kap a rendszerintegráció megítélésében (Kemény 1976; Kemény 1974; Ladányi–Szelényi 2004). A rendszerintegráció intézményei nem állandóak, hanem folyamatosan változnak (Lockwood 1964). Az érvényes intézményekről, mechanizmusokról mindig az erős társadalmi csoportok egyeztetnek. A

korábbi évszázadokban például nem beszélhetünk a közoktatás, annál inkább az egyház rendszerintegrációs szerepéről. Mostanság a munkahely szerepét még mindig a legfontosabbnak tartjuk, mintha nem néznénk szembe a technikai fejlődés és a munkahelyteremtés közötti feszültségekkel. Burchardt (2000) további fontos kapaszkodót nyújtott számunkra azzal, hogy felhívta a figyelmet a politikai döntésekben és a társas interakciókban való részvétel fontosságára. Ezt úgy értelmeztük, hogy mind a lokális, mind az országos politikai és civil szervezetek életében való részvétel szintén fontos integrációs mechanizmus.

További kérdés, hogy a szociális és a rendszerintegráció milyen mechanizmusokon keresztül valósulhat meg. Az előzőekben szóltunk a kapcsolódásokról, a közösségi tagságokról. Mind a szociális, mind a rendszerintegráció az interakciókon alapul (Parsons 1951). Az embereknek és különböző csoportjaiknak találkozniuk, beszélgetniük kell, különböző egyeztetési formákat kell létrehozniuk, amelyeken keresztül érdekeiket, véleményüket, gondolataikat, érzelmeiket megfogalmazhatják. A családok a vacsoránál, a munkatársak a reggeli kávé közben, a társadalom a választási kampány alatt cserél gondolatokat, egyeztet. Ezeket az interakciókat Granovetter (1973) kötéseknek nevezi: a szociális integráció az erős kötésekben, a rendszerintegráció a gyenge kötésekben nyugszik. A szociális és a rendszerintegráció közötti közlekedéshez hídszerű gyenge kötésekre van szükség.

Mindezen elméleti kapaszkodók, értelmezések után tudtunk csak eljutni a társadalmi integrációhoz, amely a Roma Integráció Évtizede Program nevében, céljaiban és stratégiai tervében, valamint dolgozatunk témájában, a telep felszámolási programokban is szerepel. A társadalmi integráció a szociális és a rendszerintegráció egymásnak való megfeleltetésén alapszik (Habermas 1981). Ahogy fentebb írtuk, a két integráció összekapcsolódását a közlekedési utak (hídszerű emberi kapcsolatok – gyenge kötések) biztosítják. Ha a szociális integráció (életvilág) más értelmezéseket hoz létre és működtet, mint a rendszerintegráció, az azt jelenti, hogy az emberek megvonják támogatásukat a fennálló rendszertől, amely így illegitimmé válik. Ez pedig a társadalom széteséséhez, dezintegrálódásához vezet.

Felmerülhet a kérdés, hogy a fenti elméleti fejtegetésből a gyakorlati munka számára milyen következtetések vonhatók le? [4] Megpróbáljuk ezt röviden összefoglalni. A cigánytelepek többsége belülről nézve, az ott lakók szemével figyelve olyan, szociálisan integrált közösség, amelyet a családi, rokonsági, szomszédsági kapcsolati hálók, összességében az erős kötések tartanak össze. Az itt élő emberek által létrehozott „intézmények”, tevékenységi és együttműködési formák, gyakorlati tudások, szokásrendszerek biztosítják a túlélést. A rendező elv a kölcsönösségen (reciprocitáson) nyugvó erős védőháló. A közösség határai túlnyúlnak a telepen, akár más településekre is. A telepiek többsége cigánynak vallja magát, tehát a telep egyben etnikai közösség is (gettó), ahol a cigány kultúra generációk között öröklődik, újratermelődik.[5] Kívülről nézve a szegregátum elsősorban nyomortelep, egy olyan földrajzilag jól lehatárolható településrész, amely külső megjelenésében, az ott élő emberek életmódjában jelentősen eltér az átlagtól, társadalmi szempontból nem integrált. A külső szemlélő nem látja a telepi életforma értékeit, a kölcsönös segítség viszonyait és formáit, a túlélés stratégiáit és a szociálisan integrált közösséget sem.

Kérdés, hogy ennek a szociálisan integrált közösségnek vannak-e olyan hídszerű kötései, közlekedési útvonalai, csatornái, amelyek a rendszerintegrációba átvezetnek. Vólnának lehetőségek, mint például az óvoda, az iskola, a munkahely, vagyis a rendszerintegráló intézmények. Ugyanakkor egyfelől ezek a kisközösségek nem rendelkeznek megfelelő közlekedési stratégiákkal, gyenge kötésekkel. Másfelől a rájuk jellemző nemzeti kisebbségi

partikularitás nehézségeket állít eléjük. Ebből a kulturális meg nem értésből fakad a harmadik nehézség: a többségi társadalom által felállított sorompók átléphetetlensége. A rendszerintegráció okafogyottá válik a szegregált óvodában, iskolában, iskolai osztályban, kényszer-munkahelyen (közfoglalkoztatás), mivel szegregáltan integrálni képtelenség. Nehéz megmondani, talán lehetetlen eldönteni, hogy a klasszikus rendszerintegrációs intézményeknek milyen súlyuk van a közlekedési sorompók lebontásában, illetve az ezekben az intézményekben lejátszódó rejtett kölcsönhatások milyen szerepet játszanak a tényleges integrációs folyamatokban.

2. A terepmunka tapasztalatai

A fentebb összegzett elméleti megfontolások adják tapasztalataink összefoglalásának kereteit az egeri Béke-telepen és két kistelepülésen (Szomolyán és Sirokban) végzett, telepfelszámoláshoz/teleprehabilitációhoz kapcsolódó, illetve a telepi roma közösségekkel végzett munkánkról.[\[6\]](#)

2.1.Eger, Béke-telep: settlement ház és teleprehabilitáció

Előzmények

Az Eger külvárosi részén, Felnémeten található Béke-telepre [\[7\]](#) az ott élő családok hívására léptünk be 1992-ben. Vízet, járdát, sármentes utat és építkezési lehetőséget szerettek volna. Ma már úgy fogalmazhatnánk, hogy lakókörnyezetük rehabilitációját kérték. Tették ezt azon az alapon, hogy közvetlen szomszédságukban az 1980-as évek közepétől egy kertváros nőtt ki a „semmiből”, miközben a víz-, a szennyvíz- és gázhálózat kiépítése megállt a telep földrajzi határánál. Ráadásul egy-két telepi családnak sikerült itt telket vásárolnia és felépítenie családi házat. A sikeres minták erősen hatottak, a telepi családok az egyéni kijárással módszerrel próbálkoztak. A telepen élők kéréseit a SZETA Egeri Alapítványa [\[8\]](#) közvetítette a város önkormányzata felé, amelynek érezhetően semmilyen koncepciója nem volt a teleppel kapcsolatban. Nem is lehetett, hiszen ezekben az években az önkormányzati lakások eladása volt napirenden, éppen folyt az önkormányzati bérlakások rezsi hátralékosainak (többségében cigány családok) kiköltöztetése, akik közül néhányan Felnémetre tértek vissza. Ebben a helyzetben a teleprehabilitáció talán jó ötletnek bizonyult. Mindenesetre az önkormányzat nem tanúsított ellenállást, és elkészítette, valamint elfogadta a szabályozási tervet 1993-ban. Ennek során derült fény arra, hogy néhány kivételtől eltekintve a telkek tulajdonjogai rendezetlenek. A terület eredetileg a Magyar Honvédség tulajdonában volt, a rendszerváltás utáni vagyonátadásokkal került az egeri önkormányzathoz. A házak a földhivatali papírokon nem léteztek, ennek ellenére utcanévet és házszámot kaptak. Elindult egy gondolkodási folyamat a terv végrehajtásáról, sőt a közművesítés terve és költségvetése is elkészült, de megvalósítását az akkori cigány kisebbségi önkormányzat (CKÖ) megszakította. A funkcióját és szerepét nem találó testület a rehabilitációból (közművesítésből) cigánykérdést csinált, és éveken keresztül nem támogatta azt. Mivel a CKÖ az egeri cigányság érdekképviselői jogát kizárólagosan magának tartotta fenn, és nem is kívánt a SZETA Egeri Alapítványával együttműködni, minket kizártak a további egyeztetésekből és folyamatokból. A CKÖ ugyanakkor „szocpolos” házak építését kezdeményezte a Béke-telep szélén és a város másik cigánytelepén, miközben a Béke-telep érintetlen maradt.

A SZETA Egri Alapítványa 1996-ban, a „szocpolos” házak építésének évében a telep „kapujában” vásárolt egy családi házat, amelyben settlement közösségi házat alakítottunk ki. Ebben az évben fogtunk hozzá a telep életének és lakóinak mélyebb megismeréséhez. Sok-sok időt töltöttünk beszélgetéssel a családoknál, hol a konyhában, hol a szobában, de az utcán összeverődő emberek közé is gyakorta beálltunk. A telepen élőkkel személyessé vált a kapcsolatunk, és feltárult előttünk közösségük élete is.

A telepi közösségről

A telepet az „alapító” családok leszármazottjai alkotják, a közösségbe való bejutás csakis házasság vagy rokonság révén lehetséges. Ezért az idegen családok nem tudnak gyökeret verni itt, hamar elköltöznek, de ha mégsem, akkor sem válnak a telep integráns részévé. Az 1990-es évek közepén például egy bogácsi oláh cigány család azzal költözött haza néhány év után, hogy „itt még egy darab kenyeret sem adnak a szomszédok.” Amikor 1996-ban a nyolc „szocpolos” ház egyikének megépítési lehetőségét nem telepi család kapta, igen nagy volt a felháborodás, és a családot a mai napig nem tartják a közösség tagjának.

Bár az összeházasodások révén ma már majdnem mindenki rokon, a családok csak az első, legfeljebb a másodunokatestvérig tartják ezt számon. Ezt a szociális közösséget a nagycsaládok strukturálják, amelybe a szülők-gyerekek-unokák-dédunokák hálózata tartozik bele. Egy-egy nagycsalád több kiscsaládból áll, hiszen a testvérek és gyerekeik is itt élnek különálló épületben vagy egy épület különböző sarkaiban. A nagycsaládok egy részében él még a hagyományos (re)disztribúció, vagyis az öreganya (nagy mama) központi szerepe a pénzgazdálkodásban, de ez már kezd elhalványulni. A nagycsaládon belül kötelező a kölcsönös segítségnyújtás: a más településről visszatérő, élelem, villany, fűtés nélkül maradt gyerek vagy testvér családjának befogadása; áramkikötés esetén a villany átadása; az élelem, a pénz megosztása; a kezességvállalás személyi kölcsönnél; közös vásárlás pénzügyi hitellel; közös Tesco vásárlási kártya és még sorolhatnánk. A nagycsaládok között a háztartási eszközök (pl. a mosógép, a centrifuga) kézzől kézre járnak, de a szomszédoktól nem tagadható meg a kávé, a cukor, a liszt, a kenyér sem. Sőt, ahogy gyakran láttuk, a boltból hazatérve a szomszéd gyerekeknek is jár egy-egy rágógumi, cukorka vagy csoki.

Közösségi munka a telepen

Az ismerkedéssel és az információgyűjtéssel párhuzamosan elindítottuk settlement házunkat, amelynek használatát felkínáltuk a telepieknek. Nem terveztünk előre különböző szolgáltatásokat. Mint szociális szakemberek, azt gondoltuk, hogy abban próbálunk segíteni, amit a telepiek kérnek. A lakók elkezdtek jönni a telepről, az utcából és a környékről hivatalos levelekkel, kérvényekkel, fellebbezésekkel. Majd munkát kerestek, tanácsot kértek, panaszkodtak az iskolára, a polgármesteri hivatalra, a buszsofőrré, az állást kínálókra, vagyis mindenkire, amikor úgy érezték, sérelem érte őket. Fokozatosan életük részévé váltunk, ők pedig folyamatosan tágították határainkat, állandó tanulásra készítettek minket. Így kezdtünk bele a közfoglalkoztatásba három-négy munkatárssal a telepről, a MACIKA ösztöndíjak

megírásába, használt lakások vásárlásába „fél szocpollar”, támogatott képzések felkutatásába, munkahelykeresésbe, adósságkezelésbe és mindenbe, ami éppen aktuális volt.

Az egyéni ügyintézésel párhuzamosan az iroda mellett klubszobát alakítottunk ki a gyerekek és a fiatalok számára. A klubszobát különböző játékokkal, a későbbiekben számítógépekkel is felszereltük. A szabad játék mellett – gyakran a szülők határozott kérésére – korrepetálással segítettük a gyerekek iskolai előmenetelét. Az iskolásokat a kezdetektől fogva minden nyáron táboroztattuk. Az első táborok alkalmával a szülők nehezen engedték el gyerekeiket, de ahogy nőtt a bizalom, egyre több jelentkezővel kellett számolnunk. A gyerekek tábori tapasztalatai, élményei után a szülők maguk kérték, hogy számukra is szervezzünk hasonlót. Többnapos „szülői tábor” megszervezésére akkor még nem volt lehetőségünk, de egynapos családi kirándulásokkal valamelyest eleget tettünk ennek az igénynek. A kirándulásokból nőtte ki magát a havonta megrendezésre kerülő „Családi Nap” közösségi programunk, amely alkalmat teremt a közös zenélésre, főzésre, játékokra, kézműveskedésre, a gyerekek fellépésére. Fontos, hogy a programok szervezésében és lebonyolításában mindig van segítségünk, egyrészt a szülők, másrészt a mellettünk felnőtté váló gyerekek részéről.

A telep rehabilitációja

2003-ban a telepi családok nyomására ismét felvettük a közművesítés (teleprehabilitáció) szálát. Tudtuk, hogy a CKÖ mellett vagy éppen azzal szemben mi nem képviselhetjük az ügyet, vagyis az önkormányzat nem fog minket tárgyaló partnernek tekinteni. Ezért a telepi szülőkből érdekvédelmi csoportot szerveztünk. Az eltelt idő alatt felfedeztük azokat a felnőtteket, akik elkötelezetten képviselték a közösség ügyeit, illetve állandó önkéntes segítők voltak. Megszólítottuk őket a közművesítés problémájával kapcsolatban, és vázoltuk a lehetséges megoldási módokat. A közös munkát nem mindenki merte vállalni: volt, aki nem tartotta magát képesnek erre a feladatra, mások féltek a CKÖ elnökétől, megint mások azt gondolták, hogy úgysem lehet eredményt elérni. Féltucatnyi szülővel három hónapig tartott a felkészülés, majd elindult az akció a CKÖ és az önkormányzat éves közmeghallgatásain. A probléma így nyilvánosságot is kapott a helyi médián keresztül. Ezt követően személyesen kerestük meg az önkormányzati képviselőket, kérve őket az ügy támogatására. Eközben a csoport létszáma nőtt, a telepiek érdeklődése egyre nagyobb lett. Itt volt az ideje az egyesület megalakításának: 2004 elején megalakult a Béke-telep Rehabilitációjáért Egyesület, amely a későbbiekben a SZETA Egri Alapítványával közösen tárgyalópartnere lett az önkormányzatnak. Munkánk során minden igyekezetünkkel azon voltunk, hogy a rehabilitációból ne legyen „cigánykérdés”, ahogy más utcák közművesítése sem jelent „magyar kérdést”. 2005-ben megszületett az önkormányzati megoldás: európai uniós (Regionális Operatív Program) pályázat beadása a felnémeti városrész felújítására, amelyben a Béke-telep közművesítése is szerepelt. 2006-ban a fenti két szervezet közreműködésével elindult a telkek tulajdonjogának egyeztetése, rendezése a házbirtokosokkal. Ez újabb ütközőpontot jelentett mind a települési, mind a cigány kisebbségi önkormányzattal. A CKÖ elnök a telkeket nem a rajta álló háztulajdonosoknak adta volna, hanem többgyermekes családoknak „szocpolar” építkezés céljára. Az ott lakók lakhatásáról viszont elfeledkezett. (Egyébként is sérelmezte, hogy az egyeztetési folyamatok során mellőzve lett.) A képviselőtestület egy része pedig nem értette azt, hogy egy, az 1950-es években elkezdődött folyamat befejezéséről, illetve jogszerűvé tételéről van szó. (Az akkori felnémeti tanácselnök osztotta ki a telkeket az itt élő cigány családoknak, de „megfeledkezett” azok magántulajdonba adásáról.) Az önkormányzaton belül a telkek árának meghatározásakor

ismételten fellángolt a „cigánykérdés”, a józanabb politikusok azonban ezen továbblépve a kompromisszumos megoldásokat keresték. Végül megállapították a legalacsonyabb négyzetméterenkénti árat, amelynek csak az ÁFA-ját kellett megfizetniük az új tulajdonosoknak. (A hivatal dolgozói ennek megfizetésében sem bíztak.) A családokat előtakarékosagra biztattuk, és néhányan pár ezer forintot le is tettek az általunk kezelt „spórkasszába”. Többségüknek alapítványunk adott kölcsönt. (Vannak, akik már régen visszafizették az adósságukat, mások a mai napig tartoznak, de mindenkinek saját tulajdonába került az ingatlan.) Ezzel megnyílt az a lehetőség, hogy helyi lakáscélú és szociálpolitikai támogatással, pénzügyi kölcsönrel lakásuk felújításába, komfortosításába kezdjenek. A legfontosabb eredmény, hogy nem kell „kockás papíron” adni-venni a házakat. 2007-ben kiépült a víz-, a szennyvíz-, a gázvezeték, majd az út és a járda is. 2009-ben az építési hatóság hét ház felújítási, illetve építési tervét engedélyezte, a szociálpolitikai támogatási igényeket az MKB Bank befogadta, de egyetlen házra sem adta meg a támogatást. A bank olyan magas követelményeket állított fel, amelyeket a családok nem tudtak teljesíteni. Így eddig összesen két lakás felújítására, bővítésére került sor.

Jelenleg forrásokat, megoldásokat próbálunk keresni annak érdekében, hogy további családoknak is legyen lehetőségük otthonaik felújítására, rendbe tételére. Ezen túl settlement házuk szolgáltatásai folyamatosak és rendszeresen szervezünk közösségi programokat a szülők és gyerekek számára.

2.2.Szomolya: telep felszámolás és roma civil szerveződés

Előzmények

A borsod megyei Szomolya a 2005-ben induló telep-felszámolási modellprogram meghívott települései között szerepelt. Többek között talán azért is, mert a kistérségi gyermekjóléti és családsegítő szolgálat vezetője azzal hívta fel Szomolyára a figyelmet, hogy a falu számára tetűirtószerre pályázott a Szociális és Munkaügyi Minisztériumhoz. Az is lehet, hogy még korábbi dolgról van szó, hiszen az *Élet és Irodalom* 2000/49. számában megjelent, hogy a szomolyai tufakő barlangokban lakó emberek visszautasították az adomány burgonyát. Mindenesetre 2005-ben az önkormányzat nem pályázott, sőt a potenciális partnerek elől, mint például a CKÖ, elhallgatta a pályázat lehetőségét, és a Minisztérium nyomásának sem engedett. Szomolya 2006-ban ismét ott volt a meghívásos pályázati listán. Jelen tanulmány szerzője a Minisztérium felkérésére ekkor került a településre azért, hogy segítse a pályázat előkészítését, megírását, illetve egy megvalósító konzorcium generálását. Kerestük a potenciális partnereket: az önkormányzat sem politikai akarattal, sem humán erőforrással nem rendelkezett egy ilyen pályázat megvalósításához. A cigány kisebbségi önkormányzat és a Szomolyai Cigányokért Szervezet (a személyi átfedéseknek köszönhetően is) viszont nagyon fontosnak tartotta ezt a lehetőséget, de hasonlóan az önkormányzathoz, nem rendelkezett sem tudással, sem tapasztalattal ehhez a munkához.

„Cifra nyomorúság” Szomolyán

A falu Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Heves megye határán fekszik Egertől 18, Mezőkövesdtől 10 kilométerre. A település lakóinak száma folyamatosan csökken, jelenleg

1650–1700 fő, 20 százalék körüli a cigányság aránya. A felnémeti Béke-telep után a nyomor mellbevágó volt, a pinceházak falain át látszódott a nélkülözés, a tehetetlenség, a magára hagyatottság. A pinceházban élés még a cigányok között is választóvonalat jelentett, a roma szülők következetesen távol tartották magukat és gyerekeiket pinceházban lakó társaiktól. A szomolyai cigány emberek ráadásul tele voltak félelemmel. (Elmesélték, miként tartja őket kontroll alatt az önkormányzat, hogyan működik a helyi óvoda szegregált csoportja, a „C” („Cica”) csoport, valamint milyen konfliktusokba kerülnek a pedagógusokkal.)

A pinceházakat a 20. század közepéig a szegény parasztok lakták. 1937-ben a 172 szomolyai pinceházban 820 fő lakott, amely akkor a népesség 37 százalékát jelentette (Szabó 1937: 85). A környéken ez akkoriban nem volt szokatlan, de a 21. század elején már csak Szomolyán éltek ilyen nagy számban szegény cigány emberek pinceházakban. A szomolyai pinceházas cigánytelep lakosságcserével jött létre. A szegény parasztok házat építettek maguknak a faluban, pinceházukat pedig hátrahagyták. Igyekeztek eldobni múltjuk ezen részét, amit a jelenlegi rendezetlen örökösödési és tulajdonviszonyok tanúsítanak. A cigány családok számára viszont ez a megoldás helyi lakhatási minta volt. Majd jöttek más minták: az erősebbek „C” kölcsönrel megvásárolták a falu üresen álló parasztházait, később pedig „szocpulos” házak épültek új cigány utcákban. A lelegelettebbek, a leggyengébbek maradtak, és újratermelték a „pinceházas közösséget”. 2006-ban a szomolyai cigányság több mint harmada (35 százalék, 119 fő) lakott 26 pinceházban. Őket a helyi nem cigány és cigány lakosság egyaránt kirekesztette. A „pinceházas telep” ugyanakkor nem alkotott belülről szociálisan integrált közösséget. Egyik részüket a Bogácsról áttelepült, illetve átházasodott oláh cigány eredetű „Sosojok” adták, akikkel a romungró családok sem nagyon érintkeztek. Ők teljes izolációjuk miatt a saját erőforrásaik felélésére kényszerültek, kiscsaládjaik szétestek. A gyámhatóság egy-két gyermeket kiemelt a családból, egy-két férfi garázdaság miatt többször megjárta a börtönt, és jövedelemszerzésként megjelent az alkalmi prostitúció is. A lakók másik része a falusi romungró családokhoz kötődött, szociális integrációjukat ez a kapcsolathálózat biztosította.

Telepfelszámolási program – közösségi ház és civil szerveződés

Visszatérve a pályázatra: a pályázati konstrukció tervezetében főpályázó csak önkormányzat lehetett, ugyanakkor a helyi politikusok félelmeiből, előítéleteiből könnyen kikövetkeztettük, hogy nem fognak élni a lehetőséggel. Ezért kétoldalú tárgyalásokba kezdtünk: egyrészt kértük a Minisztériumot, hogy a civil szervezeteket is vegyék fel a főpályázók közé. Másrészt a szomolyai képviselőket, véleményformáló embereket igyekeztük meggyőzni arról, hogy a főpályázó jogát adják át a szomolyai cigány egyesületnek, és vállaljanak konzorciumi partneri szerepet. Amikor ezeken a problémákon sikeresen túljutottunk, az Egyesület tagságával megkezdtük a pályázati koncepció tervezését. Hétről-hétre viharos megbeszéléseken formálódott a pályázati anyag, miközben új gondolatokkal, irányokkal, lehetőségekkel ismerkedtek meg az egyesületi tagok. A legnagyobb vitát a közösségi ház létrehozása váltotta ki: sokan arra voksoltak, hogy az erre szánt pénzt is lakásvásárlásra fordítsuk. Végül, bár nem meggyőződésből, de elfogadták a közösségi ház megvalósításának tervét. A „Cseresznyevirág” című telepfelszámolási projekt [\[9\]](#) 2007. március 1-jén indult, és 2007. december 31. napjával zárult. [\[10\]](#) A „Cseresznyevirág 2.” program 2008. március 1. és 2009. június 30. között zajlott. A pályázati kiírásnak megfelelően a program lakhatási, szociális-egészségügyi, foglalkoztatási, oktatási és közösségépítési részprojektekre tagolódott. (A

következőkben nem térünk ki részletesen a megvalósítás történetére, minden lépésre, csupán azokat az eseményeket, folyamatokat emeljük ki, amelyek a téma szempontjából fontosak.)

Elsőként a projektmenedzsment felállításáról kellett gondoskodnunk. Humánerőforrás fejlesztési koncepciónk alapja volt, hogy helyi cigány emberek dolgozzanak a projektben külső szakmai segítséggel, mert eközben számos tapasztalatot, ismeretet sajátíthatnak el. Fontosnak tartottuk azt is, hogy az Egyesületen belül konszenzus jöjjön létre a főállású munkatársak megbízásával kapcsolatban (ezt belső ügyeknek tekintettük). A munka nélkül, kényszer gyesen, gyeten lévő nők és a férfiak mindegyike alkalmazott szeretett volna lenni, de a megbeszélések során tisztázták magukban alkalmasságukat. Végül az Egyesület két informális vezetőjére esett a választásuk, akik hónapokon keresztül segítették az egyeztetési folyamatokat, és akik az akcióterületet is feltérképezték. Mikor megérkezett a pályázati pénz első részlete, felmerült, hogy osszuk szét azon szomolyai cigány családok között, akik jelenleg építkeznek, vagy rossz a házuk. Viszonylag vitamentesen megértették a tagok, hogy ilyen célra nem lehet felhasználni a támogatást, az csakis a pályázatban megjelölt pinceházak kiváltására fordítható. Nehezebb kérdésnek bizonyult a lakásvásárlásra/építésre kapott pénz elosztása és a kedvezményezett családok kiválasztása. A pályázati felhívásban a támogatást maximalizálták, amely összegből 12 pinceház kiváltása jöhetett szóba.[\[11\]](#) Elsődleges szelekciós szempontként merült fel a szociálpolitikai támogatásra való jogosultság fennállása. Egyrészt azért, mert annak felhasználása lényegesen bővíthette pénzügyi forrásainkat. Másrészt azért, hogy kivédjük a helyi politikusok és a közvélemény azon támadásait, miszerint azok a cigány családok, akik „eladták” szociálpolitikai támogatásukat, „nem érdemlik meg, hogy házakat kapjanak”. További kérdés volt, kik azok, akik hitelképesek, pénzügyi kölcsönt vehetnek fel. Ezek mellett a családban élő kiskorú gyerekek száma jelentett mérlegelési szempontot. A listára felkerült 12 családot végül egységesen elfogadták az egyesületi tagok. (Mindig konszenzusos megállapodásra törekedtünk, mert igyekeztünk megővni az Egyesület belső egységét.) Sokkal nagyobb vihart kavart a pénz elosztása. Elsőként azt javasolták a tagok, hogy egyenlően osszuk szét a pénzt a családok között. Nehezen értették meg, hogy ez nem volna helyes, hiszen az ingatlanok árai és felújítási költségei különbözőek, de a családok szükségletei is mások (főként a gyerekszám függvényében). (A következő pályázati ciklusban könnyebbé vált a döntési procedúra, hiszen minden, pinceházban élő család kedvezményezett lehetett.)

A kedvezményezett családokat új otthonuk kiválasztásának folyamatába aktívan bevontuk. Tájékoztottunk arról, hogy szándékukban áll-e a településről elköltözni. Ez – érthető okokból – meg sem fordult a fejükben. (Szomolyán érezték magukat biztonságban, itt kiismerték magukat, itt éltek a rokonok, akikre támaszkodni lehetett. Egyetlen család kívánt átköltözni egy másik faluba, de annak idegensége miatt ők is visszafordultak.) Következő lépésként az eladó házokról listát készítettünk, ebben a családok is sokat segítettek, hozták-vitték az információkat, valójában kiválasztották maguknak a házakat. Tehát többségében – bizonyos pénzügyi keretek között – maguk dönthették el, hogy milyen szomszédsági környezetbe költöznek. Bár erről soha nem beszéltünk sem a családokkal, sem a szakmai stábnal, ösztönösen érezték, hol érzik magukat biztonságban: csak nem cigányok, csak cigányok, cigányok és nem cigányok között. Nem titkolható az sem, hogy egy-két család olyan integrált lakókörnyezetbe került, amelynek elvárásaihoz a mai napig nem tudtak igazodni. Ez jelenleg is a konfliktusok és az előítéletek legfőbb forrása. Másrészt a családok beköltözése után viszonylag gyorsan kialakultak az új szomszédsági kapcsolatok (pl. kerti szerszámok kölcsönzése, kaszálásra, sarlózásra tanítás, virágmagok, paradicsom, paprika palánták adása, ültetése, vízcsap megszerelése, befőttek, sütemények küldése kóstolásra, információk átadása beszélgetések közben).

Fontos megjegyeznünk, hogy a pályázatírás során vitatott egyesületi közösségi ház létrehozásához az egri tapasztalatok miatt ragaszkodtunk. Sikerült a falu központjában nagy kerttel rendelkező családi házat vásárolnunk, amelyben, céljainknak megfelelően, irodát és közösségi tereket alakítottunk ki és rendeztünk be. Felszereltük informatikai eszközökkel; a telefonnal, a számítógépekkel, az internettel felgyorsult a világ a helyi egyesület számára. A közösségi ház rövid időn belül a szomolyai cigány lakosság központjává vált, és „az élet beindulásával” az egyesületi tagok rögtön megértették a ház lényegét. Sőt, rövid időn belül kialakult bennük a tulajdonosi büszkeség.

Tranzitfoglalkoztatás – integrációs lehetőség?

A második telepfelszámolási programban az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) támogatásával tíz nő és tíz férfi tranzitfoglalkoztatásra [12] nyílt lehetőségünk. Többségüknek ez volt az első hivatalos munkahelye. (A tranzitfoglalkoztatás módszerét az OFA honosította meg az országban, amit végül mi is megszerettünk.) A felnőttképzési intézmények képzési tematikái és a munkaügyi központok által szervezett képzések ugyanakkor egészen másként épülnek fel. Ezért a felnőttképzési intézményeket is „meg kellett tanítanunk” egy másfajta gondolkodásra. (pl. a kőműves szakma gyakorlását az időjárás is befolyásolja, így az elméleti oktatást olyan időszakokra kellett tervezni, amikor tényleges munka nem végezhető.) A tíz férfi, akik az épületfalazó kőműves szakmát tanulták ki, a megvásárolt lakóházak felújításában vettek részt. Ennek következtében egymás között, együtt dolgoztak több munkacsoportban, de szegregáltak. Napról napra csak egymással találkoztak, ugyanarról beszéltek, és a napi normát is egymáshoz mérték. Az első két hónap után a csoport fele kicserélődött, mert a folyamatos hiányzások miatt kénytelenek voltunk nekik felmondani. (A munkafegyelem betartatását fontos munkaszocializációs tényezőnek tartottuk. Négy-öt hónapnak is el kellett telnie ahhoz, hogy a csoport létszáma állandósuljon, és a teljesítmény is javuljon.) A tíz nő gyermek- és ifjúsági felügyelői képzést végzett el. Elsőként napi életritmusuk átszervezésével kellett foglalkoznunk. Azzal, hogy a háztartási és gyermeknevelési feladatokat miként osszák el családtagjaik között, és miként strukturálják át mindennapjaikat. Tanulási képességeikben nem bíztak, a korábbi iskolai kudarcok még éltek bennük. Mivel a helyi intézmények nem fogadták őket, nehézséget jelentett számukra az is, hogy Egerbe jártak dolgozni, utazniuk kellett. Félték a tanulástól, az idegen várostól, az ismeretlen munkahelytől, ahol csak nem cigányokkal találkoztak, dolgoztak együtt. Párosával helyzetük el őket a munkahelyeken éppen azért, hogy nagyobb biztonságban érezzék magukat. Eleinte mindenkiben előítéletet láttak, de a későbbiekben feloldódtak, és jó munkatársi kapcsolatokat alakítottak ki.

Helyi környezet – az önkormányzat és az iskola

A programban az önkormányzatot először a jegyző, majd a polgármester képviselte a konzorciumi tanácsban. Utóbbi különleges jogkört kívánt magának, egészen addig, hogy meghatározza, melyik család hova költözhet a településen belül. Ebből olyan súlyos vita alakult ki, hogy az önkormányzat kilépett a konzorciumból. Ekkor más utat választott a helyi vezetés: megpróbálta az eladó házak tulajdonosait rábeszélni arra, hogy számunkra, a cigány családok számára ne értékesítsék ingatlanjaikat. Ez többé-kevésbé sikerült is. (A racionálisan gondolkodók tudták, ha most nem adják el házaikat, sokáig nem lesz lehetőségük erre.

Mindenesetre az ingatlanárakat a beavatkozás felverte.) További lépésként egy volt szomolyai üzletmberen keresztül próbálták meg nyomást gyakorolni ránk. (A program megszakításáért a SZETA Egri Alapítványának jelentős támogatási összeget ajánlottak fel.) Ilyen és hasonló lépésekkel gerjesztették a feszültséget a programmal és a helyi cigánysággal szemben. Mindezek ellenére csak egy kisebb lakossági csoport állt ki nyíltan a program ellen, ők aláírásgyűjtéssel is tiltakoztak. A mediációs falugyűlésen ezen emberek többségét sikerült meggyőzni arról, hogy a falu egészének érdeke a nyomorúságos életkörülmények megszüntetése.

A tranzitfoglalkoztatásban dolgozó épületfalazó kőművesek a vásárolt házak felújításán dolgoztak, de a gyermekfelügyelőnek tanuló asszonyok elhelyezése gondot okozott. Sem a helyi iskola, sem az óvoda nem kívánt cigány munkatársat még ingyen sem (a béreket a pályázat fedezte). Eger intézményei befogadták őket, ebben nagy szerepet játszott a SZETA Egri Alapítványának kapcsolathálózata. Pár hónappal később, amikor felzárkóztató képzésekre került sor (7–8. osztály), az iskola merevsége némileg oldódott. Az, hogy az iskolában, az iskolai pedagógusokkal valósult meg a tanfolyam, érezhetően közelebb hozta egymáshoz az iskolapadban ülő szülőket és a pedagógusokat. Talán ennek köszönhető, hogy pár hónappal később az iskolaigazgató és a polgármester tőlünk kért segítséget az iskola problémájának kezeléséhez. (Az iskolából 2005–2006 táján a nem cigány gyerekek többségét elvitték más településekre, csak a végzős 8. osztályban maradt néhány nem roma tanuló. A falu vezetése ezt az iskolaigazgató váltásával magyarázta. 2008-ban, de még inkább 2009-ben a szegregált iskolában a tanítás szinte lehetetlenné vált. A pedagógusok nem ismerték fel, hogy a tanulók társadalmi helyzetének összetétele gyökeresen megváltozott. Ezért nem is tudtak felkészülni a cigány, többségükben mélyszegénységben élő gyerekek tanítására. Az iskolai szabályok úgy felbomlottak, hogy szinte tanítani sem lehetett, állandósultak a verekedések, a rongálások, a visszabeszélések, sőt a tanárok és a gyerekek közötti bántalmazások is.) A mediációra az Oktatási Hivatalt kértük fel. Közvetítésükkel létrejött a szomolyai oktatási kerekasztal az önkormányzat, az iskola, a CKÖ és a telepfelszámolási program képviselőinek részvételével. Ezek a szereplők végül elfogadtak egy minimum „iskolai programot”. Ennek eredményeként az iskola maga kérte a roma gyermekfelügyelők segítségét, majd megalakult az iskolaszék a résztvevő szervezetek képviselőiből. (Az iskolaszék közös szabadidős programot dolgozott ki és valósított meg, illetve állandó lett az egyesületi elnök és az iskolaigazgató közötti egyeztetés.)

Az Egyesület és a közösségi ház ma is működik. Ahhoz azonban, hogy a telepfelszámolási program során kialakított szolgáltatásokat és programokat a továbbiakban is hasonló intenzitással tudja nyújtani, további források szükségesek. Ezek a jelenlegi helyzetben elsősorban pályázati források megszerzésével biztosíthatók. Az elért eredményeket fenn kell tartani. Különösen fontos az integrált környezetbe költözött családok utógondozása, folyamatos nyomon követése, amelyre jelenleg csak rendszertelenül futja az Egyesület erejéből.

2.3.Siroki telepfelszámolás: kipróbált eszközök és nem várt nehézségek

Előzmények

A siroki [13] telepfelszámolási program szintén a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, valamint az OFA pályázati támogatásával valósult meg 2009. március 1. és 2010. december

31. között. A siroki cigány kisebbségi önkormányzat kérte fel a SZETA Egri Alapítványát a pályázat megírására és megvalósítására, erről a polgármesterrel is egyeztettek. Ezek után felvettük a kapcsolatot a polgármesterrel, majd a képviselőtestület egyhangú szavazással elfogadta a pályázatot. A konzorciumban való részvételt azzal a feltétellel vállalták, hogy a lebonyolításba és a pénzügyi folyamatokba nem szólnak bele, vagyis pénzügyi forrásokat sem igényelnek. (Ennek oka, hogy pár évvel korábban, a siroki árvíz után néhány károsult önkormányzati segítséggel jutott új lakáshoz. Mindazok, akik ebből helyi konfliktust gerjesztettek, nem értették meg a céltámogatás szabályait. A helyzetet az önkormányzat bizonyára nehezen tudta kezelni, ezért jobbnak látták, ha „csendestársként” vállalják az együttműködést.)

Néhány gondolat a siroki romákról

Az iparban végzett munka múltja meglátszódott a siroki romák életkörülményein, tájékozottságán és kapcsolatrendszerén.^[14] Lakásaik lényegesen jobb anyagi helyzetet tükröztek a szomolyainál, és többségüknél a volt munkatársi kapcsolatok is fennmaradtak, s ez segítségükre volt bizonyos munkalehetőségek megszerzése során. A siroki cigány családok jelentős része már régen elhagyta a cigánytelepet vagy a barlanglakást, amelyet a sirokiak kőlyukaknak hívnak. Néhányan a 2000-es évek közepén, a korábban említett nagy árvíz után önkormányzati kölcsönrel vehettek olcsó házat a faluban vagy annak szélén. A Bánya-telepen már csak nyolc család maradt, kőlyukakban további négy család élt (közülük egy nem cigány). A telepen egy házasság révén létrejött nagycsalád és egy kétfgyerekes fiatal pár élt. A nagycsalád különálló, szociálisan integrált közösséget alkotott, a fiatalok ebbe nem tartoztak bele. Ők a faluban élő származási családjukhoz kötődtek, de annak nem voltak integráns részei. A kőlyukakban élők pedig egymástól és a többiektől is izolált kicsaládokat vagy töredécsaládokat alkottak.

Telepfelszámolás – civil szervezet, tranzitfoglalkoztatás, közösségi ház

A siroki telepfelszámolási program tartalmazta a kötelező résztvevőket. E tevékenységek mellett – csakúgy, mint Szomolyán – a helyi humánerőforrás és a közösség fejlesztése itt is központi szerepet kapott. Erre alapoztuk a projekt továbbélését, a fejlesztés fenntarthatóságát. Ezért még a pályázat előkészítésének szakaszában kezdeményeztük a Siroki Roma–Magyar Egyesület létrejöttét, amely bejegyzését követően konzorciumi partnerként részt vett a megvalósításban. Az egyesület elnöke – egyben a CKÖ tagja – a program főállású alkalmazottja lett a „doing by learning” („csinálva tanulás”) elve alapján. Közösségi házunkat és a projektirodát a volt tűzoltószertárban alakítottuk ki. (Ezt az épületet az önkormányzat határozatlan időre átadta a cigány kisebbségi önkormányzatnak, amely erőforrások hiányában nem tudta azt működtetni.) A pályázati forrásból az ingatlant felújítottuk, berendeztük és felszereltük különböző info-kommunikációs eszközökkel.

A program lakhatási részprojektje (a telepi lakások és a kőlyukak kiváltása lakásvásárlással) bombaként hatott a siroki cigány lakosság többségére. Nehezen értették meg, hogy csak azok a családok lehetnek kedvezményezettek, akik az „akcióterületen” élnek, és akiknek névsorát a pályázathoz csatolni kellett. (Különböző módszerekkel próbálkoztak, siránkoztak, fenyegettek, kiabáltak, feljelentést tettek az Országos Cigány Önkormányzatnál.^[15]) A

kedvezményezettük közül a fiatal gyerekes családok alig várták, hogy új otthonaikba költözhesse nek. Az idősebbek viszont a költözés pillanatában megtorpantak, nem mozdultak. Hónapokig üresen álltak az általuk választott, felújított és komfortosított házak: nem költöztek. Az utolsó pillanatban megijedtek attól, hogy el kell hagyniuk azt az otthont, azt a közösséget, amelybe beleszülettek. Többen féltek új, nem cigány szomszédaitól is. (Mint később kiderült, félelmeik többségében alaptalannak bizonyultak, rövid idő alatt jó szomszédügyi kapcsolatokat alakítottak ki.)

A foglalkoztatási részprojekt keretében Sirokban szintén tranzitfoglalkoztatásra került sor, amit az önkormányzattal szoros együttműködésben valósítottunk meg. A foglalkoztatás önkormányzati közcélú munka keretében történt, a munkáltatói jogok részbeni átadásával. Eközben napi kapcsolatban voltunk a polgármesteri hivattal. Tíz nő gyermek- és ifjúsági felügyelőnek tanult, közülük ketten a helyi óvodában és iskolában dolgoztak. Az intézmények, vonakodva bár, de befogadták az első cigány „kollégákat”, sőt a tanári szobában külön íróasztalt biztosítottak a gyerekfelügyelőnek. Ezek az intézmények ma már folyamatosan foglalkoztatnak cigány asszonyokat, igaz, csak közmunka keretében. A férfiak (11 fő) egy része a helyi munkalehetőségekhez igazodva erdőművelő és motorfűrész kezelői képzésben vett részt, és az Egererdő Zrt. Parádi Erdészetiénél kapott munkát. Ezt a csoportot cigányok és nem cigányok vegyesen alkották, és egyre jobb teljesítményt értek el. Ennek legfőbb oka, hogy bérükön felüli „prémiumként” összeszedhették az erdőn a téli tüzelésre szolgáló fát. A férfiak másik csoportja épületfalazó kőműves képzés keretén belül a megvásárolt lakóingatlanok felújításán dolgozott az Egri Közszolgáltatások Városi Intézménye foglalkoztatásában. (Ez nem bizonyult szerencsés választásnak. A munkáltató egyáltalán nem tolerálta a kezdeti munkaszocializációs problémákat, illetve a férfiak nehezen viselték az ingázást és a munkahelyi iránymutatást. Végül a 12 hónapos foglalkoztatás 11. hónapjának elején három főnek meg kellett szüntetni a munkaviszonyát, akik ennek ellenére sikeres OKJ-s vizsgát tettek.)

A humán erőforrás és civil szervezet fejlesztése terén korábban szerzett tapasztalatainkat Sirokban is igyekeztük felhasználni. Már említettük, hogy létrehoztuk a Siroki Roma–Magyar Egyesületet, amely konzorciumi partnerként vett részt a megvalósításban, vállalva a közösségi programok szervezését. Terveink szerint az Egyesületnek olyan szervező erővé kellett volna válnia, amely újra integrálja és szervezi a falu cigány lakosságát, közvetít a különböző cigány és nem cigány érdekcsoportok között, tagjai számára segítséget nyújt a helyi közéletbe való bekapcsolódásra. Ez nem így történt... Sikertelenségünknek több okát is számba vettük már munkánk értékelése, elemzése során. Nem rendelkezünk megfelelő helyismerettel és idővel az egyesület megalakításához. Nem voltunk tisztában azzal, hogy – ellentétben Szomolyával – a cigány kisebbségi önkormányzat legitimitása igen csekély (összesen 8–10 fő adta le a szavazatát), társadalmi támogatottsága nincs. Nem kutattuk fel alaposan a cigány közösség igazi informális vezetőit sem. Ezzel szemben az elnöki szerepre önként jelentkező CKÖ tagot választottuk meg (aki egyébként a telepfelszámolást kezdeményezte). Az egyesületi elnök azonban még a SZETA Egri Alapítványának háttértámogatásával, szakmai segítségével sem rendelkezett megfelelő szervezőerővel vagy valamiféle „kisugárzó hatással” (ahogyan a kisebbségi önkormányzat sem).

Tanulva hibáinkból, összegezve, feldolgozva a tapasztalatokat jelenleg új projekt keretében az Egyesület és a közösségi ház újjáépítésén, újjászervezésén dolgozunk. A szolgáltatásokat és a programokat sikerült újraindítani, a közösségi ház működik, ugyanakkor sok energia kell még ahhoz, hogy az Egyesületet a helyiek működtessék és a konfliktusokon minden szereplő túllépjen.

3. Összegzés: az integrációs törekvések néhány kérdése

Rehabilitáció vagy felszámolás

Egerben teleprehabilitációról, Szomolyán és Sirokban telepfelszámolásról számoltunk be. Ez nemcsak annak köszönhető, hogy a két kistelepülésen pályázati forrás állt rendelkezésre a szegregált lakókörnyezet felszámolására, hanem egyéb más tényezőknek is. Az egri Béke-telep, annak ellenére, hogy a város szélén fekszik, városszerkezeti szerves része a településnek. A közvetlen szomszédságában lévő kertvárossal összeépült, és részesül mindazon szolgáltatásokból, amelyek a kertváros lakossága számára alakultak ki. A korábbi, teljesen elcigányosodott iskola helyett új, 12 évfolyamos általános iskola és gimnázium épült, a közösségi közlekedés, az orvosi ellátás szintén sokat javult. A bevásárló központ másfél-két kilométerre található, földúton megközelítve még könnyebben elérhető. A felszámolást a telep nagysága is akadályozná, a családok pedig erősen kötődnek lakóhelyükhöz és a közösséghez. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a telepen élők maguk kezdeményezték a rehabilitációt (érezvén, hogy nagyon lemaradtak a kertvároshoz képest).

A rehabilitációnak csak egy tényezője a lakások közművesítése. Másik mutatója az itt élő lakosság iskolai végzettségének, foglalkoztatottságának javulása. Ezen mutatók statisztikailag mérhető változásaihoz hosszú évek szükségesek, ehhez új generációknak kell felnőniük. Telepfelszámolás során a családok átköltöznek a település más és jobb részeibe; szétszóródnak. A telep fizikálisan megszűnik, az ott lévő házak lebontásra kerülnek, ezáltal lakhatatlanná válik a terület. A két kistelepülésen csakis telepfelszámolásról lehetett szó, mert annak ellenére, hogy a faluközponttól nem estek messzire a szegregátumok, mégis a kirekesztés, a kirekesztődés szimbólumai voltak mind az ott lakók, mind a faluban élők számára. A terület sajátosságai (riolit és andezit tufakő domboldal) kizárták a közművesítés lehetőségét és az élhető lakókörnyezet kialakítását. Az emberek nem szerettek ott élni, mentek volna már régen, csak nem rendelkeztek megfelelő erőforrásokkal. Többségüket szociális kapcsolatrendszerre is a faluba húzta.

Szociális és rendszerintegráció

Feladatunk még, hogy áttekintsük, milyen integrációs folyamatok kezdődtek el tudatos beavatkozásaink következtében. Milyen tényezők segítették vagy gátolták e folyamatokat? A szociális és rendszerintegrációs intézmények hogyan járultak hozzá a telepi környezetben élők társadalmi integrálódásához? Elemzésünkben szociális integrációs tényezőknek tekintjük a családi és rokonsági hálózatokat, a szomszédsági és munkahelyi kapcsolatokat. A rendszerintegráció intézményei közül most minket leginkább a munkahely és a lakóhely jellege, az önkormányzat, a cigány kisebbségi önkormányzat, a közoktatási intézmények viselkedése, valamint a civil aktivitás, érdekképviselet érdekel.

Ahogy igyekeztünk rávilágítani, az egri Béke-telep szociálisan integrált közösség, ami annak köszönhető, hogy főként az „alapító” családok leszármazottjai alkotják. A közösség társadalmi összetétele nem homogén, néhányan a nyílt munkaerőpiacon dolgoznak, illetve dolgoztak (nyugdíjasok). A telepiek egy része jól közlekedik a többségi társadalomban, és viszonylag univerzális életstratégiákkal rendelkeznek.^[16] Ők azok, akik a friss információkat beviszik a zárt közösségbe és mintákat nyújtanak. Többségük viszont a megfelelő „viselkedési minták” hiánya miatt nem nagyon mer közlekedni a többségi társadalomban, de

közösségében igen. A Béke-telep rendszerintegrációs folyamatában a legfájóbb az volt, hogy közvetlen környezetükhöz képest lényegesen rosszabb körülmények között éltek, a tulajdonjog rendezetlensége miatt kirekesztődtek a lakásépítési támogatásokból, nem tudtak megfelelni a higiénés elvárásoknak és normáknak. Az iskola megszólta a sáros cipős, nem minden nap megfürdetett gyerekeket. A CKÖ nem volt partner a telepiek érdekképviselésében, és el is zárta előlük a közlekedési utakat. Emiatt a CKÖ-re a rendszerintegráció sorompójaként tekintünk. A nagy áttörés a telepiek közéleti aktivitásának, civil szerveződésének, valamint – hosszú munka árán, de – a települési önkormányzat befogadó magatartásának köszönhető. A lakók akaratának megfelelően teleprehabilitációs folyamat indult el, melynek integrációs hatásai csak hosszú távon érzékelhetők. Nehezíti viszont az integrálódást, hogy nem épülhetnek ki új, nem cigány családokkal szomszédsági kapcsolatok. Ezért a közösség csakis az univerzális értékrenddel rendelkező tagjaira támaszkodhat. Az iskola és a munkaerőpiac is válogat, kirekeszti azokat, akiknek magatartása partikuláris: a gyerekek szegregált iskolába kerülnek, a felnőttek a közfoglalkoztatás rendszerében keringenek. A rendszerintegrációban játszott szerepük kettős: egyeseket befogadnak, másokat kirekesztenek (saját értékrendjük szerint).

Az egri példával ellentétben Szomolyán – különböző módszerekkel és technikákkal – az önkormányzat állt ellen leginkább a rendszerintegrációnak. A CKÖ és a cigány civil szervezet viszont határozottan szembeszállt az önkormányzati szándékkal. Ezért, valamint az ezt követő eseményekben játszott szerepük miatt őket tekinthetjük a rendszerintegráció legfontosabb motorjainak. Nemcsak azért, mert kiharcolták a pályázat beadását, hanem azért is, mert jelentős helyi társadalomszervező erővel rendelkeztek. A helyi cigány lakosság számára iránymutatást adtak és új (civil) szervezeti formában reintegrálták közösségeiket. Az Egyesület tagsága és a CKÖ komoly belső fejlődésen ment keresztül azáltal, hogy egyéni érdekein túllépve, a teljes (cigány és nem cigány) lakosság felé egységesen képviselte a pinceházban élők, a legelesettebbek érdekeit. Az önkormányzat intézményei elutasították a befogadást. (Az iskola a szegregáció következményeinek kezelése miatt később azonban nyitásra kényszerült, a megerősödött CKÖ-t és a roma civil szervezetet segítő partnerként fogadta el.) A tranzitfoglalkoztatás rendszerintegrációs hatása nem egyértelmű annak ellenére, hogy az abban részt vevők szakképzettséghez jutottak és 12 hónapig foglalkoztatottak voltak. A férfiak szegregált munkacsoportban dolgoztak, a nők integrált munkahelyekre jártak. A húsz főből a program végén egyetlen asszony került ki a nyílt munkaerőpiacra (öt gyakorlati munkahelyén alkalmazták). Annyi bizonyos, hogy az önkormányzati közcélú munkavégzés során ma őket szakképzettségüknek megfelelően foglalkoztatják, és időnként alkalmi munkát is találnak. Korábban írtuk, hogy a pinceházakban élők többségében nem alkottak szociálisan integrált közösséget. A lakóhelyváltás ugyanakkor mindenkinek fontos előrelépést jelentett. A teljesen izolált és széteső oláh cigány családok romungró családok szomszédságába kerültek, a romungró családok pedig nem cigány környezetet választottak maguknak.[\[17\]](#) Az új szomszédsági kapcsolatok spontán módon generálták a társas interakciókat, ezért ezeket szociális integrációs tényezőnek tekinthetjük.

Sirokban lényegesen kevesebb (11) család mobilizálására került sor, akik mind nem cigány vagy vegyes lakókörnyezetbe kerültek. Hasonlóan Szomolyához, a szomszédsági kapcsolatok itt is gyorsan kialakultak, működni kezdtek. Ezek katalizálják a szociális integrációs folyamatokat. A rendszerintegrációban kiemelkedő szerepet játszott az önkormányzat, amelynek magatartása ebben a szituációban irányt mutatott az intézmények számára. Utólag érthető meg az önkormányzat – korábban jelzett – „csendestárs” szerepe a projektben: ezzel éppen a rendszerintegrációt kívánta egyensúlyban tartani. A közoktatási intézmények szintén sokat tettek a rendszerintegrációs folyamatok előrehaladásáért. Főként az iskola, amely

nemcsak befogadta a tranzitfoglalkoztatottakat, hanem közös programokat tartott, pályázatot írt a telepfelszámolási projekt megvalósítóival közösen. A foglalkoztatás rendszerintegráló hatása Sirok esetében sem egyértelmű. A nők nem tudtak belépni az elsődleges munkaerőpiacra, ugyanakkor ma már sokkal szélesebb körben alkalmazzák őket közfoglalkoztatottként a helyi intézményekben. Azok a férfiak viszont, akik az Erdészethél dolgoztak, valamint erdőművelő és motorfűrész-kezelő képzettséget szereztek, bekerültek egy olyan kapcsolathálózati körbe, amely folyamatos szezonális (erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás, útfenntartás) munkát kínál számukra a nyílt munkaerőpiacon. Ez utóbbi esetben az integrált környezetben végzett tranzitfoglalkoztatás meghozta a várt eredményt. (A kőművesek – talán az építőipar gyengesége miatt is – rendszeresen feketemunkákból élnek.) A CKÖ Sirokban nem tudta betölteni rendszerintegráló funkcióját. Egyrészt azért, mert nem volt társadalmi támogatottsága. Másrészt tagjai, ellentétben Szomolyával, nem tudtak túllépni egyéni érdekeiken. Emiatt a projekt tartalmáról, céljairól sem közvetítettek pontos információkat a helyi cigány lakosság felé. Az Egyesület sem vált a „mikrodemokrácia” színterévé; kezdeti fejlődését, rendszerintegráló hatását személyi konfliktusok tették semmissé.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy egy zárt, etnikailag és társadalmilag viszonylag homogén, szegregált közösségbe való beavatkozás komplex feladat. A telepfelszámolás vagy -rehabilitáció nemcsak házak megvásárlásáról, költözésről, közművek kiépítéséről szól. Ezen fejlesztési tevékenységekkel a társadalmi integrációs folyamat még nem indul meg. Ugyanakkor láttuk, hogy a szociális és rendszerintegrációs intézmények között nem jelölhetünk ki egyedüli domináns faktorokat. Az integrációs folyamatokban betöltött szerepük és súlyuk mindig a közvetlen környezet gazdasági, politikai, társadalmi helyzetével, állapotával függ össze. (A Béke-telepen az a civil szervezet játszotta a legfontosabb rendszerintegrációs szerepet, amit a szociálisan integrált közösség termelt ki magából. Szomolyán szintén egy civil szervezet generálta a rendszerintegrációt minden nehézséggel szemben. Sirokban a helyi döntéshozók szerepe egyértelmű: a projekt mellé álltak, és ezzel mintát adtak az egész település számára.)

A leírt folyamatokban és fejlesztésekben a SZETA Egri Alapítványának nem volt más feladata, mint az, hogy elméleti és gyakorlati tudásunkkal, tapasztalatainkkal betöltsük a hídszerű kötések szerepét. Mindezt azzal a céllal, hogy megteremtjük a közlekedési és kommunikációs utakat, egyúttal „felnyissuk” a lezárt sorompókat a különböző szereplők között.

Irodalom

Burchardt, Tania 2000: Social exclusion: concepts and evidence. In: Gordon, David–Townsend, Peter: *Breadline Britain. The measurement of poverty*. Bristol, The Policy Press. 385–404.

Farkas Zsuzsanna 2011: Közösségfejlesztés, mint a cigánytelepek, cigány közösségek integrációs lehetősége. In: Budai István–Nárai Márta (szerk.) 2011: *Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció: Szöveggyűjtemény*. Győr, Széchenyi István Egyetem. 133–152.

Granovetter, M.S.1973: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 1973. Nr. 78. 1360–1380.

Habermas, Jürgen 1981/1985: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő közös kiadása. Budapest, ELTE.

Kemény István 1974: A magyarországi cigány lakosság. *Valóság* 1974/1. sz. 63–72.

Kemény István 1976: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.

Ladányi János–Szelényi Iván 2004: *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Lockwood, David 1964: Social Integration and System Integration. In: Zollshau, Z.– Hirsh, W.: *Explorations in Social Change*. London, Routledge and Kegan Paul. 244–257.

Molnár Erzsébet 2000: Krumpli. *Élet és Irodalom*. 49.sz. (<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ixbjdkL1JmsJ:www.es.hu/old/0049/publi.htm&hl=en&client=firefox-a&tbo=d&gl=hu&strip=1>)

Parsons, Talcott 1951: *The Social System*. Glencoe, Illinois, The Free Press.

Szabó Zoltán 1937: *Cifra nyomorúság*. Budapest, Cserépfalvi kiadása. (Reprint kiadás: Szabó Zoltán 1986: *A tardi helyzet – Cifra nyomorúság*. Budapest, Akadémia Kiadó.)

Valentine, Ch. A. 1968: *Culture and Poverty*. Chicago, University of Chicago Press.

Valentine, Ch. A. 1971: Deficit, Difference and Bicultural Models of Afro-American Behavior. *Harvard Educational Review*, 1971. Nr. 19. 137–157.

Jegyzetek

---

[1] A tanulmány szerzője a SZETA Egri Alapítványának alapító tagja, annak megalakulásától, 1989-től kuratóriumi elnöke. Ebben a minőségében vezetője, irányítója volt a Béke-telep rehabilitációs folyamatának. A szomolyai telepfelszámolási programban mentorként, a siroki programban projektvezetőként vett részt. Ezekben a szerepekben különös figyelmet próbált fordítani arra, hogy a programok megvalósításán túl közösségi munka és civil szervezetfejlesztés is történjen a két településen. A jelen dolgozatban összefoglalt és elemezett tapasztalatokat ezek a munkák adják.

[2] Lásd erről bővebben: 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervéről

(http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20Documents/Hungarian%20NAP_hu.pdf), illetve a Program honlapját (<http://www.romadecade.org>).

[3] Lásd erről: Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.). Lásd még például: Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. *Múltunk*, 2008/1. sz. 273–308.; Mezey Barna (szerk.) 1986: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

[4] Az egri cigánytelepen végzett tevékenységünk kezdetekor semmiféle elméleti kiindulóponttal nem rendelkezünk. A munka során, azzal párhuzamosan bővültek elméleti ismereteink és megfontolásaink.

[5] Nem térünk ki itt a szegénykultúra és a roma kultúra különbözőségére. Annyit azonban érdemes megemlíteni, hogy a kettő gyakran tévesen összemósodik, holott a szegénység, a gettósodás kultúrája közel sem azonos a cigányság kulturális értékeivel. Lásd erről például: Ladányi János–Szelényi Iván 2004: A kirekesztettség változó formái. Budapest, Napvilág Kiadó.

[6] Lásd még ezekről más megközelítésben: Farkas Zsuzsanna: Közösségfejlesztés mint a cigánytelepek, cigány közösségek integrációs lehetősége. In: Budai István–Nárai Márta (szerk.) 2011: Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció: Szöveggyűjtemény. Győr, Széchenyi István Egyetem. 129–148.

[7] Az egri Béke-telep közel 200 éves, amely az 1961-ben Egerhez csatolt Felnémeten található. Korábban, az egyesítés előtt a telepet Cinegének nevezték arról a legelőről, amely körbevette. A faluba a 18. század végén települt be 2–3 cigány család, majd a 19. században házasságok és újabb letelepedések révén növekedett létszámuk. A családok a 19. század végén sodródtak ki a Cinegére, ahol szervesen alakult ki a telepszerű környezet. Ma a szűkebben (csak földrajzi értelemben) vett telepen 30 ház áll meglehetősen rossz műszaki állapotban, és közvetlen környezetében további 24–26 család él új otthonában, de a telep, vagyis a szociális közösség határai más utcákra, sőt településekre is kitolódnak. (A Béke-telep történetéről lásd: Farkas Zsuzsanna 2008: Egy tradicionális cigányközösség integrációs törekvései. Doktori disszertáció. Kézirat. http://doktori.tatk.elte.hu/2008_Farkas.pdf.)

[8] A SZETA Egri Alapítványának tevékenységéről bővebben tájékozódhat a www.szetaeger.hu weboldalon.

[9] A projekt nevét az országban szinte egyedülálló szomolyai rövidszárú, fekete cseresznye ihlette.

[10] A főpályázó Szomolyai Cigányokért Egyesülettel konzorciumi szerződést kötött Szomolya Község Önkormányzata, a Szomolyai Cigány Kisebbségi Önkormányzat és a SZETA Egri Alapítványa.

[11] Ekkor még nem tudtuk, hogy a következő évben is pályázhatunk erre a támogatási konstrukcióra.

[12] A tranzitfoglalkoztatás azt jelenti, hogy a résztvevők támogatott foglalkoztatásban és képésben részesülnek, dolgoznak, azaz szakmai és munkatapasztalatot szereznek, és

rendszeres időközönként a munkaidőbe beépítve szakmai képzést kapnak, vagyis megszerzik az elméleti tudást, végül OKJ-s vizsgát tesznek.

[13] Sirok Egertől 23 kilométer távolságra található, a Mátra-hegység lábánál lévő, mintegy 2000 fős település. A lakosság kb. 10–15 százaléka cigány.

[14] A szocializmus évtizedeiben a falu gyára, a Mátravidéki Fémművek két-háromezer helyi és környékbeli embernek adott munkát, köztük a romáknak is.

[15] Az egyik CKÖ tag gyereke beköltözött családjával abba a telepi házba, amelyből éppen kijött egy kedvezményezett család. A felszólításra, miszerint hagyják el az általuk jogosulatlanul elfoglalt ingatlant (a telep a pályázati vállalásnak megfelelően elbontásra került), a kisebbségi ombudsmanhoz fordultak. Később egyébként – éppen az ombudsman nyomására – a polgármester biztosított házat számukra. (Ez nem volt szerencsés megoldás, mert mintaként szolgált a további illegális lakásszerzésekhez.)

[16] Valentine (1968, 1971) szerint a nemzeti/etnikai kisebbségek esetében a kettős, vagyis a bikulturális szocializáció segíti elő a társadalmi integrációt, azt, hogy a nemzeti/etnikai kisebbségi családba született egyén megtanul közlekedni a kisebbségi és a többségi társadalomban is.

[17] Előfordult, hogy a pályázati program keretében olyan cigány családoktól vásároltunk házat, akik a falu központjába törekedtek. Ezzel az ún. filtrációs módszerrel két család lépett egyet előre a lakáshierarchián, ami erősítette integrálódási folyamatukat.

Abstract

Zsuzsanna Farkas

Bridges and barriers

Experiences and integration effects of fieldwork with Roma communities living in segregated ghettos

The study summarizes the experiences of community social work with Roma people living in segregated ghettos in three different settlements in Hungary (one town and two villages). The common focus of this work is continuous effort to generate and develop local NGO-s and to establish community space (settlement houses). The essay's goals are to present everyday action, the successes and failures, and to analyze some questions of Roma integration by practical experiences. It tries to evaluate and analyze some dimensions and dilemmas of social integration using theoretical frameworks and results of the authors' fieldwork.

FARKAS ZSUZSANNA

A Szegényeket Támogató Alap Egri Alapítványa kuratóriumának elnöke

fazsueger@freemail.hu

Farkas Zsuzsanna 1980-ban végzett az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskolán történelem szakos tanárként és népművelőként. 1989-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán diplomázott szociológia és szociálpolitika szakon, majd 1997-ben elvégezte a terület-és településfejlesztő szociológus szakirányt is. 2008-ban szerzett PhD-fokozatot az ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Doktori Iskolájában. Doktori értekezését Ferge Zsuzsa témavezetése mellett „Egy tradicionális cigányközösség integrációs törekvései” címmel írta meg, amelyben az egri Béke-telep közösségének elmúlt száz évét vizsgálja kapcsolathálózati megközelítésben. 1992 és 1996 között az egri Családsegítő Intézet igazgatója. 1997 és 2004 között az Eszterházy Károly Főiskola, 2004 és 2008 között a Széchenyi István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti Kar (Jászberény) oktatója. 1989-ben a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) Egri Alapítványának alapítója, egészen máig kuratóriumi elnöke. Részt vett a szomolyai és a siroki településfelfutási programok szakmai megvalósításában, illetve több településen dolgozott esélyegyenlőségi-integrációs szakemberként. Jelenleg egy 7 települést érintő, mélyszegénységben élőket célzó projekt szakmai vezetője.

Kállai Gabriella

Romológia kurzusok a felsőoktatásban

Az írás a hazai felsőoktatásban szeminárium vagy előadás formájában jelen lévő romológiai vonatkozású tantárgyakat, valamint azoknak a hallgatókra gyakorolt attitűdformáló hatásait mutatja be. Ehhez egy multikulturális kontextusba illeszkedő empirikus kutatás ad segítséget, amely révén képet kaphatunk a hallgatók cigányképének alakulásáról, valamint arról is, hogy a hallgatók véleménye szerint miként lehet ezeket a kurzusokat pedagógiaiilag eredményesebbé tenni. A kutatás nem korlátozódik a pedagógushallgatók vizsgálatára, hanem olyan leendő szakemberekre irányul, akik munkájának sok esetben célja, más esetekben járulékos eleme, hogy hozzájáruljon a társadalmi befogadás elősegítéséhez.

A tanulmányban egy empirikus vizsgálat segítségével arra keressük a választ, hogy a magyarországi főiskolákon, egyetemeken zajló interkulturális, elsősorban romológiai témájú tantárgyak miként változtatják meg a felsőoktatásban tanuló hallgatók romákról való gondolkodását, meglévő sztereotípiáit és attitűdjeit. A romológia kurzusokat olyan kompetenciafejlesztő kurzusként fogjuk fel, amely a hallgatók szociális és interkulturális készségeit, képességeit fejleszti és tudását bővíti. Célunk nem a romológia szakok vagy szakirányok hallgatóinak vizsgálata volt, hanem a pedagógus-, egészségtudományi és szociális képzések résztvevőit vizsgáltuk. A tanulmányban romaként értendők a Magyarország területén élő, minimálisan három – oláh, beás és romungró – csoport tagjai, a cigány szót pedig ennek szinonimájaként használjuk.

A multikulturális nevelés meghatározása

Az oktatási rendszerek számára nemzetközi viszonylatban általános kihívást jelent, hogy a tanulás jelentősége az elmúlt évszázadban társadalmi szinten felértékelődött, ennek

következtében nagy tömegek képzését kell vállalniuk. A kötelező iskoláztatás és ebből adódóan a tanulói létszám megnövekedése azt is jelentette egyúttal, hogy az iskolákban egyre erőteljesebben jelentek meg olyan társadalmi rétegek, amelyek korábban nem vagy csak marginálisan voltak jelen. Tágan értelmezve ilyen csoportoknak tekinthetők a többségi társadalomtól eltérő kulturális háttérű tanulók, akik valamely kisebbségi csoport tagjai vagy migránsok gyerekei, annál is inkább, mert ezen csoportok kezdeményezései és harcai indították el a társadalmi integráció irányába mutató változásokat.

Bár például az Amerikai Egyesült Államokban már a 19–20. század fordulóján elkezdtek szórványosan foglalkozni a kisebbségi csoportok helyzetének javításával, csak az 1960-as években kibontakozó polgárjogi mozgalmak hatására jelentek meg a multikulturális nevelés különféle formái.

Az elmúlt évtizedekben Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is komoly törekvések voltak az ott főként bevándorlók által gerjesztett etnikai sokszínűség társadalmi integrációjára. A multikulturalizmus programjának első hivatalos megnyilvánulását Kanadában regisztrálták 1971-ben, amikor a kulturális sokféleség elfogadását és támogatását politikai prioritásként az állam kötelező feladatai között hirdették meg, majd ezt a szemléletmódot vette át Ausztrália, az USA és később Nyugat-Európa (Mihály 2008).

A nyolcvanas években a hangsúly az új módszerek keresésére (pedagógiai differenciálás, kooperatív technikák, csoportmunka stb.) és az új értékelési formák kidolgozására tevődött át. A multikulturális nevelés már nem csupán a nyelvek vagy a kultúrák sokféleségének elismerését jelenti: első lépésben az oktatáspolitikai kezdeményezések főként a nyelvi, szociális és kulturális hátrányok leküzdésére irányultak, abból kiindulva, hogy a bevándorló gyermekek alacsony iskolai teljesítménye mögött a kisebbségi kultúra alábecsülésének érzéséből adódó torzult énkép áll. A pedagógus munkájának ezért kiemelten fontos területévé vált a tanuló megismerése, a diák megértéséhez pedig hozzátartozik családjának, szűkebb-tágabb környezetének, valamint nyelvének vagy kultúrájának megismerése is (Bábosik 2009).

Banks a következőképp fogalmazza meg a multikulturális nevelés lényegét: „nevelési-oktatási lehetőségek biztosítása a különböző rasszokhoz, etnikai és kulturális csoportokhoz, különböző nemekhez és szociális osztályba tartozó diákok számára. Az egyik legfontosabb célja hozzásegíteni valamennyi diákot ahhoz a tudáshoz, olyan attitűdökhöz, viszonyulásokhoz és képességekhez, amelyek egy plurális, demokratikus társadalom hatékony működéséhez szükségesek, és amelyek a különböző csoportokból származó emberek közötti interakciókat, a kommunikáció sikeres működését segítik annak érdekében, hogy a társadalom és a morál a mindenki számára előnyös, közös jót szolgálja” (Banks 2001, id. Torgyik 2009: 32). Ez a megfogalmazás paradigmaváltást jelent, hiszen korábban ilyen mértékben nem fogalmazódott meg igényként az *inkluzivitás*, azaz a befogadás-befogadóvá tétel gondolata.

Pedagógiai értelemben tehát az interkulturális nevelés folyamata - különösen a kritikai multikulturális nevelés követőinek felfogásában - azt az utat is jelenti, amellyel abban segítjük a tanulókat, hogy egymást kölcsönösen elfogadva és segítve boldogulni tudjanak a sokszínű, heterogén társadalmi környezetben, továbbá képesek legyenek maguk is hozzájárulni a valóban interkulturális mikro- és makrotársadalmi környezet kialakulásához. A széles értelmezési keret azt is lehetővé teszi, hogy bármely, marginális helyzetben lévő társadalmi csoportra mint a többségitől eltérő, sajátos kulturális vonásokkal rendelkező kisebbségre tekintsünk.

A hazai értelmezések közül kiemeljük Kovács Sándornak (1997) a Pedagógiai Lexikonban olvasható szócikkét, amely szerint a multikulturális nevelés az oktatáspolitikai stratégia és a pedagógiai eszköztár része. Czachesz Erzsébet ugyanitt rámutat arra, hogy a nemzetközi szakirodalomban az interkulturalitás és multikulturalitás gyakran egymás szinonimájaként jelenik meg, bár az európai szóhasználat inkább az interkulturális nevelés fogalmát használja, szemben az Észak-Amerikában elterjedt multikulturális neveléssel (id. Torgyik 2009). Értelmezésében az interkulturális nevelés oktatási koncepció a kisebbség társadalmi és iskolai integrációjára. Torgyik Judit (2009) meglátása szerint gyűjtőfogalomról van szó, amely kiterjed az interkulturális kommunikációra, konfliktuskezelésre, a multikulturális tananyagfejlesztésre, a kisebbségi kultúrák megismerésének módszertanára, valamint a demokratikus társadalmi részvétel tanítására, az igazságtalan bánásmód elleni harcra. Karlovitz János (2006) véleménye szerint az interkulturális nevelés olyan szemléletmódot jelent, amely az iskolai munka egészét áthatja.

Az egyenlőtlenségek és a kisebbségi csoportok kirekesztése a hazai oktatási rendszerben is problémát jelent. Ebben a vonatkozásban az interkulturális nevelés egyik kiemelt feladata lehet választ adni a romák iskoláztatásával, intézményi oktatásával-nevelésével, valamint társadalmi befogadásával kapcsolatos kérdésekre. A romákkal kapcsolatban felmerülő problémák (alacsony iskolai végzettség, rossz szociális helyzet, magas munkanélküliségi arány, stb.) több lényeges ponton hasonlóságot mutatnak a kontinensünkre Európán túlról (elsősorban Afrika Maghreb országaiból és Törökországból) érkező, illetve Észak-Amerikába érkező bevándorló vagy őshonos kisebbségi csoportok (pl. spanyol ajkúak, afroamerikaiak, indiánok) problémáival. Ugyanakkor a jól körülírható hasonlóságok (alacsony iskolázottságú vagy analfabéta szülők, a tanulási motiváció hiánya, munkanélküliség, szegregáció, diszkrimináció stb.) mellett sok tekintetben a különbségek is megragadhatók.

Mind a többségi, mind a kisebbségi csoportokhoz tartozó egyének, így a gyermekek esetében is a stabil identitás kialakulásának segítségét tekinthetjük a sikeres társadalmi – és szűkebben véve, az iskolai – integráció egyik feltételének. A másik fontos meghatározó tényező a befogadó társadalom megteremtése, melyhez a társadalomban jelen lévő előítéletek csökkentése szükséges. Ennek elősegítése a pedagógusok és más szakemberek együttes feladata, ezért kulcsfontosságú a szakemberek segítő, interkulturális kompetenciáinak a fejlesztése.

Az interkulturális megközelítés magában foglalja a tanulók negatív – etnikai jellegű vagy rasszista – sztereotípiáira adott, azokat kezelő válaszlehetőségeket is. Ezért kiemelten fontos, hogy maguk a pedagógusok – és az iskolai segítő személyzet – is képesek legyenek arra, hogy felismerjék, tudatosítsák és kezelni tudják saját sztereotípiáikat, hiszen csak ezáltal lesznek arra is felkészültek, hogy megvitassák, feldolgozzák, átalakítsák a tanulók már meglévő előítéleteit vagy negatív sztereotípiáit. Mivel a legtöbb pedagógus társadalmilag viszonylag homogén közegben szocializálódik, és kevés alkalma nyílik arra, hogy más etnikumokkal, kultúrákkal vagy akár más társadalmi csoportba tartozó emberekkel kapcsolatot építsen ki, e jártasság megszerzésére a tanárképzés mutatkozik alkalmas terepnek. Az ehhez szükséges kompetenciák komplex fejlesztése fontos, hogy beépüljön mind a pedagógusképzésbe, mind a pedagógus-továbbképzési rendszerbe. A pedagógusok képzettsége és attitűdje hat a tanítási módszerekre, és alakítja a tanulási környezetet (L'intégration scolaire des enfants immigrants en Europe, 2004; Integrating Immigrant Children into Schools in Europe, 2009). Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy a pedagógusok e területen milyen képzésben részesülnek, valamint az is, hogy milyen további támogatási lehetőségeket kapnak az intézményvezetőktől, illetve az oktatásirányítástól a kultúra-érzékeny iskola és tanítási tevékenység megszervezéséhez

(például tankönyvek, tananyagok, segédanyagok, tanári kézikönyvek, taneszközök, ismeretterjesztő kiadványok tekintetében).

Az is nyilvánvaló, hogy a gyermekek szocializációjára nem csupán az oktatási intézmények vannak hatással, hanem számos más tényező (pl. család, közösség, kortárs- és más társadalmi csoportok) hatása is érvényesül. A lemaradók esetében akadályként gyakran a szocializációbeli eltérésekre hivatkoznak a pedagógusok (Somlai 1997). Ez is jelzi, hogy az oktatás-nevelés intézményesített világa nem képes egyedül megoldást találni és felelősséget vállalni. A pozitív változás feltétele, hogy az iskola világán kívüli más csatornák, segítő szolgáltatások is készen álljanak a közös, egymást erősítő munkára, komplex programokban gondolkodjanak és partnereként működjenek együtt (önkormányzat, családsegítő szolgálat, védőnői hálózat, munkaügyi központ, gazdasági partnerek, területi fejlesztésért felelős szakemberek, stb.). Önmagában egyetlen tudomány, szakma vagy ágazat sem képes megoldani a problémahalmazt, ezért nélkülözhetetlen az interprofesszionális együttműködés a szereplők között. Ez azt jelenti, hogy miközben minden tudomány, szakma elkülönült, önálló tudással rendelkezik, mégis az egymással kapcsolatban lévő készségek képesek létrehozni és megerősíteni a megoldáshoz szükséges tudást (Budai 2009). Elképzelésünk szerint ezen közös tudásterület részét képezi az is, hogy a pályára kilépő, frissen végzett, fiatal szakembereket a felsőoktatás, a képzést nyújtó intézmény felkészítse arra, hogy olyan módon tudjanak kommunikálni, viszonyulni egy, a saját kultúrájuktól eltérő, más értékrendszerű közösséghez (akár gyermekekhez, akár felnőttekhez), ami elfogadó és esélyt teremtő módon ad lehetőséget a kisebbségi helyzetben élőknek saját személyiségük elfogadására, képességeik, készségeik mind teljesebb kibontakoztatására. Ezen túlmenően pedig képesnek kell lenniük saját negatív sztereotípiáik felismerésére és mérséklésére, valamint a többségi társadalom felől érkező negatív sztereotípiák kezelésére is.

A kutatás előzményei

Az 1990-es évek második felében a rendőrségen és védőnők körében végzett kutatások felhívták a figyelmet arra a jelenségre, hogy bár a magyarországi romák csoportja meglehetősen heterogén, a velük szemben alkalmazott bánásmód hasonló, nem tesz különbséget. Ehhez nem ritkán előítéletes attitűd társul, amelynek eredményeként a szakemberek és a kliensek között erőteljesen torzult kommunikáció jön létre, akadályozva a gyógyító-gondozó munkát (Csepeli–Neményi 1999). A felsőoktatás, ezen belül is a pedagógusképzés reflektorfénybe kerülésének okai között találhatjuk a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa által 2001-ben megrendelt kutatás eredményeit (Kaltenbach 2001). A vizsgálat célja többek közt az volt, hogy feltárja, felkészültek-e a pedagógusjelöltek a cigány gyermekek iskolai sikereinek elérésére, ennek érdekében rendelkeznek-e a konfliktusok megoldásához alapvető ismeretekkel, és hogyan vélekednek a roma tanulókról. A tanulmány fontos megállapítása, hogy a hallgatók mindössze 7%-a gondolkodik előítélet-mentesen, nyitottan és toleránsan a cigányokról, 14%-uk pedig rasszistának tekinthető.

Az egyetemi szintű képzésben tanuló történelem szakos hallgatókat Vásárhelyi Mária vizsgálta 2003-ban (Vásárhelyi 2004). Az ötszáz fős minta több mint egyharmada bizonyult rasszistának, 25%-uk véleményében rasszista és demokratikus elemek is helyet kaptak; az antirasszista módon vélekedők aránya nem érte el a 40%-ot.

Az idézett két kutatás egybehangzóan rámutat arra, hogy a tájékozatlanság és az előítélet között szoros kapcsolat van. Ugyanakkor világossá vált az is, hogy a rasszista vagy előítéletes hallgatók közül többen viszonylag jól tájékozottak, ennek ellenére úgy tűnik, masszívan ragaszkodnak álláspontjukhoz. A kevésbé tájékozott hallgatók számára azért tűnik egyszerűbbnek az előítéletes gondolkodás elfogadása, mert nem rendelkeznek megfelelő társadalomtudományi ismeretekkel, nem látják át a társadalmi összefüggéseket.

A fenti kutatások eredményeinek közzététele nagy megdöbbenést váltott ki szakmai és politikai körökben egyaránt, érdemi változásokra azonban mégsem került sor az intézmények képzési módszereiben. A kutatás eredményeire többféle magyarázat is született. Vannak, akik úgy vélik, hogy a jelenség a felsőoktatás expanziójának a következménye, mások pedig hajlamosak a középfokú oktatási intézményekre hárítani a toleranciára nevelés feladatát. Ez a megközelítés azonban nem kínál valós alternatívát a problémák kezelésére. A demokráciára nevelésnek, a társadalomtudományi ismeretek megalapozásának fontos színtere a közoktatás, azonban a felsőoktatás felelőssége sem vitatható, hiszen ezeknek a képzések meghatározó szerepük van abban, hogy a majdani szakemberek a tanításhoz megfelelő attitűddel rendelkezzenek. Ez természetesen nem csupán a pedagógusképzéssel szemben támasztott követelmény.

A kutatás jellemzői

A nemzetközi tendenciák tükrében kutatásunk a multikulturális szemléletmód megjelenésének tekinthető a hazai felsőoktatás kutatásában. Annál is inkább, mivel a kutatás első fázisában arra vonatkozóan gyűjtöttünk információkat, hogy mely felsőoktatási intézményekben tartanak multikulturális vagy interkulturális neveléssel, kisebbségekkel vagy romológiával foglalkozó kurzust. Nem tértünk ki tehát a nyelvi vagy nemzetiségi szakok vizsgálatára, mert a kutatás célja annak vizsgálata volt, hogy miként hatnak a kurzusok a hallgatók cigányokról alkotott vélekedéseinek alakulására.

Előkészítő adatgyűjtés

Bár a pedagógusképzésben már az 1970-es évektől megjelentek – helyi kezdeményezésként, nem kötelező jelleggel és eltérő színvonalú ismereteket nyújtva – a cigány népismerettel foglalkozó kurzusok, és az 1980-as években a nyelvészeti tudományok területén is kedvelt kutatási téma lett a romák nyelvhasználatának vizsgálata, majd ebből kinőve 1997-től Forray R. Katalin vezetésével romológia képzés indult meg Pécsen, a hazai felsőoktatásban mégsem jelent meg súlyának megfelelően ez a téma. A már idézett kisebbségi ombudsmani vizsgálat (2001) a pedagógushallgatók előítéletességének mérése mellett feltárta a képző intézményekben folytatott romológia témájú ismeretek átadásának módját is. Ennek kapcsán a következő megállapításokra jutott: a pedagógusképző intézményekben a romológia témájú ismeretek nem jelennek meg elég hangsúlyosan a képzésben: leggyakrabban speciális kollégiumként és nem önálló tárgyként kaptak ismereteket a hallgatók. Az ismeretek átadása többnyire tantermi órákat jelentett, hiányoztak azok a lehetőségek, amelyek segítségével közvetlen tapasztalatokat szerezhettek a hallgatók (terepmunka, hospitálás). Az ombudsman ajánlásaiban felhívta a figyelmet a hallgatói előítéletesség csökkentésének szükségességére, a romológiai ismeretek kötelező tárgyként való oktatására, a pedagógiai módszerek bővítésére

(alternatív, fejlesztő és differenciáló módszerek alkalmazására), a pedagógusjelölteknek az interkulturális nevelésre való felkészítésére, valamint a cigány nyelvek oktatásának megszervezésére, szakirányok bevezetésével pedig a hallgatók felkészítésére a cigány népismeret oktatására.

A kutatás első szakaszában, 2007 tavaszán kérdőívvel kerestük meg a felsőoktatási intézmények oktatási ügyekért felelős rektorhelyetteseit, illetve az illetékes intézetek, tanszékek vezetőit. Összesen 72 felsőoktatási intézmény vezetését kerestük meg több alkalommal, mivel a kérdőívek önkitöltősek voltak, és az első megkeresés igen szerény eredményt hozott. A kérdőívek feldolgozása során a következő képet kaptuk: 31 intézmény többszöri megkeresésünkre sem reagált, 24 felsőoktatási intézmény elutasító választ adott: náluk egyáltalán nem foglalkoztak a témához illeszkedő ismeretek átadásával (ezek zömmel művészeti, műszaki vagy gazdasági jellegű képzést folytatnak, bár pedagógusképző intézmény is volt közöttük), míg 17 egyetem és főiskola jelezte, hogy hallgatóiknak adnak át kifejezetten ilyen és hasonló témájú ismereteket, és összesen 41 kurzust jelöltek meg. Ezek mintegy harmada azonban nem kifejezetten a vizsgált területre irányul: más tantárgyak keretében jelennek meg a multikulturalitás, illetve a romológiai ismeretek, jellemzően a szociálpolitika és gyermekvédelem tárgyakhoz kapcsolódva.

A romológiával, multikulturális vagy interkulturális neveléssel foglalkozó kurzusok között csak kis számban találtunk minimum két féléves, egymásra épülő kurzusokat, a legtöbb kurzus mindössze egy féléves volt. A romológia témájú kurzusok többnyire – feltehetően az Európai Unió támogatásának, illetve az ombudsmani ajánlásokra reagálva – 2003/2004-ben vagy később indultak, nem tekintenek tehát túlzottan nagy múltra vissza, mindössze néhány év oktatási tapasztalatait tükrözik. Az utóbbi években újonnan indult kurzusok között sok olyan tantárgyat találtunk, amelyek inkább a kulturális elemekkel foglalkoznak, ilyen például a néprajzi hagyományok, a romungró széppróza, a népmesei hagyományok vagy a roma kultúra a filmekben és a televízióban, könnyűzenében. Emellett a szociális vonatkozás erőteljes, domináns maradt, és az új pedagógiai eszközök között szerepel (multikulturális nevelés, kisebbségek pedagógiája, hátrányos helyzetűek pedagógiája).

A főiskolák közül elsősorban a tanítóképző és szociális (elsősorban szociálpedagógus) képzést folytató intézmények jelezték, hogy foglalkoznak ilyen tárgyak oktatásával. Kötelező jelleggel azonban leginkább a szociális munkások, védőnők és szociálpedagógus hallgatók kaptak ilyen képzést, bár az esetek többségében ezek a tantárgyak szabadon vagy kötelezően választhatóak. Kiemelkedő jelentőségű ebből a szempontból az egyik tanítóképző főiskola, ahol minden hallgató számára kötelező a több féléven át tartó, egymásra épülő romológia tárgyak felvétele.

Egyetemi szinten a bölcsészkarokon, a társadalomtudományi karokon és a műszaki tanárképzésben találtunk ilyen kurzusokat, főleg a pedagógiai-módszertani tárgyakhoz kapcsolva (hátrányos helyzetűek pedagógiája, felzárkóztatás címenek). Direkt népismeretet és ehhez kapcsolódó interkulturális kommunikációs ismereteket adtak át több egészségügyi képzést nyújtó intézménynél, egy orvosi egyetemen kötelező jelleggel a leendő orvosok, fogorvosok számára.

Adatgyűjtés

Hét intézmény tíz kurzusát szeretnénk volna megvizsgálni, de mivel két kérdőíves vizsgálatot terveztünk (a kurzus elején és végén), három intézmény esetén nem valósult meg a második adatfelvétel. Az első adatfelvétel során 339 kurzushallgatót kérdeztünk meg, a második adatfelvétel idejére a számuk 211 főre csökkent. Az adatok összehasonlíthatósága végett az első adatfelvétel idején olyan hallgatókat is megkérdeztünk, akiknek nem kötelező vagy kötelezően választható a romológia kurzusok felvétele, de azonos karon tanulnak. 156 fővel vettünk fel így kérdőívet, őket a kutatás kontrollcsoportjának tekintettük. A kérdőíves adatfelvételt interjúkkal egészítettük ki, összesen 15 fő önként jelentkező hallgatót kerestünk fel. Meglátásunk szerint a mintanagyság elegendő információt ad ahhoz, hogy a kurzusok hatásait mérni tudjunk.

A vizsgált tanévben (2007/2008) a kurzusok több mint fele szabadon választható tárgyként jelent meg a tantárgyi kínálatban. Ezeken a helyeken, valamint a kötelezően választható kurzusok esetén is néhány esetben problémát jelentett a hallgatók érdektelensége vagy hibás érdeklődési képessége, s emiatt több helyen nem indult el a tervezett stúdium. Nehezíti a kínálati paletta megítélését, hogy, úgy tűnik, az intézményeken belül nem alakult még ki egységes stratégia ezzel kapcsolatban. Ezt jelzi, hogy azonos karokon egyes szakok esetében kötelező, míg mások elvégzéséhez nem szükséges ilyen ismeretek szerzése.

A kutatás célja nem a hallgatók előítéletességének mérése volt, hanem azoknak a kis változásoknak a követése, amelyek alapjai lehetnek a nyílt, elfogadó interkulturális személyiség kialakulásának. Előzetes feltételezésünk az volt, hogy a hallgatók cigányképe, cigányokról való gondolkodása kedvező irányba változik a kurzusok hatására. Úgy gondoltuk, hogy a változás mértéke néhány hónap alatt nem mutat jelentős változást, azonban jelzi, hogy a hallgatókban elindul a szemléletváltás folyamata. A kutatás segítségével a következő kérdésekre kerestük a választ:

- A hallgatók információgyűjtési, médiahasználati szokásai
- A hallgatók hétköznapi másság iránti attitűdjei
- Kit tekintenek a hallgatók cigánynak
- Milyen tulajdonságok jellemzik a cigányokat/romákat
- Mit gondolnak az integráció sikertelenségének okairól
- Milyen megoldási lehetőségeket látnak ezzel kapcsolatban

Kutatási eredmények

Médiahasználati szokások

Vizsgálatunk rámutatott arra, hogy a hallgatók, bár igen sokféle lehetőségük lenne a világról való ismeretgyűjtésre és annak rendszerezésére internet, televízió, nyomtatott sajtó segítségével, nem, vagy igen felületesen élnek ezekkel az információs csatornákkal. Mivel elsősorban a szórakoztató jellegű tartalmakat fogyasztják, a média ilyen értelemben nem segíti elő az interkulturális nevelésre való. Érdekelt bennünket, hogy a kurzusok kapcsán jobban odafigyelnek-e a hallgatók a romák médiabeli szereplésére, ezért a második mérés alkalmával arra kértük őket, hogy soroljanak fel néhány médiahírt, amire emlékeznek. Ilyen eseményt 54%-uk említett, kétharmaduk egyetlen hírre emlékezett, azoknak a száma pedig,

akik három vagy több említést tettek, elenyésző volt. Legtöbben olyan negatív eseményeket említettek, amelyeknek az elkövetői roma származásúak voltak (a Blaha Lujza téri romániai cigány késelő kisfiú, az olaszliszkai gyilkosság, továbbá kisebb helyi hírek szerepeltek a 116 említés között), mindössze 5 fő számolt be a nyírmihálydi higiénés állapotok (illemhelyek hiánya) kapcsán hallott hírekről. Pozitív hírként a szórakoztató ipar roma hírességeit említették (a Győzike show stb. kapcsán) összesen 13-an, 4 fő pedig arról számolt be, hogy romákat felzárkóztató programokról értesült. Nem jelentek meg az említések között azok a nagy port felvert ügyek, amelyek a romák negatív megkülönböztetéséről vagy a romák elleni erőszakról szóltak (pl. a csörögi gyermekek iskolába íratásának problémái és a kerepestarcsai magántanulóvá nyilvánítás ügye). A kurzusok hatása a hírek keresésében, szelektálásában, megjegyzésében a vártnál kisebb mértékűnek tűnik; lényegében nem mutatható ki.

A mássággal kapcsolatos attitűdök vizsgálata

Három kérdés segítségével kerestük a választ arra, mennyire elfogadóak a hallgatók a hétköznapiak tekinthető másságokkal szemben. Tizennégy, a többségtől valamiben eltérő csoportot választottunk ki, akikkel a mindennapokban gyakoriak a találkozások, az interakciók. A hazai előítélet-kutatások egybehangzóan állítják, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek közül legerősebben a roma kisebbséget érinti a diszkrimináció. Ezt elfogadva elsősorban nem etnikai alapon választottuk ki az összehasonlítható csoportokat, hanem szociális szempontokat is beemeltünk, valamint deviánsnak minősülő csoportokat is kerestünk.

Arra voltunk kíváncsiak, hogyan alakul egy képzeletbeli elfogadási rangsor a csoportok ismertsége alapján, illetve hol helyezkednek el ezen a romák. Az *interakciós sorrendet* adatredukcióval hoztuk létre, vagyis a válaszlehetőségeket három kategóriába vontuk össze: *a)* rendszeres interakcióban áll az adott csoporttal, ha havonta vagy sűrűbben jön létre kapcsolat, *b)* már volt ilyen akcióban része kategóriába soroltuk azokat, akik évente vagy ritkábban kerülnek kapcsolatba adott csoport tagjaival, és *c)* nincs kapcsolat kategóriába soroltuk azokat, akik nem beszéltek, vagy nem tudnak róla, hogy beszéltek adott csoportba tartozó emberekkel. Hasonlóképpen jártunk el a képzeletbeli szituációra („Szóba állna-e...?”) adott válaszokkal, ebben az esetben a „szívesen meghallgatná” és a „valószínűleg szóba állna vele” válaszokat tekintettük *odaforduló*, míg az észrevétlen kitérést és a nyílt elutasítást *elforduló attitűdnek*.

1. táblázat: Egyes, a többségtől eltérő csoportok elfogadási sorrendje

	Rendszeres interakció		Odafordulás	
	minta	kontroll	minta	kontroll
Mozgássérült	6	6	3	1
Vak, siket, néma	12	11	4	5
Értelmileg akadályozott	7	9	7	7
Munkanélküli	1	1	5	3
Hajléktalan	10	8	13	12
Bőr tönviselt	13	14	12	13
Homosz exuális	11	12	11	10
Szkinhed	14	13	14	14
Mélyen vallásos	3	3	9	9
Hazánkban élő más4 nemzetiségű (fehér)	4	5	2	4
Kínai, török, arab, afrikai	8	10	6	8
Határon túli magyar	5	4	1	2
Zsidó	9	7	8	6
Cigány/roma	2	2	10	11

Forrás: Romológiai kurzus-kutatás^[1]

A válaszadók leginkább a határon kívüli magyarokkal, a hazánkban élő fehér kisebbségekkel és a munkanélküliekkel állnának szóba. A különböző fogyatékosági kategóriák tekintetében a megkérdezettek – annak ellenére, hogy a fogyatékoság típusától függően eltérő, de viszonylag kismértékben ápolnak rendszeres kapcsolatot velük –, meglehetősen segítőkészeknek mutatták magukat. A válaszadók gyakran állnak interakcióban a romákkal (a minta és a kontrollcsoport azonos sorrendet állított fel erre vonatkozóan), szinte minden megkérdezettnek van ilyen tapasztalata, ennek ellenére, vagy éppen ezért, nem szívesen

állnak szóba velük. A sorban csupán a deviáns kategóriába sorolt hajléktalanok, börtönviseltek és a szkinhedek követik őket.

A válaszok ilyen eltérései azért érdekesek, mert a különféle empirikus vizsgálatok, valamint a szociális területen dolgozó szakemberek jelzései szerint a roma és a fogyatékos lakosság szegénysége és kirekesztettsége egyaránt igen súlyos gazdasági és társadalmi probléma (Krémer et al. 2010). Ugyanakkor a fogyatékosokkal szemben az ún. *paternalisztikus előítéletek* élnek, azaz sajnálatot, szánalmat keltenek azon az alapon, hogy feltételezhetően nem képesek kontrollt gyakorolni a velük szembeni negatív események kiváltó oka felett. A romákra vonatkozóan ún. *megvető előítéletekről* beszélhetünk, ami az adott csoporttal szemben táplált negatív indulatokat, haragot, megvetést, undort, sőt gyűlöletet is magában foglalja. Velük kapcsolatban gyakori az a vélekedés, hogy a negatív események (pl. szegénység) elkerülhetőek lettek volna, ha megfelelően kontrollálták volna az események kimenetelét. Míg a paternalisztikus előítéletek esetén nem, addig a megvető típusú előítéletek esetén morálisan is ítéletet mondunk az adott csoportról (szegény, hajléktalan, segélyből élő stb.), önhibának tekintve nehéz helyzetüket (Fiske et al. 2006).

A megkérdezett hallgatók mintegy egyötöde válaszolta, hogy napi gyakorisággal, további egyötöde pedig heti gyakorisággal találkozik, beszélget roma emberekkel. A kurzuson részt vevők és a kontrollcsoport válaszai nagymértékben eltértek egymástól: míg a kurzusokon részt vevők fele rendszeresen kommunikál, addig a kontrollcsoport alig több mint 30%-a találkozik legalább heti rendszerességgel cigányokkal. A megkérdezettek legkevésbé a hajléktalanokkal, szkinhedekkel és harmadik helyen a romákkal/cigányokkal kommunikálnának szívesen. A szkinhedek elutasítása azonos mértékű, a hajléktalanokkal és a romákkal kapcsolatban sokkal elfogadóbbnak tűnnek a kurzusokon részt vevők.

Hasonló céllal használtuk fel az előítélet-kutatásban klasszikusnak számító, Bogardus-féle társadalmi távolságskálát. Azt tudakoltuk, hogy a válaszadók elfogadnának-e valakit családtagként, munkatársként, szomszédként, azonos településen lakóként és az országba betelepülőként. A skálával kapcsolatos probléma, hogy elméletileg a szomszédságba való beengedés nagyobb társadalmi távolságot feltételez, mint a közös munkahelyen való munka, azonban néhány esetben éppen ellenkező kép alakul ki: vannak emberek, akiket munkatársként elfogadunk, míg nem szeretnénk, hogy szabadidőnkben közel legyen hozzánk, azaz a szomszédságunkban nem látnánk szívesen (Kovács 2007). Ez igazolódott a romák megítélésénél is.

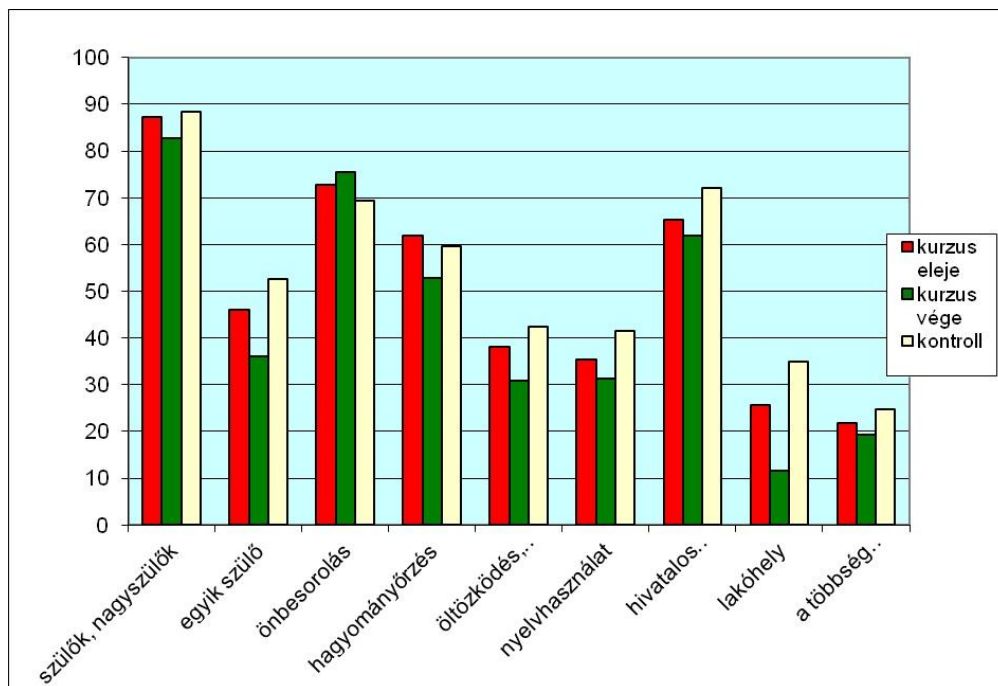
Kit tekintenek a hallgatók cigánynak?

A válaszadók túlnyomó többsége úgy vélekedett, hogy a legfontosabb besorolási szempont a származás: fontos, hogy a szülők, nagyszülők mind cigányok legyenek. E tekintetben a minta és a kontrollcsoport véleménye egyezést mutat, azonban megfigyelhető, hogy a második mérés alkalmával a kurzusok hallgatói már kisebb arányban tartották ezt fontos ismérvnek. A felmenők származásának fontosságát húzza alá, hogy a megkérdezettek kevesebb, mint fele (a kontroll-csoport esetén magasabb ez az arány) sorolta a vegyes házasságból születő gyermekeket a cigánysághoz tartozónak, de a vizsgált kurzusok résztvevőinél a második mérés alkalmával 10%-kal csökkent ez az arány.

A hallgatói besorolásnál a származás után az önbesorolás elfogadása és a hivatalos nyilvántartásba vétel, valamint a cigány hagyományok tartása következett. Viszonylag kevesen választották a külső jegyek (öltözködés, nyelvhasználat, stb.) alapján való besorolást. A második mérés alkalmával kismértékben emelkedett azon hallgatók aránya, akik önbesorolás alapján tekintenek valakit cigánynak, más állításokat kisebb arányban fogadtak el ilyen szempontként. A legjelentősebben a lakóhely szerinti megítélés változott, de csökkent a hagyományok, öltözködés és nyelvhasználat miatti besorolások aránya is.

A hallgatók válaszai arra utalnak, hogy olyan válaszlehetőségeket részesítettek előnyben, amelyek a leginkább objektív oldalról közelítik meg a kérdést. Meglátásunk szerint az adott válaszok azt is bizonyítják, hogy a hallgatók olyan ismérveket kerestek, amelyek kétséget kizáróan megállapíthatóvá teszik a cigány voltot, és egyúttal nem hordoznak előítéletekkel kapcsolatos jelentést sem. Ezt nyomatékosítja még a hagyományörzés gyakori megjelölése is. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a hallgatók is érzékelik azt, hogy mennyire ellentmondásos a többségi társadalomnak a romákhoz való viszonyulása. Másfelől a jelenséggel összefügghet az is, hogy a cigányság Magyarországon sem alkot homogén csoportot, és az egyéni szintű sokféleség is nehezíti a csoportba sorolást.

1.1. ábra. Kit tekintenek a hallgatók cigánynak?

Forrás: Romológiai kurzus-kutatás

Milyen tulajdonságokkal jellemezhetők a cigányok?

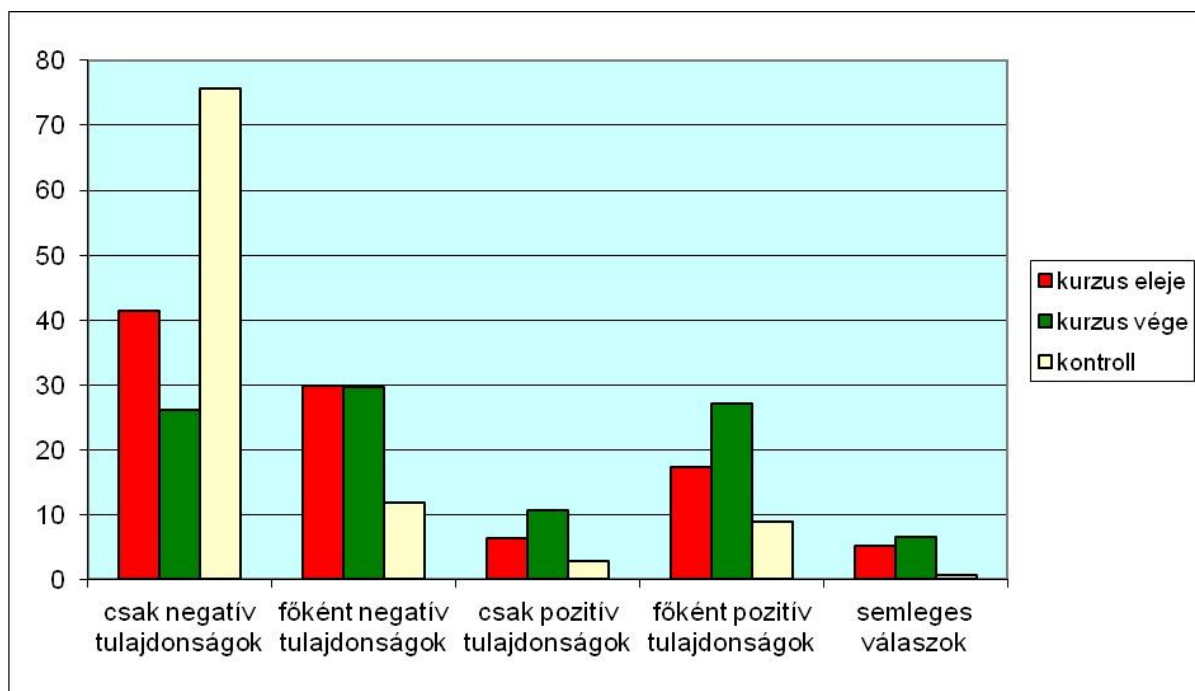
Nagyon fontos és izgalmas kérdés, milyen tulajdonságokat gondoltak a hallgatók a romákra jellemzőnek a kurzus elején, és hogyan változott ez a kurzus végére. A két kérdőívben

ismétlődő két nyitott kérdést és két zárt kérdést tettünk fel erre vonatkozóan. Az első *nyitott kérdésben* azt kértük, soroljanak fel öt olyan tulajdonságot, amely a cigányokra/romákra szerintük leginkább jellemző. Az adott válaszokat kvantifikáltuk, és azt is jegyeztük, hogy a felsorolt tulajdonságok inkább negatív vagy inkább pozitív tartalmakat hordoznak-e, erre egy ötfokú skálát állítottunk fel (csak negatív, inkább negatív, csak pozitív, inkább pozitív és semleges kategóriákban). Szükséges volt egy „semleges válaszok” kategória felvétele is, mert voltak, akik olyan jellemzőket soroltak fel (bár többségében nem tulajdonságok, hanem inkább sajátosságok voltak ezek), amelyeket egyik, általunk felállított kategóriába sem lehetett elhelyezni, nem hordoztak tehát olyan információkat, amelyek a megkérdezetteknek a cigánysághoz való viszonyulását fejezték volna ki (például szegény, munkanélküli, nehéz sorsú, rossz szociális helyzetű). Ide tehát azok a válaszadók kerültek, akik csak ilyen tartalmú válaszokat adtak.

Az első adatfelvétel alkalmával a megkérdezettek valamivel több mint fele csak negatív tulajdonságokat sorolt fel. A legnagyobb arányban a kontrollcsoporthoz tartozók gondolkodtak így, a romológia kurzust kezdőknek alig felére volt ez jellemző. Ez valószínűleg azt is mutatja, hogy a hallgatók elkezdtek gondolkodni azon, vajon miért tartja a képző intézmény fontosnak, hogy kötelező vagy kötelezően választható tárgyként tanuljanak ilyen ismereteket. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a megkérdezettek valamivel több mint egynegyede „inkább negatív” tulajdonságokat sorolt fel (tehát a tulajdonságok között szerepelhetett egy-két pozitív is), és ezen válaszadók nagy része a romológia kurzusra járó hallgatók közül került ki. Meglehetősen kevesen voltak, akik „csak pozitív” tulajdonságokat soroltak fel, őket főként a kurzusra járók közt találjuk. Valamivel többen (11%) voltak, akik „inkább pozitív” tulajdonságokat soroltak fel.

A második adatfelvétel adatai mutatnak némi változást az elsőhöz képest (lásd 2. ábra). Ekkor csak a kurzusokra járók véleményét kérdeztük meg. A két adatfelvétel ideje között kb. négy hónap (a szorgalmi időszak és a vizsgaidőszak egy része) telt el. Valószínűleg maga a mérőeszköz is okoz torzulásokat, de úgy gondoljuk, hogy nyitott kérdéseknél ez a torzító hatás szinte kivédhetetlen, mindamelllett a gondolkodásbeli változás irányait jól jelzi. Azoknak az aránya, akik „csak negatív” tulajdonságokat soroltak fel, jelentősen csökkent, az „inkább negatív” válaszokat adók aránya viszont változatlan maradt. Majdnem duplájára növekedett ugyanakkor azoknak az aránya, akik „csak pozitív” tulajdonságokat írtak be (így is csak 10%), és azoké is, akik „inkább pozitív” tulajdonságokat említettek. Megállapítható, hogy a hallgatók gondolkodásmódjában elindult valamiféle, pozitívabb irányba mutató változás, bár nagyobb részben mégis inkább a negatív tulajdonságokat emelik ki.

1. 2. ábra. A cigányok tulajdonságai

Forrás: Romológia-kurzus-kutatás

Kigyűjtöttünk néhány, tipikusnak vélt tulajdonságot, ezek bemutatásán keresztül szeretnénk érzékeltetni, miként változtak a vélemények. A negatív tulajdonságok közül leggyakrabban az önhibából eredő munkanélküliséget (mint *munkakerülés*, *ingyenélés*, *élősködés*) említették az első adatfelvétel idején. A második adatfelvétel során lényegesen kevesebben említették ezt a tulajdonságot. Ugyanígy csökkent az említések száma és aránya a *koszos*, *ápolatlan*, *büdös*; *igénytelen*; *lopós*, *hazudós*; továbbá *buta*, *iskolázatlan* kategóriákban is. Azoknak az aránya, akik az *erőszakosságot*, az *agresszivitást* és *kötekedést* jelölték meg, nem változott, a *hangosság*ot, *zajosság*ot kiemelők aránya viszont növekedett.

A második adatfelvétel idejére némileg növekedett a pozitív tulajdonságokat felsorolók aránya. Legjellemzőbb tulajdonságként a *családcentrikusságot* jelölte meg a tényleges mintába tartozók egynegyede, arányuk a kurzus végére nem változott. Ugyanez mondható el az *összetartásról*. Lényegesen többen említettek azonban a második megkérdezés alkalmával *kulturális sajátosságokat*, mint például önálló kultúra, kisebbségi kultúra, jó zenei érzék, jó ritmusérzék, tánckészség. A kultúrával szorosan összefüggőnek tekinthetjük a *hagyománytisztelést*, amelynek említése csak nagyon kicsi növekedést mutat. Ide sorolható még – bár némileg más jelentéstartalmat hordoz – a *mulatozás* is (itt nincs különbség). Növekedett viszont a hagyományos és hangsúlyos nemi szerepek említése: a *nőiesség*, *férfiasság* erőteljes megjelenése az öltözködésben, kinézetben, hajviseletben, esetlegesen a magatartásban is.

Hasonló eredményeket kaptunk, amikor arra kértük a hallgatókat, hogy egy általunk összeállított, különféle tulajdonságokat tartalmazó listán osztályozzák 1–7 között, hogy a megadott tulajdonság mennyire jellemző a romákra/cigányokra. A válaszokat rangsoroltuk és a rangsorokat összehasonlítottuk. Az első adatfelvétel összesített eredményéből úgy tűnik, a kurzusokon részt vevők, valamint a kontrollesoport a romákat leginkább *hangosnak, harciasnak, hirtelen természetűnek* tartotta, akik *jó zenei és ritmusérzékkel* rendelkeznek a kurzuson részt vevők szerint, míg a kontrollesoport tagjainál további negatív tulajdonságok következtek: *harsány és agresszív*. A kurzus végén a résztvevők véleménye valamelyest megváltozott: bár a *hangos* maradt az első helyen, több pozitívabb tulajdonságot soroltak előrébb a válaszadók (további rangsor: *jó zenei és ritmusérzék, harcias, hagyománytisztelő*). Valamivel előrébb került a *babonásság* és a *családcentrikusság*, egyértelműen hátrébb sorolódott a *hirtelen természet, agresszió*. A lista végén található, legkevésbé jellemző tulajdonságok sorrendje felcserélődött ugyan, de túlzottan nagy változás nem történt (legkevésbé jellemző a romákra: *szorgalmas, jószívű, ambiciózus, becsületes és realista*).

A felsorolt tulajdonságokból faktoranalízis segítségével hat faktort hoztunk létre. A csoportosítás után kiszámoltuk az egyes faktorokba tartozó tulajdonságok értékeinek átlagát, és ezeket hasonlítottuk össze. A csoportosított tulajdonságok közötti változás meglehetősen kis mértékű volt, a különbség nem szignifikáns, de figyelemre méltó, hogy az elmozdulás minden csoport esetében pozitív irányba történt.

Az integráció kudarcának okai

A romák beilleszkedési sikertelenségét, integrációs problémáit többféle nézőpont szerint tárgyalja a szakirodalom. Ezek közül emeltünk ki négy fontos megközelítési módot, és ezzel kapcsolatban kérdeztük a hallgatók véleményét.

Az egyik ilyen, a közvélekedésben igen elterjedt vélekedés szerint a kudarcok oka elsősorban a *genetikai tényezőkben* keresendő, azaz a romák olyan öröklött tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek determinálják sorsukat, e tulajdonságok megváltoztatása tehát eleve kudarcra ítélt.

Egy másik megközelítési mód szerint a nehézségeket a *kulturális eltérések*, sajátosságok magyarázzák. E felfogás híveinek egy része a cigány kultúrát valamiféle egzotikus, keleties és spiritualista kultúrának – nemritkán a modern, kapitalista társadalom ellentétének – tekinti. Ennek része a cigányság fennmaradásáért érzett aggodalom is: asszimilációjuk esetén eltűnnének, az önálló kultúra elveszne. Mások ugyanakkor azt emelik ki, hogy a cigányság kultúrájának része a többségtől, átlagtól eltérő gondolkodás- és életmód, és ennek negatív oldalaként jelenik meg az iskolával, tanulással szembeni ellenállás. A romák értékrendjének ennek értelmében nem része az iskolával való együttműködés, a tanulás, a minél magasabb iskolai végzettség megszerzése. A kulturális különbségek indokolják a többségi társadalométól eltérő gyermekkori szocializációt, s ezt a különbözőséget erősíti a nyelvi hátrány is. Mindennek következménye, hogy a cigány gyermekek beilleszkedési problémákkal küszködnek, és magas köztük a tanulási és magatartási zavarokkal küzdők aránya az iskolában.

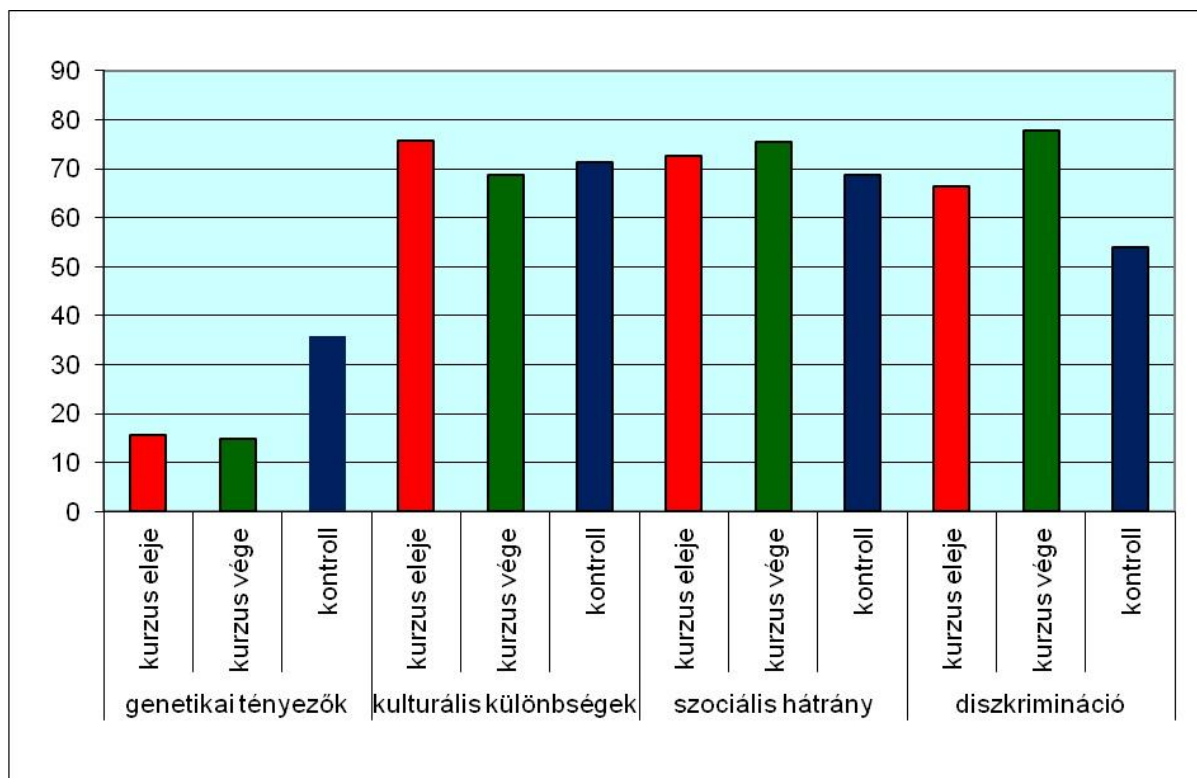
A harmadik megközelítési mód elsősorban a *társadalmi körülményekben* keresi az integrációs problémák magyarázatát. A felelősség ebben az esetben a kirekesztő társadalomra

és annak intézményeire hárul. Ennek értelmében a felelősség egyértelműen (de nem csak és kizárólag) az iskolarendszeré, a hátrányok oka abban keresendő, hogy az iskola nem képes hatékonyan alkalmazkodni a roma gyermekek igényeihez, nem alkalmazkodik a diákok különbözőségeihez, nem ismeri a cigány gyermekek kultúráját. Az oktatási rendszerből korán kikerülő, aluliskolázott fiatalok a munkaerőpiacon nem vagy nehezen boldogulnak, rossz anyagi és szociális körülmények között élnek.

A negyedik megközelítési mód a *diszkriminációt* és a mögötte meghúzódó előítéletes gondolkodásmódot jelöli meg a beilleszkedés legfőbb akadályaként. Eszerint a társadalomban létező ösztönös vagy tudatos kirekesztés miatt nem tudnak a romák boldogulni, ez az oka a társadalom peremére szorulásuknak. A pedagógusok előítéletes viselkedésének valószínűleg az áll a háttérben, hogy többségük nem tud jó kapcsolatot kiépíteni a gyermekük iskoláztatásában motiválatlan szülőkkel.

A felsorolt értelmezési modellek egyfókuszúsága miatt több ok megjelölését is kértük a hallgatóktól. A megkérdezettek nagyobb része a kérdésről árnyaltan gondolkodva, több szempontot is figyelembe vett. A mintából mindössze 12% jelölt csupán egy okot, a többség két vagy több okot is választott. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a kontrollcsoport és a minta között lényeges különbségek rajzolódottak ki. A kontrollcsoport egyharmada csupán egyetlen okot említett, főként a genetikai tényezőket jelölve meg a problémák okaként, míg a hátrányos helyzet vagy a diszkrimináció lényegesen kisebb arányban jelent meg náluk, mint a kurzusokon részt vevők válaszaiban (3. ábra).

1. 3. ábra. Az integráció kudarcának okai

Forrás: Romológia kurzus-kutatás

A mindkét mérésen részt vevők esetében a második mérésnél jelentős különbségeket találtunk: általánosan csökkent a genetikai és kulturális tényezőket választók aránya, míg a szociális hátrányt és a diszkriminációt nagyobb arányban választották a hallgatók.

Téves állítások

Bár a kutatás célja nem a hallgatók előítéletességének mérése volt, érdekelt bennünket, hogy a téves információk alapján létrejövő hiedelmek miként állnak össze rendszerré. Ennek feltérképezésére az alábbi kilenc változó bevonásával létrehoztunk egy tájékozottságot mérő mutatót. A változók olyan valótlan állítások, téves információk voltak, amelyek önmagukban is előítéletesek. Ezek mérésünk esetében a következők:

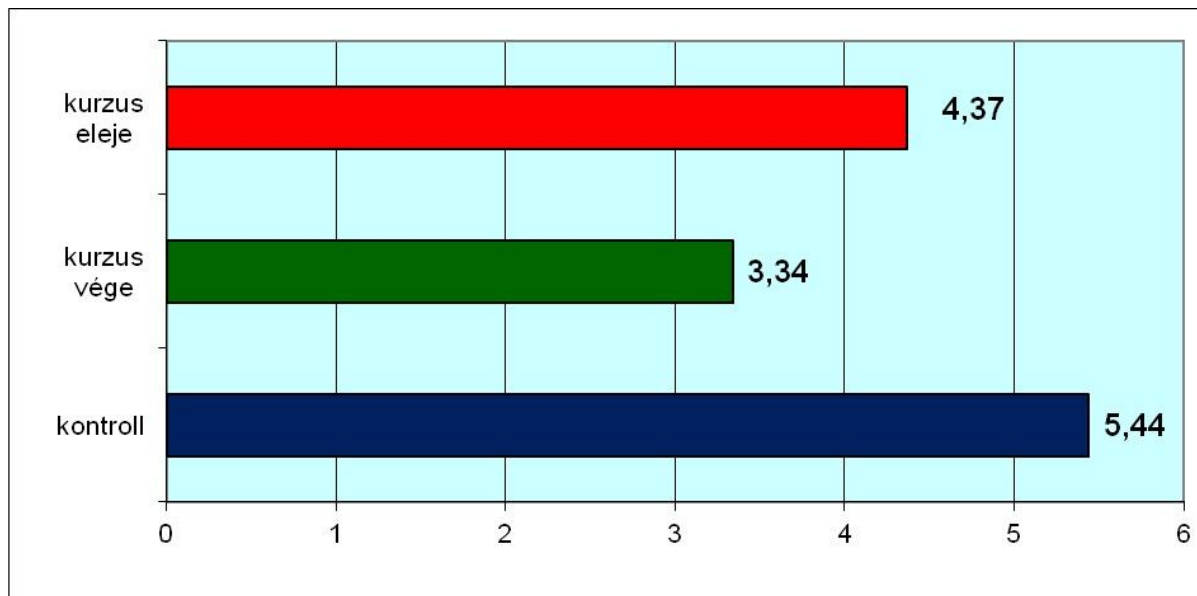
- A bűnözők között sok a cigány.
- A cigányok egészen mások, mint a magyarok.
- A cigányok elfoglalják a helyet a magyarok elől.
- A cigányok gátlástalanok, csak a jogaikat ismerik.
- A gyerekek a szülőktől hanyagságot tanulnak.
- Nem tesznek erőfeszítéseket, az állammal tartatják el magukat.
- A többség helytelen életmódot folytat.
- A cigányok csak magukat okolhatják, mert nem tesznek erőfeszítéseket annak érdekében, hogy másként éljenek.
- Rossz genetikai tényezők, rossz adottságok.

A hallgatók annyi pontot kaptak, ahány igen választ adtak a fenti állításokra. Az első adatfelvétel alkalmával a megkérdezettek alig 4%-a bizonyult előítélet-mentesnek vagy tájékozottnak, a kurzusokra járók közül többen, mint a kontrollcsoport tagjai közül. *Enyhén tévedőnek* (1–3 pont) a kurzuson részt vevők egyharmada, a kontrollcsoportnak viszont csupán 23%-a tekinthető. *Közepesen tévedőnek* (4–6 „igen” válasz esetén) a kurzusra járók csaknem 40%-a, a kontrollcsoportnak pedig egyharmada, *erősen tévedőnek* (7–9 „igen” válasz) a kurzusra járók 22%-a, a kontrollcsoportnak pedig a 40%-a bizonyult.

A kurzusoknak rendkívül kedvező hatásuk volt a téves ismeretekre: a második mérésnél a 0 pontot elérők aránya ugyan csak kismértékben emelkedett (7%), de a többi kategória esetén átlagosan 10 százalékpontos elmozdulás figyelhető meg. A válaszadók több mint fele bizonyult enyhén tévedőnek, 30%-uk pedig közepesen tévedőnek, az erősen tévedők aránya pedig 10%-ra csökkent.

Az intézmények és a kontrollcsoport átlagait összehasonlítva markáns különbségek rajzolódnak ki (lásd 4. ábra). A kontrollcsoport bizonyult tájékoztatlanabbnak az intézmények többségében. A második mérés azt mutatja, hogy a hallgatói vélemények valamivel homogénebbek lettek; mind a szórás, mind a csoportok átlaga csökkent.

1. 4. ábra. 9 állításból álló tévhiedelem-indikátor átlagai

Forrás: Romológiai kurzus-kutatás

Megoldási lehetőségek

Megoldási lehetőségként a kontrollcsoport mintegy fele a lakóhelyi szegregációt vagy az országból kitelepülést tartaná elfogadhatónak, de csaknem ugyanennyien a kisebbség és a többség békés egymás mellett élését, illetve a cigányság beolvadását támogatnák. A kurzusok hallgatói legnagyobb arányban az első méréskor az asszimilációt, azaz a cigányság teljes beolvadását támogatták, a kurzus végére ez az arány valamelyest csökkent. A lakóhelyi szegregáció ötlete azonban, bár az első mérés alkalmával a második legnépszerűbb volt, a második mérés alkalmával sokkal kisebb támogatást kapott. Jelentősen nőtt a békés egymás mellett élés lehetőségeinek megteremtését szorgalmazók aránya, míg az országból való kitelepítést választók aránya nem változott.

2. táblázat. Kinek a feladata a problémák kezelése?

	1. helyen	Minta átlaga (N)
Politikusok, Parlament	158	2,78 (240)
Rendőrség	9	4,10 (58)
Pedagógusok, iskola	28	3,35 (199)
Védőnők	3	3,89 (57)
Családsegítő szolgálat, szociális munkások	20	3,65 (224)
Egyházi vezetők	2	4,42 (31)
Munkaügyi központok	29	3,82 (166)
Helyi önkormányzat	13	3,66 (214)
Kisebbségi önkormányzat	63	3,13 (239)
(Csak) a cigányság	129	2,33 (170)

Forrás: Romológiai kurzus-kutatás

A megkérdezett hallgatók a problémák megoldását elsősorban a politikai döntéshozóktól várnák (lásd 2. táblázat). Nem elsősorban közrendészeti problémaként látják a kérdést, amit jól jelez, hogy viszonylag kevesen tartanák a megoldást a rendőrség feladatának, és az egyházak közreműködésére sem tartanak igényt túl sokan, a megkérdezettek közül ezt választották a legkevesebben. Nagyon fontos szerepet tulajdonítanak ellenben az iskolarendszernek, az oktatásnak és a pedagógusoknak, valamint a szociális szféra közreműködésének, de a változások elősegítéséhez szükségesnek látják az érintettek bevonását is. Fontos szempontként jelenik meg, hogy a cigányság önmagáért vállaljon felelősséget, és ne csupán a külső tényezőktől (kormányzat, önkormányzat) várjon segítséget.

Összegzés

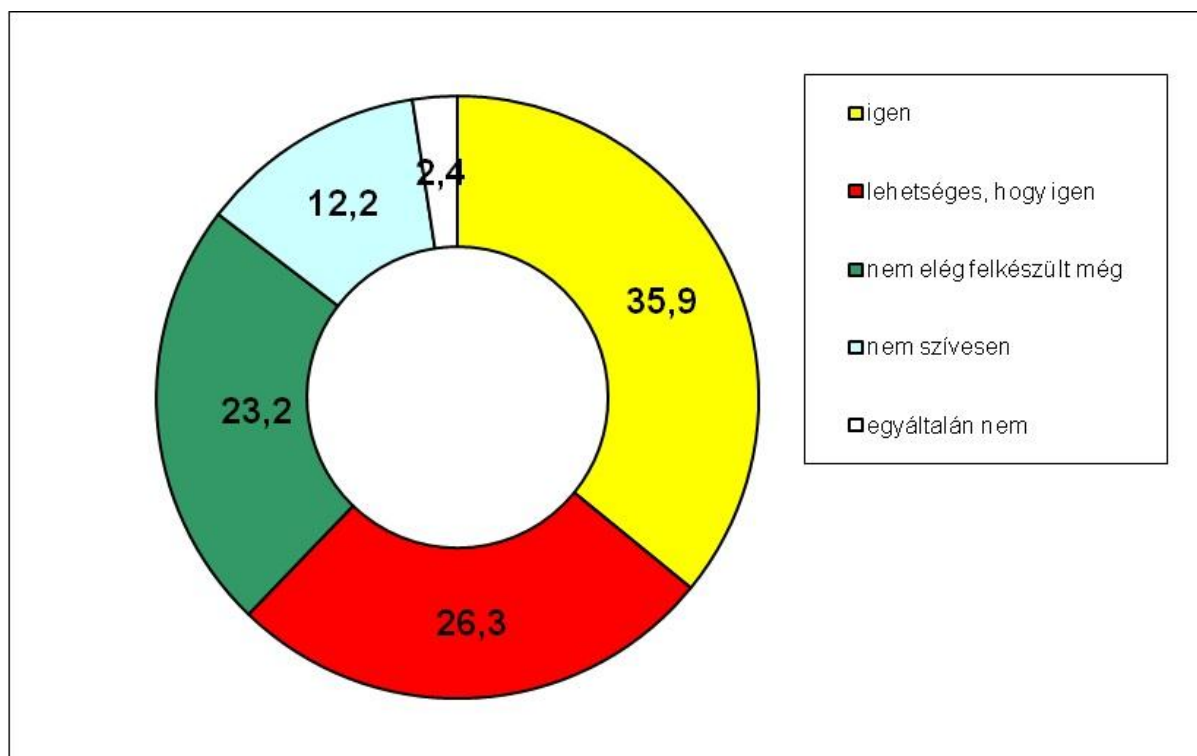
A vizsgált kurzusokon részt vevő hallgatók a kérdőív blokkjaiban szereplő témákban érzékenyebbé váltak a társadalmi problémák, ezen belül a romák gondjai iránt. A kontrollcsoport és a minta közötti – az első adatfelvételnél kirajzolódó – különbségek arra engednek következtetni, hogy ilyen és hasonló témák beemelése a felsőoktatási képzésekbe már önmagában is árnyaltabb gondolkodásra készítheti a hallgatókat. A romológia témájú kurzusok az adatok, tények bemutatásán túl – az interjúk tanúsága szerint –arra is alkalmat adtak a hallgatóknak, hogy nyíltan beszéljenek és közös gondolkodást folytassanak a cigányokról, s ehhez oktatóiktól segítséget is kaptak. Ez lehetővé tette, hogy a témával kapcsolatos ismereteik, tudásuk bővüljön, gondolkodásuk árnyaltabbá váljon, negatív sztereotípiáik tompuljanak, ezáltal nyitottabbá válva a cigány gyermekekkel és felnőttekkel való munkára.

A téma tanórai keretben való feldolgozása főként a bizonytalan, meggyőzhető hallgatók esetén hozott pozitív változást, a hallgatók erősebben előítéletes csoportját viszont nem győzte meg, legfeljebb kissé elbizonytalanította.

Ugyanakkor fontos kiemelnünk, hogy egyetlen kurzus ideje alatt a hallgatók sok esetben csupán átmeneti jellegű szemléletmódosulást mutatnak, amely még könnyen visszamozdul az előítéletesebb nézőpont irányába, különösen, ha a környezeti tényezők befolyásoló hatását is figyelembe vesszük. Jól tükrözi ezt az egyik intézményben vizsgált kurzus. Itt az első mérés alkalmával igen kedvező képet kaptunk a hallgatók romákról való gondolkodásáról, a második mérés alkalmával azonban ez megfordult. Oka lehet e jelenségnek, hogy a hallgatók a vizsgált kurzus alkalmával nem roma tárgyú ismereteket hallgattak, hanem a multikulturális nevelés körébe tartozó tantárgyakat – ilyen értelemben, úgy tűnik, a túlzottan tág keret kevésbé képes a hallgatói gondolkodás formálására. Ezt erősíti meg a hallgatói interjúkban elhangzott vélemények.

Annak ellenére, hogy a romákról alkotott kép csak kismértékben változott, és az előítéletek is csupán kevéssé csökkentek, jelentős eredménynek tekintjük, hogy a hallgatók az előző mérésekkel ellentétben, lényegesen nyitottabbnak mutatkoznak olyan munkahelyen való elhelyezkedésre, ahol a tanulók, kliensek, ügyfelek egy része roma származású (lásd 5. ábra). A hallgatók mintegy 60%-a többé vagy kevésbé szívesen vállalna ilyen területen munkát, ami, azt gondoljuk, összefügg a hallgatók reális helyzetfelismerésével, de a kurzusok pozitív hatásával is. A hallgatók 23%-a még nem érzi magát elég felkészültnek erre a területre. Az ő érdekükben és a többiek megerősítése céljából is szükségesnek mutatkozik a kurzusok rendszerének és felépítésének újragondolása.

1. 5. ábra. Munkavállalási hajlandóság e területen

Forrás: Romológia kurzus-kutatás

Összességében elmondható, hogy a vizsgálat pillanatában a hazai felsőoktatásban már megfigyelhető volt egyfajta nyitottság a multikulturális tartalmak képzésbe való beemelése iránt, mely elsősorban a romológia tárgyak megjelenésével valósult meg. Azonban ezen ismeretek és az interkulturális kompetenciák fejlesztése a hazai felsőoktatási gyakorlatban nem kötelező elem, a képzési követelmények szintjén nem jelenik meg, az egyes intézmények, karok vagy szakok stratégiáitól függ, hogy beemelik-e a felsőoktatási curriculumba vagy sem. Ha a romológia kurzusokat az inkluzív társadalom és interkulturális pedagógia vonatkozásában vizsgáljuk, úgy tűnik, ezek a kurzusok a kisebbségekkel kapcsolatos problémakezelésre fókuszálnak, a többségi társadalom önképét érintetlenül hagyják (Feischmidt 2007). Mégis, úgy látjuk – és ebben a multikulturális nevelés amerikai példája is megerősít bennünket –, hogy a másokról való tanulás az első állomás lehet az interkulturalitás felé.

Irodalom

Alcade, José Eugenio Abajo 2008: *Cigány gyermekek az iskolában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Allport, Gordon W. 1999: *Az előítélet*. Budapest, Osiris.
www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom/sor/409

Bábosik István 2009: Személyiségismeret és kapcsolatépítés. In: Kállai Ernő–Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 21–30.

Bábosik István–Rácz Sándor (szerk.) 1999: *Romapedagógia*. Budapest, ELTE Neveléstudományi Tanszék.

Banks, C. A. M. (ass. ed.) 2001: *Handbook of research on multicultural education* San Francisco, Jossey-Bass.

Banks, James A. 1994: *An introduction to multicultural education*. Boston, Allyn and Bacon.

Banks, James A. 1998: Multikulturális oktatás: megközelítések, fejlesztések és dimenziók. In: Cs. Czachesz Erzsébet: *Multikulturális nevelés. Szöveggyűjtemény tanító- és tanárszakos hallgatók számára*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió. 65–77.

Banks, James A. 1998: Nevelés és sokszínűség az Egyesült Államokban. In Cs. Czachesz Erzsébet: *Multikulturális nevelés. Szöveggyűjtemény tanító- és tanárszakos hallgatók számára*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió. 135–148.

Banks, James A. 2006: *Cultural diversity and Education*. Seattle: University of Washington.

Banks, James A. 2006: *Cultural diversity and Education. Foundations, curriculum, and teaching*. Seattle, University of Washington.

Barczy Magdolna–Diósi Pál–Rudas János 1996: *Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében*. Budapest, Animula Egyesület.

Bordács Margit 2001: A pedagógusok előítéletességének vizsgálata roma gyerekeket is tanító pedagógusok körében. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. sz. 70–89 Boreczky Ágnes 1999: Multikulturális pedagógia – új pedagógia? *Új Pedagógiai Szemle*, 4. sz. 26–38.

Budai István 2009: Az interprofesszionális együttműködés és a szociális munka. *Esély*, 5. sz. 83–114.

Cs. Czachesz Erzsébet 2007: A multikulturális neveléstől az interkulturális pedagógiáig. *Iskolakultúra*, 8–9. sz. 3–11.

Csepeli György – Neményi Mária 1999: A toleranciára nevelés esélyei az iskolában és az iskolán kívüli intézményekben. *Educatio*, 2. sz. 259–268.

Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária 2001: A magyarok a magyarokról. In: Hunyady György–Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 409–418.

Dencső Blanka–Sík Endre 2007: *Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon*. TÁRKI. http://www.itvagyunk.eu/application/essay/7_1.pdf (utolsó letöltés: 2011. november 24.)

Enyedi Zsolt–Erős Ferenc–Fábián Zoltán 2001: Tekintélyelvűség és előítélet: újabb magyarországi vizsgálatok. In: Hunyady György–Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 391–402.

Erikson Frederick 2008: Kultúra a társadalomban és a pedagógiai gyakorlatban. In: Torgyik Judit (szerk.): *Multikulturális tartalmak a pedagógiában*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. 25–54.

Erős Ferenc 1998: Etnicitás és identitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola–Új Mandátum Kiadó. 237–245.

Erős Ferenc 2007: Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*, 1. sz. 3–9.

Eröss Gábor–Gárdos Judit 2007: Az előítélet-kutatások bírálatához. *Educatio* 1. sz. 17–35.

Feischmidt Margit (szerk.) 1997: *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium.

Feischmidt Margit 2006: *A másság az iskolában és a társadalomban*. http://www.mtaki.hu/docs/etnopolitikai_modellek/feischmidt_margit_massag_az_iskolaban_es_a_tarsadalomban.pdf (utolsó letöltés: 2011. november 15.)

Fiske, Susan T.–Hamilton, David L. – Bargh, John. A. 2006: *A társak és a társadalom megismerése*. Budapest, Osiris.

Fiske, Susan–Cuddy, Amy–Glick, Peter–Xu, Jun 2006: A (gyakran kevert) sztereotípiatartalom modellje: A kompetencia az észlelt státusból, a melegszívűség pedig a versengésből ered. In: Hamilton, David L.–Fiske, Susan T.–Bargh, John A.: *A társak és a társadalom megismerése*. Budapest, Osiris, 315–388.

Gay, Geneva 1995: Mirror Images on Common Issues: Parallels Between Multicultural Education and Critical Pedagogy. In: Sleeter, Christine E.–McLaren, Peter L. (eds.): *Multicultural Education, Critical Pedagogy and the Politics of Difference*. Albany, State University of New York Press. 155–189.

Gimes Gergely–Juhász Attila–Kiss Kálmán–Krekó Péter–Somogyi Zoltán 2008: *Láttelel 2008. Kutatási összefoglaló az előítéletesség és intolerancia hazai helyzetéről*. Budapest, Political Capital Policy Research and Consulting Institute. http://www.maraalapitvany.hu/upload/pc_prezentacio_eloiteletesseg_081016.pdf (utolsó letöltés: 2011. január 31.)

Havas Gábor 2008: Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas Károly–Köllő János–Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a közoktatás megújításáért*. Budapest, Ecostat. 121–138.

Havas Gábor–Zolnay János 2010: *Az integrációs oktatáspolitikai hatásvizsgálata*. Kutatási beszámoló. Kézirat.

Havas Gábor–Liskó Ilona 2005: *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*, Kutatás közben 266. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.

Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor 1997: Országos reprezentatív vizsgálat 1993–94. Az MTA Szociológiai Intézetének beszámolója. In: Vajda Imre: *Roma szociológiai tanulmányok – Periférián*. Budapest, Ariadne Alapítvány.

Herczog Mária 2008: A kora gyermekkori fejlődés elősegítése. In: Fazekas Károly–Köllő János–Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a közoktatás megújításáért*. Budapest, Ecostat. 33–52.

Hunyady György 2001: A sztereotípiakutatás funkcionális megközelítése. In: Hunyady György–Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 484–491.

Husz Ildikó 2011: [Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról](#). *Demográfia*, 1. sz. 5–22.

Integrating Immigrant Children into Schools in Europe 2009: Bruxelles, Euridyce. <http://www.eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/.../101EN.pdf> (utolsó letöltés: 2011. november 10.)

Krémer Balázs–Bói Krisztina–Kurucz Erika–Mód Péter–Ottucsák Melinda–Pál Zsolt (szerk.) 2010: *Issue-paper. A társadalmi kirekesztés által különösen veszélyeztetett csoportok (romák, megváltozott munkaképességűek) empirikus kutatása elé*. TÁMOP 5.4.1, <http://84.206.8.166/index.php?page=dokumentum&piller=5> (utolsó letöltés: 2011. január 31.)

Kaltenbach Jenő 2001: *A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok érvényesülése a felsőoktatásban. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Biztosának jelentése*. Budapest, Országgyűlési Biztosok Hivatala.

Katz, Daniel–Braly, Kenneth 2001: Száz főiskolai hallgató faji sztereotípiái In: Hunyady György–Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 23–31.

Kelly, M. Patricia Fernandez 1998: Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó. 239–280.

Kemény István (szerk.) 2000: *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publika.

Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella 2004: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kertesi Gábor–Kézdi Gábor 2010: Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest, TÁRKI. 371–407.

Konok Péter 2008: Ökölbe szorított kéz. Fekete radikalizmus az Egyesült Államokban *Rubicon*, 9. sz. 22–29.

Kovács András 2001: „Zsidók” és „magyarok”: a mai egyetemi hallgatók sztereotípiái. In Hunyady György–Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 403–408.

Kovács András 2007: Lehet-e előítélet az előítélet? *Educatio*, 1. sz. 10–16.

Kovács Sándor 1997: Interkulturális oktatás-nevelés. In: Báthory Zoltán–Falus Iván (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon, II. kötet*, Budapest, Keraban Könyvkiadó.

Lakatos Judit–Tokaji Károlyné (fel. szerk.) 2008: *Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek, 2007*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

<http://mek.oszk.hu/06800/06881/06881.pdf> (letöltés: 2010. 05. 06.)

L'intégration scolaire des enfants immigrants en Europe (2004): Bruxelles, Eurydice, <http://www.eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/.../101FR.pdf> (utolsó letöltés: 2011. november 10.)

Ladányi János–Szelényi Iván 1998: Az etnikai besorolás objektivitásáról, *Replika*, 30. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/30/objekt.htm> (utolsó letöltés: 2011. november 10.)

Lesznyák Márta–Czachesz Erzsébet 1998: Multikulturális oktatáspolitikai koncepciók. In: Cs. Czachesz Erzsébet: *Multikulturális nevelés. Szöveggyűjtemény tanító- és tanárszakos hallgatók számára*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió. 7–17.

Ligeti György (2006): Sztereotípiák és előítéletek. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. Budapest, TÁRKI. 373–389.

Liskó Ilona 2005: *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet. Kutatás közben 268.

Mészáros György 2005: A „rossz arcúak” szava: a kritikai pedagógia kihívása. *Iskolakultúra*, 4. sz. 84–101.

Mihály Ildikó 2008: A multikulturális nevelésről a világban. In Torgyik Judit (szerk.): *Kulturálisan érzékeny iskola. Szöveggyűjtemény a multikulturális nevelés szakirodalmából*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. 9–18.

Nahalka István 2002: *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Názer Ádám 2008: Mérföldkövek. Az amerikai polgárjogi mozgalom főbb állomásai. *Rubicon*, 9. sz. 46–61.

Nieto, Sonia 2008: A definition of multicultural education. In: Nieto, Sonia–Bode, Petty (eds.): *Affirming diversity. The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Boston, MA, Allyn and Bacon. 44–62.

Papp Z. Attila 2010: Hatékonyság vagy méltóság. A kisebbségi oktatás változatai és kihívásai. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet. 79–98.

Póczik Szilveszter 2003: *Cigány integrációs problémák*. Budapest. <http://kolcsey.ttfk.hu/file/cigany.pdf> (utolsó letöltés: 2011. október 6.)

Progress toward the Common European Objectives in Education and Training, indicators and benchmarks – 2010/2011. Commission of the European Communities.

Raicsné Dr. Horváth Anikó 2008: A speciálkollégiumtól a nemzetiségi cigány/roma szakirányig. Romológiai képzések a bajai Eötvös József Főiskolán. In: *Tízéves a romológia – konferenciakötet*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.

Somlai Péter 1997: *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina Kiadó.

Székelyi Mária–Örkény Antal–Csepeli György 2001: Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. 19–46.

Torgyik Judit – Karlovitz János Tibor 2006: *Multikulturális nevelés*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.

Torgyik Judit 2009: Jó gyakorlatok a multikulturális nevelés köréből. In: Kállai Ernő–Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 31–41.

Vásárhelyi Mária 2004: Taní-tani – de hogyan? Kirekesztő és demokratikus attitűdök a leendő történelemtanárok körében. *Élet és Irodalom*, 48. évf. 7. sz.

Jegyzet

---

[1] A kutatás „Az önkormányzatiság, a pozitív diszkrimináció, az oktatás szerepe a romák helyzetének javításában – elméleti és gyakorlati modellek” (A romák esélyegyenlősége Magyarországon) NKFP-B2-2006-0008 című és számú kutatási projekt „A magyar felsőoktatás a romák integrációjáért” című programjának keretében 2007 és 2009 között zajlott.

Abstract

Gabriella Kállai

Roma studies in the higher education

The paper portrays the subjects of Roma studies present in the national higher education in the forms of seminars or lectures, and their effect on students' attitude. These results have been based on an empirical research deriving from a multicultural setting, which has helped us form an impression of how students' perception of Roma are formed, as well as on students' perception of how these courses could become pedagogically more efficient. The study goes beyond investigating pedagogy students, and is aimed at future experts who in the course of their work strive for contributing to an inclusive society.

KÁLLAI GABRIELLA

PhD, tudományos munkatárs,

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

kallai.gabriella@ofi.hu

1995-ben diplomázott a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola szociális munkás szakán, 2004-ben pedig szociológus diplomát szerzett az ELTE Társadalomtudományi Karán. Tudományos fokozatát 2012-ben szerezte.

Jelenleg az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Kutatási, Elemzési és Értékelési Központjának tudományos munkatársa.

Közösségi hagyományok és modernizáció A roma közösségek integrációjának pedagógiai és társadalmi megközelítései

Beszámoló

**a 2012. október 3-án Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán tartott
kamarakonferenciáról**

Az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológia Kara Kisebbségtudományi Tanszékének és az MTA Miskolci Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Kisebbségtudományi Munkabizottságának szervezésében Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán 2012. október 3-án kamarakonferenciára került sor a roma közösségek integrációjáról. A konferencia védnöke **Hauser Zoltán**, az Eszterházy Károly Főiskola rektora volt.

Az egész napos tanácskozáson **Verók Attila**, az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Karának tudományos dékánhelyettese elnökölt. A résztvevőket először házigazdaként **Estefánné Varga Magdolna**, az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar dékánja köszöntötte, aki röviden méltatta a Főiskolán két éve működő Kisebbségtudományi Tanszék munkáját, és ismertette a folyamatban lévő fejlesztéseket. Ezt követően **Kállai Ernő**, az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar Kisebbségtudományi Tanszékének vezetője tartott rövid bevezető előadást, amelyben bemutatta az általa alapított Tanszék eddigi eredményeit és fejlesztési terveit. Ismertette a Kisebbségtudományi Tanszék által indított kurzusokat és a bevezetésre került új szakirányokat, továbbá a „Nemzetiségi-kisebbségi közösségek társadalmi integrációját segítő szakember” új szakirányú továbbképzési szak tanegységeit. Kállai Ernő beszélt a Tanszék által indítandó doktori iskolai programról is. Ismertette a Tanszék oktatói, valamint külső szakemberek által kidolgozott e-learning tananyagot, és bemutatta a Tanszék honlapját. Végezetül felhívta a figyelmet a „Társadalmi Együttélés. A kisebbségi lét dimenziói” címmel 2012 elején alapított interdiszciplináris internetes folyóíratra, amelyben a konferenciák résztvevői és az alakuló doktori program hallgatói is megjelentethetik írásaikat.

Ezt követően **Balázs Sándor** habilitált főiskolai tanár, az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar Neveléstudományi Tanszékének oktatója szólt az értékek szerepéről a roma gyerekek nevelésében. Előadásának első felében az értékekre nevelés elméleti hátterét vázolta fel, több kiváló nevelélméleti szakember (Mészáros István, Bábosik István) munkái alapján. Előadásának második felét annak a kérdésnek szentelte, hogy vállalható-e a konstruktív életvezetésre nevelés a roma gyerekek nevelésében. E kérdést egy, általa a közelmúltban folytatott empirikus vizsgálat eredményeit elemezve közelítette meg. Megállapította, hogy a roma gyerekek nevelése, oktatása sikerének az a feltétele, hogy a konstruktív életforma értékelemei oly módon, oly formában kerüljenek közvetítésre, amelyek beilleszkednek sajátos kultúrájukba, gondolkodásvilágukba és mindennapi életükbe is.

A következő előadó **Fehérvári Anikó**, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet tudományos munkatársa volt, aki előadásában egy friss empirikus kutatás adatainak felhasználásával mutatta be, hogy mi jellemzi a roma fiatalok iskolai útját, pályaválasztását és szakmaválasztását, illetve jövőbeni terveit, aspirációit. Összehasonlításra kerültek a szakképzésben tanuló roma és nem roma fiatalok családi körülményei, illetve a családnak a pályaválasztásban, tanulástámogatásban betöltött szerepe. Az előadás az intézményi szintű kutatási adatokba is bepillantást nyújtott: az előadó ismertette a roma és nem roma tanulók közötti különbségeket a korai iskolaelhagyás területén.

A délelőtti ülés utolsó előadójaként **Hanák Zsuzsanna** főiskolai tanár, az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológia Kar Pszichológia Tanszékének oktatója tartott előadást „A pedagógus családdal végzett munkájának szerepe a romák társadalmi integrációjában” címmel. Hanák Zsuzsanna elmondta, hogy a cigányság társadalmi integrációjában döntő szerepet játszik az iskolázottság, amelynek következtében a fiatalok kedvezőbb munkaerő-piaci, illetve továbbtanulási helyzetbe kerülhetnek. Az iskolai eredményesség sokdimenziós változó, az iskolai siker, illetve kudarc részben belső, részben külső tényezőktől függ. A szakirodalomban az iskolai sikerek és kudarcok okainak boncolgatásában legtöbbször emlegetett szocializációs tényező a család. A hagyományos cigány közösségen, családon belüli szocializáció azonban ettől eltérő jellegzetességeket mutathat, ezért a pedagógusoknak fel kell készülniük az eltérő szocializációból adódó sajátosságok kezelésére. Az előadásban ezért a pedagógus–roma család kapcsolat került nagyító alá. A család és az iskola jó viszonya pozitív befolyással lehet a tanuló iskolai teljesítményére és ezen keresztül a romák társadalmi integrációjára is. Hanák Zsuzsanna ismertetett több „jó gyakorlatot” is. Ilyen például az Alma Mater program, amelynek célja kettős: egyrészt a hátrányos helyzetű, főleg roma tanulók sikeres tanulásának, továbbtanulásának támogatása, másrészt a pedagógusok felkészítése a sikeresebb pedagógus–család, pedagógus–tanuló kommunikációs kapcsolatra, speciális tréningprogramok segítségével.

A délutáni ülés előadói közül **Bindorffer Györgyi** szociológus, az Alapvető Jogok Biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettese titkársága tudományos munkatársa azokkal az informális, magánéleti, személyes, valamint formális, intézményes terekkel foglalkozott, amelyekben a romák mindennapjaikat élik, illetve amelyek hatással lehetnek identitásukra, érdekérvényesítő képességeikre. Az informális terek zárt világa, részben integráció-képtelensége érzelmi biztonságot jelent a szegregációval szemben. Mind a tradicionalitás, mind a szegregáció akadályozza a romák kilépési mobilitását; az érdek az egyén csoporton belül tartása, a csoportidentitás hagyományokhoz kötött megőrzése. A visszamaradott modernizáció világából a formalizált és modern életterek azonban modernizációs minták követését, magas iskolai végzettséget és erős érdekérvényesítési képességeket követelnek. A politikai térben való eligazodásnak, valamint a hatások

érdekérvényesítésnek alapfeltétele a romák nagyobb arányú részvétele a felsőoktatásban, a tudás tömeges megszerzése és a tudás által megszerzhető tudatosság, egy pozitív identitáskép kialakítása. Az előadó elmondta, hogy a csoporton belüli identitás elfogadtatása a többség felé sikertelen, és az esetek nagy számában szül negatív identitásképet. Nincs a romák által kialakított integrációs és modernizációs stratégia, nincs elképzelés arról, hogy hogyan lehet a roma identitást megőrizni az általános szegénység tudata, a halmozottan hátrányos helyzet identitás-eleme nélkül.

A következő előadó, **Kovács László**, az Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológia Kar Kisebbségtudományi Tanszékének docense „A kisgyermekkorhoz kapcsolódó pedagógiai kérdések a roma gyerekek integrációjában” címmel tartott előadást. Az előadás célja a roma gyerekek integrációjához kapcsolódó pedagógiai szempontú megközelítések elmúlt években megjelenő felfogásainak hazai vonatkozású részleges megjelenítése volt, elsősorban a kisgyermek-, különös tekintettel az óvodáskor vonatkozásában. Az előadás első részében az előadó a vonatkozó szakirodalomból vett idézetekkel illusztrálta téziseit. Az óvoda – a család mellett – rendkívül fontos szocializációs közeg, amely kiemelten sok segítséget tud adni a kisgyermeknek a kezdeti lépésekhez a felnőtté válás útján. Mivel itt alapozódik meg a gyermekek személyisége, identitása, érzés- és gondolatvilága, iskolai életútja, az óvodában folytatott pedagógiai munkát a kisebbségi oktatás alfájának is nevezhetjük. Hangsúlyos feladata tehát az adott területen dolgozó pedagógusoknak, hogy az általuk nyújtott szemléletmóddal továbblépő gyermekek képesek legyenek elfogadni mások kultúráját, értékeit, érzés- és gondolatvilágát. Az előadás második részében **Jászberényi Tamásné** óvodapedagógus ismertette az egri régióban megvalósult „jó gyakorlat”-ot. Az óvónő bemutatta a kerecsendi Berekerdő Óvodában alkalmazott módszereket, amelyekkel elősegítik a roma kisgyermekek integrációját.

A konferencia zárásaként Kállai Ernő tanszékvezető összegezte a konferencián elhangzottakat. Megköszönte a konferenciát szervező intézmények támogatását, valamint a résztvevők lelkes és érdemi közreműködését, továbbá a konferencia szervezésében tevékenyen részt vevő kollégák munkáját, és ígéretet tett arra, hogy – látva a konferencia iránti nagy érdeklődést – jövő ősszel újra tudományos tanácskozást rendez a Kisebbségtudományi Tanszék a Főiskolán.

A beszámolót Osvát Anna készítette.

OSVÁT ANNA

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

Titkársági referens, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Osvat@ajbh.hu

Az ELTE BTK francia-könyvtár szakán végzett. Pályáját a Corvina Kiadóban kezdte, ahol 1982 és 1994 között korrektorként és kéziratelőkészítőként dolgozott. Ezt követően több évig egyéni vállalkozóként műfordítói és szerkesztői munkát végzett. 2001 és 2011 között az MTA Kisebbségkutató Intézetében dolgozott tudományos ügyintézőként. Jelenleg az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában Kállai Ernő titkárságán dolgozik, mint titkársági referens.

Makkoshotyka nincs messze Olaszliszkától

„Mihelyst felcsillant a leghalványabb lehetőség, hogy a cigány családfő tartós ipari munkaviszonyt létesítsen, akkor a legtörekvőbbek ezt meg is tették”

Fejezetek Havas Gábor életéből

Családtörténet

Nagyszülők

Anyai nagyapám, Beck Ö. Fülöp, ismert szobrászművész volt. 1873-ban született egy pápai 13 gyerekes molnár – később pék – családjában. Iparművésznek tanult.^[1] Már igen fiatalon készített iparművészeti tárgyakat. 1896-ban meghirdettek egy pályázatot a millenniumi emlékérmekre, amit 23 évesen megnyert, és ezekkel az érmeikkel vált viszonylag ismertté. Így terelődött aztán a szobrászi pálya felé is. Nemrégiben újraolvastam az önéletírását, amely Rippl-Rónai önéletírásával egy kötetben jelent meg. Leírja, hogy milyen nehéz és kemény időszak volt, amíg szép lassan elismert szobrász lett belőle.^[2] Mindazt azonban, amit szeretett volna, szobrászként nem tudta teljesen megvalósítani, mert elsősorban éremművészként értékelték. Ebben a minőségében sok olyan érmet készített, amelyek értékes darabjai lettek a magyar éremművészetnek. Az nem sokszor adatott meg neki, hogy nagyobb méretű köztéri szobrokat is készíthessen, és amit felállítottak, többnyire azzal is bajok voltak. Az „Ifjúság kútja” című szobra egy meztelen női alakot ábrázol, aki egy leplet tart maga mögött, de az nem fedi el a testét. 1838-ban állították fel a Margit utca és a Zárda utca találkozásánál lévő parkban, és egyházi körökből azonnal élesen kritizálták azzal, hogy közszeméremsertő. A közeli ferencesrendi zárda főnöke beadványban követelte, hogy

távolítsák el. Végül sikerült is elérnie, hogy lebontsák és elszállítsák, de aztán a hatvanas években az eredeti helyén újra felállították.

Ugyancsak 1938-ban, Kölcsey halálának századik évfordulójára rendelték tőle egy domborművet a budapesti vármegyeháza falára. Személyesen irányította a munkálatokat, amikor az emléktáblát a kijelölt helyére, a főudvar falába illesztették. De az ünnepélyes felavatására már nem kerülhetett sor, mert a főispán utasítására leszerelték és eltávolították. Nagypám az önéletrajzában hosszan ír erről az esetről, és említi azt is, hogy az emléktábla eltávolításában meghatározó szerepe volt egy nyilas lap ellene intézett támadásának. De úgy állítja be, mintha csak az lett volna a bajuk, hogy ő tervezte a Tanácsköztársaság pénzmintáit. Én azonban gyerekkoromban, amikor egyszer az anyám fiókjában turkáltam, találtam egy újságkivágást, amely ennek a nyilas újságnak a nagypámra vonatkozó cikkét tartalmazta, és abban fekete-fehéren az állt, hogy hogy jön ahhoz egy zsidó, hogy a nemzet költőjének, a Himnusz szerzőjének ő állítson emléket. Nagyon jellemzőnek tartom ezt az elfojtást. Önéletírását az ostrom alatt fejezte be. A zsidó szó az akkor papírra vetett utolsó oldalakon bukkan fel először a zsidóüldözések szörnyűségei kapcsán, de akkor is úgy, mintha őt ez személyesen semmilyen módon nem érintené. A családjára, felmenőire eleve nem sok szót veszteget, de hogy egy zsidó családról van szó, azt meg sem említi. Nagypám ugyanis teljes meggyőződéssel asszimilálódni akaró ember volt. Nagyon korán ki is keresztelkedett, áttért a református hitre. Nagyon komolyan vette új vallását; az áttérést nem csak afféle felszíni alkalmazkodásnak szánta. Azonosult a református vallás tanításaival, igyekezett aszerint élni. Nagyon puritán életet élt, igazi református autoriter patriarcha volt, amit a gyerekei meg is szenvedtek. Ezért is volt nagy csapás számára, amikor kiderült, hogy a kisebbik lánya, az anyám, és a kisebbik fia belekeveredett az ifjúkommunista mozgalomba. Azért is nagyon rossz néven vette, mert ez az ő karrierjének nagyon ártott, de azért is, mert elfogadhatatlannak tartotta, hogy a gyerekei ennyire beleártsák magukat a politikába, ráadásul ilyen radikális vonalon. Ráadásul az egész csak akkor tudta meg, amikor letartóztatták őket. Neki abból is sok baja volt, hogy tanári állást vállalt a Tanácsköztársaság idején a Képzőművészeti Főiskolán, pedig akkor sem politizált, és az önéletrajz tanúsága szerint kizárólag a művészetpedagógiai lehetőség érdekelt, az, hogy taníthat, és továbbadhatja, amit tud. Politikailag egyáltalán nem volt elkötelezett a Tanácsköztársaság mellett.

Őszintén magyar hazafi volt, ez többször és nagyon hangsúlyosan előjön önéletírásában is. Anyám mesélte, hogy a nagyobb családi összejöveteleken nagyon idegesítette, ha némely rokon jiddiselő zsidós hanglejtéssel beszélt, és bizony rájuk is szólt, hogy ne beszéljenek így. Művei is tanúsítják, hogy milyen mértékig azonosult a magyar hagyományokkal, a magyar történelemmel. Ő tervezte azt a Mikes Kelemen érmet is, amely a Nyugat folyóirat emblémája lett. Személyesen is nagyon jó kapcsolatban állt a Nyugat nagy generációjával, Babitscal, Móriczcal, Kosztolányival.

Anyai nagyanyám gazdag polgárcsaládból származott. Rossz nyelvek, de a családi visszaemlékezések szerint is, voltak ebben a házasságban érdekmegfontolások; így látta nagypám biztosítottnak azt, hogy a művészettel tudjon foglalkozni. Igazi nagy megrendeléseket, amelyek sok pénzt hoztak volna, csak nagyon elvétve kapott. Egy-két polgárcsaládnak készített egy-egy síremléket, de elég sokszor küszködött komoly anyagi gondokkal. Nagyanyám testvére volt Bárdos Artúr,^[3] aki ismert színházi ember volt a két világháború közötti években. 1923 és 1926 között a Reneszánsz Színházat igazgatta, többször dolgozott a Belvárosi Színháznál, melynek 1945–1948 között az igazgatója is volt. Bárdos fedezte fel többek között Bulla Elmát, Básti Lajost és Kállai Ferencet. A teljes kommunista

hatalomátvétel után elvették tőle a színházát, nem akart a kiépülő kommunista diktatúrában élni, családjával együtt Amerikába emigrált, és ott is halt meg.

Nagyapám az ostrom utolsó napjaiban meghalt, így én őt személyesen már nem ismerhettem. Egy barátja házában a pincéjében húzták meg magukat az ostrom idején. Nagyapám nagyon nehezen bírta ezt a bezártságot, és néhány nappal azelőtt, hogy Budán is véget értek a harcok, elment, és soha többé nem került elő. Utólag sem derült ki semmi érdemleges arról, hogy hol és hogyan végezte, ezért csak találgatni lehet.

A nagyanyám a háború után 1966-os haláláig velünk élt, de vele nem volt bensőséges kapcsolat. Egyáltalán nincs olyan emlékem, hogy valaha is mesélt volna nekem vagy a húgomnak a családról. Halványan rémlik, hogy nagyon bízott benne, hogy valahonnan majd előkerül a nagyapám, de mesélni nem sokat mesélt róla. Amit tudok vagy tudni vélek, azt inkább anyámtól hallottam.

Beck András[4] nevű nagybátyám, akivel anyám annak idején együtt kapcsolódott be a kommunista ifjúsági mozgalomba, a forradalom bukása után, 1957 elején, mindenből teljesen kiábrándulva, kiment Párizsba. 1964-ben meghívott magához. Akkor sokat mesélt a családról, de leginkább arról beszélt, hogy milyen nyomasztó volt a nagyapám, milyen nehéz volt a nyomása alól kiszabadulni, önállósodni, függetlenedni. Ő is szobrász lett, ez megduplázta a nyomást. Nagyapám önéletírásában is van egy halvány utalás arra, hogy volt egy pillanat, amikor apa és fia nagyon rossz viszonyban voltak, és megpróbáltak egy tisztázó beszélgetést folytatni.

Másik fia, legidősebb gyermeke, Pál, fizikusnak tanult.[5] Még a háború előtt kiment Németországba, majd onnan Amerikába, ahol egyetemi tanárként dolgozott. Nyugdíjazásáig Illinois állam egyetemén – University of Illinois at Urbana-Champaign – tanított fizikát. Anyám nővére, a második gyermek, Beck Judit[6] – gondolom, nem egészen függetlenül nagyapámtól – már 16 évesen bekerült a Képzőművészeti Főiskolára. Nagyon tehetségesnek tartották és jól is indult festőművészi pályája. Rosszul sikerült első házassága után Major Tamáshoz ment feleségül, és életét ettől kezdve gyakorlatilag a férje karrierjének rendelte alá, és művészete, hogy is mondjam, hanyatló tendenciát mutatott. Ebben persze nem csak az játszott szerepet, hogy nagyon alárendelte magát Major karrierjének, hanem az is, hogy – szintén nem függetlenül Majortól – azonosult a rendszerrel, és mindazt, ami kritikus gondolkodásra készíthette volna, elhárította magától. Abból, hogy valaki elhárítja a problémákat, ritkán születik értékes művészet. Jellemző, hogy festői működésének utolsó szakaszában csak virágokat festett. Képei jó ízlésre valló dekoratív alkotások, de nem az életről szólnak, hanem egy görcsösen fenntartott álharmóniát tükröznek.

Szülők

Édesanyám, Beck Márta volt a legkisebb gyerek. Saját bevallása szerint kertész szeretett volna lenni, de ebben az apai terror megakadályozta és művészettörténetre kellett beiratkoznia Gerevich Tibor műtörténész professzorhoz,[7] akit a nagyapám jól ismert. Nagyon rosszul érezte itt magát, ezért ment át kémia szakra, de tanulmányait nem tudta befejezni.

1933-ban fogta magát, és átgázolt az Ipolyon. Elég nagy szárazság volt azon a nyáron; levette a cipőjét, felhúzta a szoknyáját és elhagyta Magyarországot. Tette mindezt azért, mert egy bírósági per folyt ellene egyetemi ifjúsági kommunista szervezkedésben való részvétel miatt, amiben ő szabadlábban védekezhetett. Ebben a csoportban volt még Rajk László, Széll Jenő is. Anyám akkor már a Pázmány Péter Tudományegyetem[8] kémia szakára járt. Apja szigorú parancsára művészettörténetet kellett tanulnia, de ehhez nem volt nagy kedve és az első adandó alkalommal átment a Természettudományi Karra.

Volt, amikor ott megjelenő baloldali magyar nyelvű újságoknál dolgozott Pozsonyban, majd Ostravában is élt egy ideig. Se szlovákul, se csehül nem tudott, de erre nem is volt szüksége, hisz akkoriban jelentős számban éltek ott magyarok. 1939-ig, addig, amíg Hitler be nem vonult a Prágába, élt Csehszlovákiában. Elmesélte, hogy mennyire impresszionálta, hogy a Hitler fogadására kirendelt fiatalok hátat fordítottak neki, amikor elhaladt előttük. 1939-ben vizumot szerzett és sikerült kijutnia Angliába, ahol családoknál háztartási alkalmazottként dolgozott. Később konzerv-technikusi képesítést szerzett és a konzerviparban helyezkedett el, egy cardiffi konzervgyárban egészen a művezetőségig vitte.

Széll Jenő, akivel együtt volt abban az ifjúkommunista csoportban, amelyik lebukott az egyetemen, 1945 után bekerült a pártközpontba és felajánlotta neki, miután 1946-ban hazatért, hogy legyen egy konzervgyár igazgatója. Anyám ezt egyértelműen visszautasította azzal, hogy erre ő nem érzi magát alkalmasnak. A Maglódi úti Globus Konzervgyárban dolgozott egy ideig, majd a Hermann Ottó úti Konzervipari Kutatóintézetbe került. Először laboránsként, majd technikusként dolgozott. A nyugdíjazás előtti években pedig a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Acta Alimentaria* c. kiadványnak dolgozott, amiben a kutatóintézet munkatársainak a tudományos cikkei jelentek meg. Hét éves angliai tartózkodás után jól tudott angolul, és ő fordította a tanulmányok összefoglalóit angolra.

Édesapám családjáról rendkívül keveset tudok. Két unokatestvérén kívül jóformán senki sem maradt életben családjából. Szülei a zsidó vallást megtartó budapesti zsidók voltak, nem olyan asszimilánsok, mint a másik nagyapám. Nem a Holocaust áldozatai voltak; előbb az édesanyja, majd az édesapja is korán, még a háború előtt meghalt. Apai nagyapám valami ügynökféle volt, elég szegényes körülmények között éltek. Legjobb esetben kispolgári családnak nevezhetjük. Apám öccsét viszont elvitték munkaszolgálatra, ő ott is pusztult el. Az életben maradt unokatestvéreinek családját Auschwitzba hurcolták; mindkettejük férje és egyikük lánya ott halt meg. Velük jó kapcsolatban voltunk, előfordult, hogy anyám, mikor már egyedül volt, néhány napra rájuk bízott engem.

Apai nagyanyámról csak annyit tudok, hogy Fanni volt a keresztnéve, ezért a húgomat is Fanninak nevezték el.

Apám, Havas Endre gimnáziumot végzett, nem folytatott felsőfokú tanulmányokat. Fiatal kora óta verseket írt, egy-kettő meg is jelent. Kapcsolatban állt Radnóttal is, de nem volt olyan tehetséges. Halála után kiadták a verseit. Van ebben a kötetben egy-két jó vers, de a versek többsége nem átütő. Apám is kacérkodott a kommunista mozgalommal, de azután kiábrándult belőle és szociáldemokrata irányba fordult. Kiábrándultságának oka olyasmi volt, ami József Attilánál is megjelenik: „dúdolj egy új mesét, a fasiszta kommunizmusét”. [9] Egész hátralévő életét ez a vívódás jellemezte. Egyfelől nagyon akart hinni abban, hogy ez az egész kommunista eszme egy új, jobb világot hoz, ugyanakkor időnként pofán csapták bizonyos tények. De időről időre újra meggyőzte magát, hogy lehet, hogy itt is mindenféle rossz van, ezt így leírta, mégis ez a jövő útja. Aztán mindig rá is fázott. Faludy leírja az

önéletrajzában, hogy amikor megkötötték a Hitler–Sztálin paktum[10] apám teljesen kiborult, fel volt háborodva, őrjöngött, teljesen elfogadhatatlannak tartotta, de később mégis visszatáncolt. Ez elég nehezen érthető meg és csak azzal magyarázható meg, hogy ő mindenáron akarta ezt az eszmét, amibe lehetett kapaszkodni. Faludy a maga sokkal cinikusabb módján szintén ezt sugallja.

Apám a szociáldemokrácia felé orientálódott, amikor 1939-ben elhagyta Magyarországot. Párizsba ment, ahol Faludy Györggyel és körével volt együtt. Amikor Hitler bevonult Franciaországba, tovább menekültek Biarritzba, ahol nagy nehezen sikerült feljutniuk egy Marokkóba tartó hajóra. Ezt Faludy a „Pokolbéli víg napjaim”-ban elég részletesen le is írja. Faludy onnan Amerikába, apám pedig Angliába ment. Marokkóban nagyon rossz idegállapotba került, és kezelés alatt állt. Még az is felmerült, hogy nem fog tudni elmenni azzal a hajóval, ami Angliába indult, de azután összeszedte magát. Az idegrendszere azonban továbbra is nagyon labilis maradt.

Istenigazából nem tudom, hogy miért Angliába ment, és nem Faludyval Amerikába. Annyira bizonytalan és esetleges volt akkoriban, hogy kivel mi történik, ezt Faludy önéletrajzában „Pokolbéli víg napjaim” is megírja. Elég sokat ír erről az időszakról; a legtöbbet még tőle lehet megtudni. Azért óvatossággal kell kezelni, mert érzékelem, hogy sok mindent kiszínez, túlpontíroz, hogy érdekesebb legyen a történet. Mindenesetre apámat nem túl sok gyakorlati érzékkel megáldott, naivan jó szándékú emberként jellemzi, akit emiatt rengeteg csalódás ér.

Angliába való megérkezése után azonnal kapcsolatot keresett a magyar emigrációval és a Londonban működő Magyar Clubbal, ahol megismerkedett Arthur Koestlerrel,[11] akinek van egy „Arrival and Departure” című regénye,[12] ami apámról szól. Itt találkozott Károlyi Mihállyal, akinek a titkára lett, és anyámmal is. Összeházasodtak és így születtem én Londonban 1944. október 14-én.

Abban teljesen biztos vagyok, hogy apám Károlyi után jött haza Magyarországra. Azt nem tudom, hogy mi lett volna akkor, ha Károlyi nem akar hazajönni, de Károlyi jött és hívta. Ebben az időben nagyon szeretett volna hinni abban, hogy itt valami jó készül, hogy itt valami abszolút pozitív kibontakozás lesz, hogy végre Magyarország számára egy boldogabb időszak következik. Ez kiderült az akkoriban írt leveleiből.

Ebben a kérdésben volt vita apám és anyám között, mert anyám úgy vélte, hogy Angliában kellene maradnunk. Nagyon-nagyon jó véleménye volt az angolokról, az angol társadalomról. Lenyűgözte őt, hogy milyen bátran és tisztességesen viselkedtek a háború alatt. De az apám lelkesen haza akart jönni. Részt akart venni az új Magyarország felépítésében, hogy ilyen hangzatos kifejezéseket használjak. Noha ő is érzékelt „gyanús” jeleket, szívós állhatatossággal győzködte magát, hogy igenis, ez a kommunisták nélkül nem lehetséges. Ennél fogva nem nézett őszintén szembe egy csomó olyan dologgal, amivel szembe kellett volna néznie.

Károlyi előbb hazajött és apámat bírta meg azzal, hogy likvidálja a londoni lakást és intézze az ügyeket. Károlyi is nagyon naiv volt, de azért annyira nem, mint az apám. A felesége, Andrassy Katinka pedig közben valahol vidéken maradt Angliában, ezért apám levélben tartotta vele a kapcsolatot. Az én számomra ezekből a levelekből, amelyekben természetes politikai kérdések is felvetődtek, az derül ki, hogy Andrassy Katinkának sokkal kevesebb illúziója volt a magyarországi helyzettel kapcsolatban, mint a férjének, Károlyinak. És még sokkal kevesebb illúziója volt, mint az apámnak. Andrassy Katinka meglehetősen bizalmatlan

volt az oroszokkal és az általuk támogatott kommunistákkal szemben, túl sok jót nem várt tőlük, és ennek ezekben a levelekben is hangot adott. Apám meg, miközben őt próbálta győzködni, jól érzékelhetően elsősorban saját magát győzködté, mert a lelke mélyén neki is súlyos kétségei voltak, de betegesen hinni akarta, hogy ezek a kétségek nem megalapozottak. A levelek egy része megjelent a Hajdú Tibor által szerkesztett, „Károlyi levelezése” c. könyvben.[\[13\]](#) Végül is apám kicsit előbb, én anyámmal kicsit később, de 1946-ban mindannyian visszatértünk Magyarországra.

Károlyi szerepet vállalt a magyar politikai életben, és sokáig együttműködött a kommunistákkal. Hazatérése után apám többféle dolgot csinált, még a rádiónál is dolgozott.

1947-ben Károlyit kiküldték Franciaországba nagykövetnek, apám pedig vele ment kulturális attasénak, mi pedig anyámmal követtük őket. 1949-ben apámat hazaparancsolták Károlyi mellől. Nagyon sok barátja élt Párizsban, például Fejtő Ferenc, a követségen dolgozott Szabó Zoltán is, és győzködték, hogy ne hogy már hazamenjen; használja ki az alkalmat és lépjen le. Azt hiszem, benne ez a lehetőség fel sem merült. Hogy miért rendelték haza, azt nem tudjuk. A rendszerváltás után próbáltunk utánamenni a vele kapcsolatos iratoknak, de nem találtunk semmit. Tény, hogy hazajöttünk mind a négyen, mert akkorra már Párizs mellett, Neuillyben megszületett a húgom.

Apám az Athenaeum Könyvkiadóba került lektornak. Erről is van egy-két, számomra elég riasztó történet a Faludyban. Állítólag megpróbálta rávenni Faludyt, hogy írjon egy általa szerkesztett, antiklerikális célzatú antológia számára. Nem volt valami nagy öröm ezt olvasni, de szembe kell nézni ezzel is.

Károlyi 1949-ben a Rajk per hírére hazajött. Az teljesen nyilvánvaló volt a számára, hogy az abban megfogalmazott vádak jelentős része hazugság. Hazajött, hogy tájékozódjon és hogy beszéljen Rákossal. Akkor találkozott apámmal is. Ekkor Károlyi már „észhez tért”, és elfogadhatatlannak tartotta, amit a kommunisták műveltek. Ami számomra a legszörnyűbb, hogy apám utólag leírta a Károlyival folytatott beszélgetést, és a feljegyzést leadta a pártközpontnak. A feljegyzésben arról van szó, hogy Károlyi számára elfogadhatatlan, ami Magyarországon folyik, és az apám meg próbálta győzködni, hogy de így, de úgy... A végső konklúziója a feljegyzésnek, hogy „nagy valószínűséggel Károlyit elvesztettük”. Károlyi utána le is mondott nagyköveti posztjáról és kint maradt Franciaországban.

Hat éves voltam, amikor 1950 novemberének legelejen apámat letartóztatta az ÁVO, elítélték és 1953. március 9-én, pontosan a húgom születésnapján, a Kozma utcai rabkórházban meghalt. Arra emlékszem, hogy pár héttel a letartóztatás után megkérdeztem anyámat, hogy hol az apu? Azt felelte, hogy el kellett utaznia, és majd jön. Aztán még nagyon sokáig annyira nem mondott semmit, hogy ezt önmagában is nagyon nehéz volt elviselni. Csak nagyon lassan kezdett bennem körvonalazódni, hogy mi is történt. Körülbelül két évvel később egyszer leült velem beszélgetni, és akkor – ha röviden is –, de a lényeget elmondta, de rögtön hozzátette, hogy erről senkinek ne mondjak egy szót se, mert bajom lehet belőle.

A halála előtt apám már teljesen be volt csavarodva. Nem volt hajlandó enni, mert azt gondolta, hogy megmérgezik. Olyanok, akikkel egy időben volt a Kozma utcában, mesélték, hogy hallották, hogy apám azt üvölti a cellájában, hogy fasiszták tartják fogva. Valamiért szerették őt gyötörni a smasszerek, és többször is kikötözték a folyosón a rácshoz.

Apámban nem volt ellenállás. Azok az illúziói, amelyekben annyira akart hinni, semmivé foszlottak, és ezt nem tudta elviselni. Jó néhányan átérték ezeket a dolgokat, mégis, ha nem végezték ki vagy nem verték agyon őket, valahogy túléltek, kijöttek a börtönből vagy Recskról, akármilyen szörnyűségek mentek is keresztül. Az ő személyisége és a helyzet feldolgozhatatlansága is hozzájárulhatott, hogy nem élte túl. Ráadásul ez a Sztálin halála körüli időkből volt. Persze, ezt ő benn nem tudhatta, csak mi tudjuk most, hogy már nem sokat kellett volna kibírnia. 44 éves volt.

Arról a mai napig sem lehet semmit tudni, hogy mi volt ellene a vád. Az első koncepciók perек körül, mint amilyen a Rajk per volt, még nagy csinnadrattát csináltak, közvetítette a rádió, megjelentették könyvben a tárgyalások anyagát, de a többi pernél már semmi nyilvánosság nem volt. Annyit lehet tudni, hogy egy Mód Péter nevű, korábban szintén diplomataként dolgozó személlyel volt egy perben, és kémkedés lehetett ellenük a vád. Édesanyám a letartóztatást követően, amikor már hónapok teltek el, és még mindig nem volt semmi hír apámról, megpróbált leveleket írogatni. Olyanoknak írt, akiket még a mozgalomból ismert, és akik akkor, az 50-es évek elején valamilyen pozícióban voltak, de természetesen egyiküktől sem kapott semmiféle választ.

Később olvashattam néhány piszkozatban maradt levéltöredékét. Ilyenek voltak bennük, hogy „nem tudok mit mondani a gyerekeimnek, hogy hol van az apjuk és mi van vele, tudni szeretném, bármi is az igazság”, stb. Elmesélte, hogy az apám letartóztatása utáni időszakban alapélménye volt, hogy ha az utcán ismerősökkel találkozott, akkor azok elfordították a fejüket, nem akarták észrevenni. Ezért aztán nagyon megjegyezte magának azokat, akik ebben a szörnyű időszakban is tisztességesek tudtak maradni. Többször is nagyon meleg hangon emlékezett meg például arról, hogy munkahelyének, a konzervipari kutatóintézetnek az igazgatója, egy bizonyos Török Gábor, aki a tradicionális középosztályból jött, és nyilván nagyon utálta a rendszert, milyen emberségesen és tisztességesen viselkedett.

Néhány hónappal apám halála után anyám kapott egy értesítést, hogy ekkor és ekkor elhunyt. Egy évvel később behívták a mai képviselői irodaházba, ahol akkor az ÁVH székelt, és odaadták apám letartóztatáskor elvett tárgyait: az óráját, a pénztárcáját meg a zakóját, amiben bevitték. A pénztárcáját nekem adta anyám, azóta is őrzöm. Az is csak sokkal később derült ki, hogy őt is a 301-es parcellába temették a rákoskeresztúri temetőben. 1956 után rehabilitálták. Anyám kapott egy hivatalos iratot, hogy a felülvizsgálat során kiderült: azok a vádak, amelyek alapján elítélték, alaptalanok voltak. De a vádak tartalmáról ebben sem volt semmi konkrétum.

Tudjuk, hogy hosszú ideig azok sem meséltek semmit a börtönben átéltekről, akik Nagy Imre kormányzása idején kiszabadultak. Akkor az tabu volt. Anyám nagyon keserűen élte meg a történeteket, és nem is kereste az alkalmat, a lehetőséget arra, hogy többet megtudjon. Nem erőltette, hogy beszéljen azokkal, akik együtt vagy legalábbis egy időben voltak benn apámmal, hogy esetleg megtudjon valamit. Jóval később a húgommal próbálkoztunk ilyesmivel, de nagyon keveset sikerült megtudni.

Anyám 1956-ra totálisan kiábrándult nemcsak a rendszerből, nemcsak a kommunista eszmékből, de úgy általában a politikából is. Volt ez az ifjúkori „eltévelyedése”, amikor egyetemistaként bekapcsolódott a kommunista ifjúsági mozgalomba, de ez nagyon rövid ideig tartott, mert villámgyorsan lebukott. Azt hiszem, a továbbiakban, ha csak rajta múlik, soha többé nem került volna semmilyen kapcsolatba a politikával. De aztán az apám révén óhatatlanul megint közel került hozzá, noha ő maga aktív szerepet soha nem vállalt, és annak

sem örült olyan nagyon, hogy az apám viszont szenvedélyesen belevetette magát a politizálásba. Ahogy kamaszodtam, kezdtek érdekelni a kommunizmus történetével kapcsolatos ügyek. Amikor szép fokozatosan, főleg a nyugatról behozott könyvekből, Magyarországon hivatalosan tiltott művekből, mint Szolzsenyicin meg az úgynevezett kremlinológiai irodalom, ismeretekhez jutottam, akkor ezekkel bizony időnként elég eltökélten, mondhatnám kegyetlenül, szembesítettem anyámat is, egy kicsit olyan alapon, hogy lám a komcsik, bolsevikok, oroszok még ezt a szörnyűséget is meg azt a szörnyűséget is elkövették. Ilyenkor mindig elborzadva a két tenyerébe temette az arcát, és érződött: elviselhetetlennek tartja, hogy egy ideig ő is hitt azokban az eszmékben, amelyek nevében ezeket a borzalmakat elkövették. Pedig ha mindenkinek csak annyi köze lett volna a kommunizmus bűneihez, mint neki, akkor az emberiség elég olcsón megúszta volna. Párttag egyébként csak egy rövid ideig volt 1956 előtt. Furcsa mód azután, hogy apámat elvitték. Nem is lehetett volna párttag, mert akinek a férje el volt ítélve politikai okokból, az nem lehetett párttag. De az intézeti párttitkár szintén elég rendes ember volt, emlékszem rá a minisztériumi üdülőből, ahova ennek az intézetnek a munkatársai is kaphattak beutalót, és így néhányszor mi is nyaraltunk ott. Ő merő jó szándékból, hogy jobban védve legyen, valahogy beszuszakolta anyámat a pártba. 56-ban aztán visszaadta a tagkönyvét, és soha többé hallani sem akart ilyesmiről.

A hatvanas évektől Károlyi felesége, Andrassy Katinka haza-hazalátogatott és néhányszor megkereste anyámat is. Valamilyen módon ki akarta fejezni a szolidaritását. Fogadott bennünket a Károlyi palotában, és átadta apám még nála lévő leveleit is.

Amikor Franciaországból hazajöttünk, nagyapám Damjanich utcai lakásába költöztünk. Ott lakott egyedül a nagyanyám. Anyámmal úgy döntöttek, hogy nagyobbra cserélik, hogy apámnak legyen egy külön dolgozószobája, mert ott nem volt. Így költöztünk a Filler utcába, ahonnan két hét után elvitték az apámat. Elég szegények voltunk, így anyám azt a szobát, ami apám dolgozószobájának volt eredetileg szánva, kiadta egy albérlőnek.

Anyámnak végig nagyon nehéz volt. Nem tudta, hogy mi van a férjével, egyedül volt, kis keresetből kellett eltartania négy embert. Nagyanyám kapott ugyan a nagyapám után valamiféle járadékot, de jelentéktelenül kicsi összeg volt. Hozzá kell azonban tenni, hogy az ötvenes évek elején, a legnehezebb időkben András nagybátyám támogatott bennünket anyagilag és erkölcsileg is. Emlékszem, minden vasárnap este nálunk vacsoráztak. Utána, amíg kicsi voltam, a felesége, Birki Ágnes mindig bejött a szobámba és mesélt nekem. Nagyon művelt ember volt, mellest dzsentrí származék, így aztán az én műveltségemet is jelentősen gyarapította. Apránként elmesélte szinte az egész Bibliát, számos opera cselekményt, stb.

A nagynéném, Major felesége, egyáltalán nem volt szolidáris anyámmal. Azt mondta: „hát, ha letartóztatták, akkor kellett valamit csinálnia. Ok nélkül senkit se tartóztatnak le”. Judit néném és András bátyám között feszültség volt emiatt, ami egyre erősödött. András teljes mértékben Nagy Imre párti volt a dogmatikus moszkovita vezetéssel szemben. A Majorról ez kevésbé volt elmondható. Neki az volt a fontos, hogy az igazgatói széke, a színházművészi karrierje biztosan maradjon, ezért a hivatalos politikát támogatta. '956-ban azután kicsúcsosodtak ezek a családon belüli ellentétek. András forradalom párti volt, Majorék nem. András feleségét a forradalom leverése után valamikor decemberben kirúgták a TIT-nél lévő állásából. Nekik az volt a véleményük, hogy ebben a kirúgásban szerepe volt a Majornak is, vagy legalábbis tagja volt egy olyan bizottságnak, amelyik ilyen kérdésekben döntött, és Major nem tett semmit a kirúgás ellen. 1956-ig mindig az volt, hogy karácsonykor Majorék is,

Andrásék is eljöttek hozzánk. Egyik helyen se voltak gyerekek, csak nálunk, és velünk lakott az anyjuk, a mi nagyanyánk is. 1956 karácsonyán, bár nem tudtam, hogy mitől van, de éreztem, hogy iszonyatos feszültség vibrál a levegőben. Az volt a benyomásom, hogy legszívesebben egymás torkának ugranának, csak a körülményekre való tekintettel fékezik magukat. András néhány héttel később összepakolt és elutazott Párizsba, és hamarosan követte őt a felesége is. 1964-ben meghívólevéllel kimehettem hozzájuk Párizsba. Szinte az összes, odakint mintázott szobra 56-ról szólt, így vagy úgy a forradalomnak állított emléket. Egy Rabinovszky Máté nevű, ugyancsak 56 után emigrált fiatal magyar filmes a szobrokról készült felvételek segítségével összeállított egy nagyon hatásos kisfilmet is, amit akkor szintén láthattam egy, számos további magyar 56-os emigráns részvételével megszervezett vetítésen. A film a nagyon erőteljes kameramozgások segítségével felerősítette a szobrokban amúgy is benne sűrűsödő érzelmi töltetet, és a forradalommal való szenvedélyes azonosulást. Ez akkor nagyon mély benyomást gyakorolt rám.

1956-tal kapcsolatos egy másik alapvető élményem is, és ez visszautal arra, amit a nagyapámban meglévő nagyon erős asszimilációs törekvésekről és erőfeszítésekről mondtam. Október 23-án rám is átragadt a felnőttek izgatottsága. Ugyan már lefektetett anyám, de nem tudtam elaludni, és hallottam, hogy miről beszélget nagyanyámmal a szomszéd szobában. Anyám egyszer csak azt mondta, soha nem fogom elfelejteni, „Na, megint egyszer leszerepelt a zsidóság!” Nagyanyám kérdésére, hogy miért, anyám felfortyant: Miért, miért? Hát mert a Rákosi zsidó, a Gerő zsidó, a Révai zsidó, és még sorolt néhány nevet. Nyilvánvaló, hogy ez a megnyilatkozás az apai minta átvételének volt a kifejeződése, és persze benne volt a minden idegszálával asszimilálódni akaró és elfogadásra vágyó kisebbségi öngyűlölete. No meg az ezzel együtt járó harag és szégyenérzet azok miatt a bűnök miatt, amit más zsidók elkövettek. Az én szempontomból ez azért is meghatározó élmény volt, mert mi otthon korábban soha nem beszéltünk ezekről a dolgokról. Hosszú ideig magát a zsidó szót sem ismertem, legalábbis nem emlékszem, hogy valaha is elhangzott volna otthon kisgyerekkoromban. Azt, hogy én zsidó vagyok, úgy tudtam meg, hogy 6. általánosban a szokásosan elviselhetetlen november 7-i ünnepség dög unalmát az egyik osztálytársam úgy próbálta elűzni, hogy egyszer csak elkezdte a fülembe suttozni, hogy „te kis hülye zsidó, te kis hülye zsidó”.

Ez nekem teljesen érthetetlen volt. Én ezt a szót addig egyáltalán nem is ismertem. Hazamentem, és megkérdeztem az anyámat, hogy mi ez az egész, miért mondták nekem azt, hogy te kis hülye zsidó. Anyám válaszul egy nagyon hosszú és nagyon őszintétlen magyarázatot vezetett elő, hogy ma már olyan, hogy zsidó nép, nincsen. Ma már csak az tekinthető zsidónak, aki zsidó vallású, de mi nem vagyunk azok, tehát nem is vagyunk zsidók. Nem tudtam volna megfogalmazni, hogy miért, de úgy éreztem, hogy anyám magyarázata nem őszinte, és éppen ezért nem is kielégítő. Nyilván ösztönösen megéreztem, hogy neki magának feldolgozatlan, tisztázatlan a viszonya ehhez a kérdéshez, és ez nyomasztóan hatott rám.

Éreztem, hogy itt valami nincs rendben. Egyáltalán nem adott kapaszkodót ahhoz, hogy valamit kezdeni tudjak a zsidózással. Márpedig attól kezdve az iskolában, az osztályban többször lezsidóztak. Távolról sem mindig ellenségesen, de azt, hogy én zsidó vagyok, azok közül is sokan tényként kezelték, akikkel egyébként baráti viszonyban voltam.

Így aztán megint megkérdeztem anyámat, hogy ha mi nem vagyunk zsidók, akkor miért mondják nekem mégis azt, hogy zsidó? Megint elkezdte a mellébeszélést. Egy ponton dühös lettem és elszántan rákérdeztem: „most akkor mondd meg: zsidók vagyunk, vagy nem vagyunk zsidók?” Sose felejttem el azt a kétségbeesést, ami anyám arcára kiült, miközben

kiszakadt belőle a mondat: „És ha azok vagyunk!?” Abban a pillanatban vált számomra egyértelművé, hogy igen, zsidók vagyunk, és egyúttal az is, hogy az anyám számára zsidónak lenni púp a háton, szégyellni való kolonc, a csökkent értékűség szinonimája. Éppen ezért ez a pillanat nyomasztó terhet rakott rám, amit hosszú éveken át cipeltem magammal anélkül, hogy bármit kezdeni tudtam volna vele. Senki sem segített abban, hogy ezzel a problémával meg tudjak birkózni. Igaz, ebben nekem is nagy szerepem volt, mert a totális elfojtásba menekültem. Engem korábban már az apám eltűnése és az azt övező titkolózás is borzasztóan nyomasztott. Ez elől főként az olvasásba menekültem. Részben a nagyapámnak, részben az apámnak köszönhetően elég komoly könyvtárunk volt otthon. Megvolt például, gondosan bekötve, a *Nyugat* című folyóirat csaknem valamennyi megjelent száma. Apám valahonnan megszerezte, és éppen a letartóztatása előtt néhány nappal szállította haza a XX. század elején kiadott, *Magyar Remekírók* sorozat valamennyi kötetét, vajsárga kötésben, csodaszép merített papírra nyomtatva, régies tipográfiával. Ezeket már kézbe venni is gyönyörűség volt, és együttvéve egy nagyon tekintélyes részét tartalmazták mindannak, ami a magyar irodalomból a kezdetektől a 19. század végéig bezárólag fontosnak tekinthető. Ennek köszönhetően ötödikes koromban például elolvastam Vörösmarty összes színpadi művét, de Szigligeti Ede vagy Csiky Gergely számos darabját is, éppúgy, mint Arany János műveinek számottevő részét, és még sorolhatnám, mert ez a sorozat valóságos kincsesbánya volt, és ezen túl is rengeteg könyv közül válogathattam. De attól kezdve, hogy a zsidó identitás hosszú időre megemészthetetlen problémaként behatolt az életembe, ez a fajta érdeklődés egy időre háttérbe szorult, mert kényszeresen a minél hatékonyabb elfojtás és elterelés lehetőségét kerestem. Ezt akkoriban elsősorban a sportolásban és a sporteredmények szenvedélyes nyomon követésében találtam meg. Magyarországon ez hagyományosan sokakat érdekel, de az 50-es években különösen fontos szerepe volt, mert ez volt szinte az egyetlen terület, ahol a nemzeti érzéseket, a nemzeti büszkeséget a magyar sportsikerek kapcsán, amelyek akkor szinte minden sportágban bőséggel voltak, meg lehetett élni. A sport, ellentétben sok minden mással, inkább összekötötte a legkülönbözőbb embereket, közös témát, közös nevezőt teremtett, így aztán én is elég jól fel tudtam oldódni benne, és ez valamennyire enyhítette a különben igen erős szorongásaimat. Emlékszem, 1956-ban, az olimpia idején komoly erőfeszítéseket tettem, hogy minden nap be tudjam szerezni a *Népsportot*, ami akkor nem volt könnyű, mert már kora reggel elfogyott az újságosoknál az összes példány. Később jártam vívni, egyetemista koromban egyesületben kosárlabdáztam is, meg kézilabdáztam is, de az időm nagy részét a Marczibányi téren töltöttem focizással. Emlékszem, anyám nagy nehezen vett nekem egy új cipőt, és mire hazamentem a térről, teljesen szét volt rúgva. Egyszer karácsonyra kaptam a Majortól egy igazi bőr focilabdát, ami nagy kincs volt akkor. Levittem a Marcira; mire estefelé hazaértem, már nem lehetett ráismerni, annyira megdolgoztuk.

Anyám szigorúan nevelt. Nem volt meg benne a minimális megértés sem aziránt, hogy egy gyerek nem tud úgy vigyázni a holmijára, mint az esetleg felnőtt fejjel elvárható volna, de igazán komoly verést csak egyszer kaptam tőle életemben. Az történt, hogy elküldte velem a heti ebédpénzt a napközibe. Iszonyúan utáltam a menzát. Mindig úgy mentem be az ebédlőbe, hogy visszafojtottam a lélegzetemet, hogy ne érezzem azt a büzt, ami ott áradt. Ezért aztán néhányszor nem fizettem be. Vettem egy zsemlét öt deka parizerrel, és azt ettem. Anyám egyszer bejött valamiért az iskolába és akkor kiderült, hogy én már több hete nem fizetem be az ebédpénzt. Akkor nagyon elvert. Később elmondta, hogy ő ezt az apjától tanulta, hogy a verésre időnként szükség van. Az előző nyáron faragott egy bodzaágot, és addig vert vele, amíg darabokra nem tört. Se előtte, se utána nem fordult elő ilyen, de akkor, mondom, az apja mintáját követve, úgy érezte, hogy ezt pedagógiai okokból meg kell tennie.

Iskolák

Az általános iskolában az első években nem voltam valami jó tanuló. Találtam anyám naplójában egy bejegyzést, hogy „aggodalommal figyelem Gáborkám fejlődését.” Apám eltűnése, anyám túlhajszoltsága miatt annyira szorongtam, hogy jóformán megszólalni se mertem. Második osztályban már egy kicsit jobb volt a helyzet, új tanítónőt kaptunk, és ezután már nem volt a tanulással különösebb baj. Egyedül a helyesírással küzdöttem. A fogalmazásaimra mindig ötöst, a helyesírásra többnyire kettest kaptam.

1956 nem múlt el nyomtalanul az általános iskolában. Hetedikes voltam 56-ban. Amikor a hosszú szévszünet után visszamentünk az iskolába, kiraktunk egy Kossuth címert, és a magunk módján ellenálltunk a konszolidálási kísérleteknek. Akkor egy fél évig nem volt kötelező az orosz, és mi szinte mindannyian a németet választottuk. Az osztályfőnökünk Kónya Albertnek, a forradalom előtti utolsó oktatási miniszternek volt a felesége. A második félévben, különösen az osztályfőnöki órákon nagyon kemény kérdésekkel bombáztuk, amelyek mind-mind a forradalom hivatalos megítélésének az elutasításáról szóltak, sőt konkrétan arról is, hogy mit keresnek itt az oroszok, és miért kell elfogadnunk az ő fennhatóságukat. Az ofő nem vált ellenségessé, igyekezett érdemi válaszokat adni, de máig előttem van, hogy közben remegett a keze, sorban tördelte pici darabokra a krétákat, és a legcsekélyebb mértékben sem tudott befolyásolni bennünket. Azért az igazgatónak valószínűleg panaszkodott ránk. Ezt abból gondolom, hogy egyszer lehivatott az igazgató, egy borzasztóan vonalas ember, és előadta nekem, hogy az apámnak, ha élne, nagyon nem tetszene, amit én az iskolában művelek, és egyértelművé tette, hogy a politikai megnyilvánulásaimra gondol. Utólag persze pontosan tudom, hogy az apámra való hivatkozás egy aljas módon kiszámított húzás volt a részéről, de akkor nem voltam ilyen bölcs. Kiborultam és elkezdtem zokogni. Mondani nem mondtam semmit, de amikor kijöttem az irodából, borzasztóan utáltam magamat, amiért így kiadtam magam ez előtt a szemét alak előtt. Nagyon erős érzelmi azonosulás volt bennünk, talán két kádergyereket kivéve teljesen egységesek voltunk ebben. Nyolcadikra persze mindez elillant, a gimnáziumban pedig emlékeim szerint soha egy szó sem esett 56-ról. Ma már pontosan tudom, hogy az osztály tanulóinak jelentős része a tradicionális középosztály gyermeke volt. Szüleiket nagyon durván üldözte a rendszer, sok sérelmet és megaláztatást kellett elviselniük, de ezt soha nem nyilvánították ki. 56-ról sem beszéltek, még annyira sem, mint ahogy ez megjelenik Gothár Péter „Megáll az idő” című filmjében, ahol a felszín alatt ez mégiscsak ott forrt. Egészen egyetemista koromig semmit se hallottam a forradalomról, sehol, senki nem beszélt róla. 1958-ban kerültem a Rákóczi Gimnáziumba, ahol igen kiváló osztályfőnököm volt; Mádi Zoltánnak hívták, 12 nyelven tudott, többek között szanszkritul is. Nekünk a magyaron kívül oroszot tanított, bár oroszul speciel alig tudott. Valami gyorstalpalót végzett, és eléggé kínlódott ebben a szerepben. Az egész teljesen abszurd volt. Amikor harmadikosok voltunk, töltötte be a 60. életévét. Az iskola párttitkára – Rübának csúfoltuk ronda kiugró halszemei miatt, és nagyon utáltuk –, elérte, hogy azonnal nyugdíjazzák. A szülők mindent megpróbáltak, szerették volna elérni, hogy legalább minket elvihessen az érettségiig, de nem volt mese, pedig csak egyetlen tanévről lett volna szó. Mádi széles látókörű, nagy tudású, konzervatív beállítottságú tanár volt, igazi tekintélyt parancsoló erkölcsi tartással. Nagyon sokat tanultunk tőle. A pedagógiai eszköztárába sok minden belefért. Olykor nem riadt vissza attól sem, hogy fegyvelmezési céllal térdepeltessen bennünket, vagy megrángassa a pajeszunkat, mégis nagyon szerettük, úgy hívtuk, hogy Az Öreg. Bár erre soha még utalást sem tett, érezhető volt, hogy rettenetesen utálja a rendszert. Így aztán negyedekre kaptunk egy vonalas, merev és ellenszenves történelemtanárt osztályfőnöknek, akit mindenki utált, persze főleg az előzmények miatt.

A mélységes belső bizonytalanságom a gimnáziumi években is megmaradt. Kibeszélni senkivel sem tudtam a problémáimat, így elfojtottam őket, és olyasmikbe menekültem, amik elterelték a figyelmemet róluk. Nem alakult ki bennem semmi arról, hogy mit akarok a gimnázium után csinálni. Anyám elment Mádihoz, hogy mit tanácsol, mert én nagyon bizonytalan vagyok. Mádi azt javasolta, hogy menjek az akkor induló népművelés szakra, mert az sokfelé ágazik, és ott megtalálhatom a magam érdeklődési területét. A magyar adott volt, így erre a két szakra jelentkeztem. Kitűnőre érettségiztem; fel is vettek az ELTÉ-re. Az persze más kérdés, hogy ez a népművelés szak csak arra volt jó, hogy a bennem uralkodó mélységes bizonytalanságot tovább növelje.

A népművelésen akkor Maróti Andor, Fodor József és Ibos Ferenc tanítottak. A Maróti rokonszenvesebben, az Ibos kevésbé rokonszenvesen, az akkori hivatalos álláspontot és irányvonalat képviselte. A Fodor ezzel szemben egy, inkább a hivatalossal szembehelyezkedő vonalat képviselt. Emlékszem, a második évfolyamon kellett a gyakorlatról egy dolgozatot írunk. Fodor a dolgozatokat nagyon lelkiismeretesen kijegyzetelte és véleményezte. A megjegyzéseit azonban, amikben biztos voltak megszívlelendők, olyan, számunkra elfogadhatatlan kenetteljességgel és retorikával adta elő, hogy csak röhögtünk rajta. Ilyeneket mondott, hogy „foltos ruha nem szégyen, csak lyukas ne légyen”. Ezt arra értette, hogy ha mindent megtettünk, akkor nem tehetünk magunknak szemrehányást, de ha linkre vesszük a dolgokat, az szégyellni való.

A népművelés szakon, mondván, hogy egy népművelőnek mindenhez konyítania kell egy kicsit, a fizikától a filmesztétikáig bezárólag nagyon sokféle tárgyat kellett tanulni. A természettudományi tárgyak beiktatása persze komolytalan volt, mert mi, akik odajártunk, alapvetően mind bölcsész beállítottságúak voltunk. Így aztán például a fizika oktatójának vért kellett izzadnia, hogy valahogy megértesse velünk, mi is az az entrópia. Kínjában már az ementáli sajt metaforájával példálódzott, de olyan nagyon sokra így se ment. Néhányan azért jelentkeztek népművelés szakra, mert az akkori politikai szelekciós elvek alapján „problémás” származásúnak minősültek, és abban reménykedtek, hogy így könnyebben bejuthatnak az egyetemre.

Az egyetemi csoportunk ennek megfelelően vegyes összetételű, érdekes társaság volt. Együtt jártam Szigethy Gáborral. „Osztályidegen”, tradicionális középosztályi származása miatt, noha maximális pontszámot ért el a felvételin, csak fellebbezésre vették fel. Elsősorban színházzal foglalkozó esztéta lett. Könyvet írt többek között Ruttkai Éváról és Latinovits Zoltánról is. Velünk járt egy darabig, amíg át nem ment a filozófia szakra, a későbbi kiváló zeneesztéta és dramaturg, Fodor Géza.

Sok, nagyon mélyről érkezett csoporttársam is volt. Például Utassy József, akinek átütő tehetsége már akkor megmutatkozott, és kiváló költő lett belőle. Pétervásáráról, a mélyszegénységből érkezett. A szintén faluról jött Kiss Benedekből is ismert költő lett. Mindketten kezdetől tagjai voltak a Kilencek nevű költői csoportosulásnak. Szalai Pali mamája munkásnőből lett gyárigazgató, de mire a fia egyetemista lett, már alacsonyabb beosztásban dolgozott. Szabó Márton édesapja jobb módú parasztember volt, akiből aztán a falujában téeszelnök lett. A második téeszésítési hullámban, tanulva az ötvenes évek első feléből, amikor mindenféle, a gazdálkodáshoz nem értő kádereket küldtek ki téeszelnöknek, igyekeztek tekintélynek örvendő gazdákat megnyerni téeszvezetőnek. Még sorolhatnám, a lényeg az, hogy a magyar társadalom szinte minden csoportja képviselve volt. Társadalmi és földrajzi értelemben egyaránt nagyon különböző helyekről jöttünk, de alapvetően nagyon jól megvoltunk egymással.

Az egyetemi évek alatt még nem tudtam a magam számára világosan megfogalmazni, hogy mi is az alapvető baj a rendszerrel. Indulati szembenállás persze volt, ami abban fejeződött ki, hogy például milyen művészeti alkotásokat vagy emberi magatartásokat tartottam elfogadhatónak vagy vonzónak, a hivatalos propaganda és a valóság között feszülő ellentmondásokat csak a vak nem látta, de a szisztematikus rendszerkritika akkor még nem állt össze nemcsak bennem, hanem a csoporttársaim többségében sem. Utólag persze tudom, hogy az 56 utáni megtorlás, számonkérés vastagon begyűrűzött az egyetemekre is, de akkor már túl voltunk ezen, akkor már konszolidált állapotok uralkodtak. Viszont az előzmények miatt a kritikusan gondolkodó oktatók is igyekeztek terepszínűvé válni, így – tisztelet a nagyon kevés kivételnek – tőlük sem kaphattunk olyan impulzusokat, amelyek segítettek volna a tisztánlátásunkat. A filmesztétikát például az a Nemeskürty István tanította, aki a pályafutása végén konzervatív jobboldali beállítottságú szereplőként vitt közéleti szerepet is. Azt gyanítom, hogy ekkor már nem vállalta volna mondjuk a „Hamu és gyémánt” című filmről az órán nekünk elővezetett elemzését.

A család baloldali hagyományai talán annyiban meghatározták az én beállítódásomat is, hogy mindig is volt bennem valamiféle szolidaritás az alul lévőkkel, a szegényekkel. Nem állíthatom persze, hogy akkor ebben a vonatkozásban túl sok személyes tapasztalatom lett volna. A legjobb barátom az egyetemen az első időkben Strausz Gyuri volt. Rávettem, hogy menjünk el havat lapátolni. Éjszakai műszakra mentünk, mert azért többet fizettek. Nagyon élénken él bennem, hogy műszak után sorba álltunk a pénzért, és miután az emberek megkapták az 50 forintjukat – ott volt mellettünk egy kocsmá – bementek, és azonnal el is itták. Lerítt róluk a szegénység, sőt a nyomorúság, és érzékelhető volt, hogy kb. ennyi öröm jut nekik az életben.

Felsőbb évfolyamokon beszálltunk különböző kutatásokba kérdezni. Egyszer kérdőívetem egy lánnyal az újpesti szövőgyárból. A kérdőívben sok nyitott kérdés volt, meg érdekelt is a dolog, és kérdeztem olyat is, ami nem volt benne, szóval sok minden kiderült róla. Hogy egy távoli faluból jött, hogy az agglomerációban lakik albérletben, hogy onnan jár be naponta a gyárba, és három órát tölt utazással, stb. És úgy pofán csapott, hogy mennyire szűkre szabottak az ő életének a határai, hogy mennyire lezárultak máris a perspektívái, és hogy alig 18 évesen milyen keményen kell nyomnia ezt a nehéz textilgyári munkát.

Népművelőként Baranyában

1966-ban házasodtunk össze Liskó Ilonával, aki szintén csoporttársam volt az egyetemen. Népművelés–orosz szakon kezdett, de utálta az orosz szakot, leadta, és felvette helyette a magyart. Ő Vecsésen lakott, onnan járt be. A papája a MÁV-nál dolgozott, a pestlőrinci állomáson a vonatrendezést irányította, az anyja pedig varrónő volt a vecsési KTSZ-ben.

Egy ideje úgy terveztük, hogy a diploma megszerzése után vidékre megyünk dolgozni. A negyedik év utáni második nyári gyakorlatunkat Pécsen teljesítettük. Oda már úgy mentünk, hogy ilyen szemmel is körülnézünk: ha találunk ott munkahelyet, érdemes-e azt a vidéket megcélozni. A gyakorlat során megismerkedtünk többek között Kígyós Sándorral, aki Debrecenben végzett népművelés szakon, és nem sokkal korábban került népművelési előadóként a pécsváradi művelődési házba. Kígyós szuverén, kreatív és karizmatikus személyiség volt, tipikusan az az ember, aki bármivel foglalkozik, kihoz belőle valami izgalmasat, valami szokatlant. A vele való találkozás nagy lökést adott ahhoz, hogy

Baranyában próbáljunk elhelyezkedni. Kár szépíteni a dolgot, a hatalom szándéka szerint a népművelés legfőbb feladata az volt, hogy népszerűsítse a hivatalos ideológiát, hogy közvetítse a hatalom által kívánatosnak tartott értékrendet, hogy tevékenyen működjön közre a „szocialista embertípus” kialakításában, hogy megmutassa az embereknek a követendő értékrendet és az arra épülő életformát. Ugyanakkor – a fokozatosan „puhuló” diktatúrának köszönhetően – a művelődési házak egy részében, ahol erre fogékony és kellő vagánysággal is rendelkező munkatársak (is) dolgoztak, egészen más jellegű törekvéseknek és tevékenységeknek is helyet szorítottak. Olyanoknak, amelyek – korabeli szóhasználatnál élve – fellazító hatásúak voltak, amelyek a kritikai gondolkodást próbálták erősíteni, amelyek, ha töredékesen is, de próbálták ellensúlyozni a szocializmusban gyakorlatilag nem létező civil társadalom hiányát, stb. Kígyós ezt a lehetőségeket folyamatosan támogató alapállást képviselte. Egymást erősítve nagyon sok jó dolgot tudtunk együtt csinálni. Ráadásul, amikor 1967 szeptemberében munkába álltunk, ő már a járás egészére kiterjedő hatáskörű pécsváradi művelődési ház igazgatója volt.

A pécsi járáshoz, ahova 1967-ben kerültem, 83 település tartozott Hidástól Bükkösdig, Szalántától Görcsönyig. Minden járásban volt egy úgynevezett népművelési felügyelő, akinek a népművelés eszmei és közigazgatási irányítása volt a feladata. A pécsi járásnál azonban létesítettek még egy státuszt azon a címen, hogy a járási művelődési ház nem a járási székhelyen működik. A településeken a művelődési házak igazgatását tiszteletdíjas igazgatók, általában helyi pedagógusok látták el nem teljes munkaidőben. A módszertani segítséget a munkájukhoz a járási művelődési háznak, ahol több főállású előadó dolgozott, kellett biztosítani. Erre a plusz státuszra vettem fel engem. Feladatom az volt, hogy kapcsolatot tartsak a Pécsváradon lévő járási művelődési házzal.

A feleségem a Baranya Megyei Népművelési Tanácsadóban kapott állást. Rá egyik feladatként a családi ünnepek gondozását, elterjesztését lőcsölték. A családi ünnepek – házasságkötés, keresztelők, temetés – megfelelő kereteinek, rituáléinak a kialakítása, lebonyolítása évszázadok óta az egyházak feladata volt. A rendszer az antiklerikális beállítottságának megfelelően célul tűzte ki, hogy az egyházi rituáléval szemben versenyképes világi alternatívát állítson. Ennek érdekében szorgalmazta, hogy készüljenek az anyakönyvvezetők számára a házasságkötések alkalmával, illetve, a – remények szerint – keresztelők helyébe lépő, névadó ünnepségen használható, illetve a pap helyébe lépő, világi szónokok számára a temetéseken használható beszédvázlatok. No és persze a népművelők feladata lett volna, hogy népszerűsítsék a családi ünnepeknek ezeket a világiasított formáit a lakosság körében. Mindez nevelésügyi erőfeszítés volt, és csaknem teljes kudarcot vallott, de jól mutatja, hogy mi mindenre próbálta a hatalom felhasználni a népművelési intézményhálózat által biztosított kereteket.

Az én főnököm, az a bizonyos népművelési felügyelő a belépésem után egy évvel elment a pécsi állatkert igazgatójává, és kénytelen-kelletlen én lettem az utóda. A felügyelő dolga volt többek között, hogy megrendelje a folyóiratokat a járás településein működő művelődési intézmények számára. Volt erre egy meghatározott keret. Amikor átvettem a helyét, kiderült, hogy az előző évben a megrendelésekben feltűnően magas arányt képviseltek a Szovjetuniót népszerűsítő propaganda kiadványok, mint a *Szovjetunió*, a *Lányok*, *asszonyok* és társaik. Amikor a hírlapterjesztő megjelent nálam, akkor vált világossá, hogy az ebbe a körbe tartozó lapokért, kiadványokért az átlagosnál lényegesen magasabb terjesztési jutalék jár. Így aztán volt olyan művelődési ház, amely számára négy példányban rendeltek *Lányok*, *asszonyok*-at, miközben mondjuk *Kertészet és szőlészeti*-et, amit még esetleg haszonnal forgathattak volna a látogatók, egyet sem. Az összes megrendelt lap nagyobbik fele a Szovjetuniót és a szatellit

országokat népszerűsítő folyóirat volt. Amíg, mondjuk a *Kertészet és szőlészet*-ért terjesztési jutalékként példányonként 20 fillért, addig a *Szovjetunió*-ért 5 forintot fizettek. Ez alapvetően határozta meg a rendelés összetételét, és szembe ment minden, a lakosság érdekét szolgáló szemponttal. Amikor ez kiderült, nagyon bedühödtem. Csináltam egy stencilezett listát az összes létező folyóiratot feltüntetve, és kiküldtem a járásban működő intézmények vezetőinek azzal, hogy ők mondják meg, mit kérnek. Érdekes volt a reakció. Voltak, akik megragadták a lehetőséget, és egyetlen propagandakiadványt sem rendeltek, de sok igazgató – biztos, ami biztos alapon – azért legalább egy példányt ezekből is rendelt. Lehet persze, hogy volt köztük olyan, aki ezt meggyőződésből tette. Mindenesetre a jóformán senki által nem olvasott propagandakiadványok száma radikálisan lecsökkent.

Abban az időben Baranyai vasárnapok néven négy nagyszabású rendezvényt is szerveztek a megyében. Ezt a négy rendezvényt elosztották a járások között. Volt a mohácsi busójárás, a szigetvári és a siklósi várfesztivál, valamint a pécsváradi leányvásár. Mindegyiknek volt valamilyen hagyomány-előzménye. Ezek a hagyományok részben kötődtek a Baranyában élő nemzetiségekhez, amelyeknek a tagjai 1945 után számos sérelmet, durva üldöztetést szenvedtek el. A németek tekintélyes részét több hullámban kitelepítették, a délszlávokat (sokácok, bunyevácok, stb.) pedig az 50-es évek Tito- és Jugoszlávia-ellenes politikája sújtotta igen erőteljesen. Amikor én ott dolgoztam, a délszlávok már túltették magukat ezeken a megrázkódtatásokon, a művelődési házakban számos délszláv néptáncsoport működött, és a hagyományos kultúra emlékeit összegyűjtő falumúzeumok is létrejöttek. A svábok viszont még akkor is nagyon óvatosak voltak. Igyekeztek elfojtani a sérelmek és megaláztatások emlékét. Abban az időben, 1967 és 1970 között a kitelepítésekkel kapcsolatos történetek még egyáltalán nem bukkantak elő, az érintettek féltek ezekről beszélni. Az ezzel kapcsolatos szörnyűségekkel csak későbbi baranyai kutatásaim kapcsán szembesülhettem.

Az én reszortom a Pécsváradi Leányvásár megszervezése volt. Lukács napjára beérett a gesztenye – Zengővárkonyban van Közép-Európa legnagyobb összefüggő szelídgesztenyése – és volt már újbórl is. Hagyományosan e köré épült a vásározás. Minden tiltakozásom ellenére a rendezvény költségvetésének nagyobb része arra ment el, hogy a leányvásár napján a megye és a járás vezetőit és famulusaikat a helyi tanács dísztermében egy hatalmas traktával megvendégelhessék, magyarul, hogy egész álló nap ehessenek és ihassanak. Ez engem nagyon felbőszített. A dühömet némileg úgy tudtam levezetni, hogy megkértem Bucz Hunort és színjátszó csoportját, akiket Csokonai Békaegérharcából készített produkciójukkal meghívtam a rendezvényre, hogy az ünnepélyes megnyitó keretében rögtönözzenek egy commedia dell'arte jellegű jelenetet, amelyben kellően kipellengérezték ezt a traktát. Volt is némi botrány belőle utólag, amikor felelősségre vontak, de szerencsére az érintett vezetők ezen a megnyitón természetesen nem vettek részt, és csak hallomásból értesültek róla.

Pécsváradra azért is sokat jártam, mert vezettem ott egy színjátszó csoportot. A csoport megalakulásának az volt az előzménye, hogy Bucz Hunor, aki, miután elvégezte a debreceni egyetemet, gimnáziumi magyartanárként Tiszaföldvárra ment dolgozni, megszervezett egy színjátszó csoportot. Egyetemista éveiben Debrecenben tagja volt a Debreczeni Tibor által vezetett, akkoriban nagyon népszerű, a maga módján kökeményen ellenzéki társulatnak.

Tiszaföldváron évi hat előadásból álló bérletes sorozatot indított, és nagyon magas színvonalú előadásokat produkált. A csúcspontot talán a „Görgös eke” oratórium című műsor jelentette. Akkoriban játszották Kovács András „Nehéz emberek” című filmjét, amelyben négy feltalálót mutatott be; közülük volt az egyik Szabó István, a görgös eke feltalálója, kifejlesztője. A film arról szólt, hogy a hatalmi gépezet logikája ezeket a feltalálókat nem

engedi érvényesülni, és szisztematikusan megakadályozza, hogy a találmányaikban rejlő hatalmas gazdasági lehetőségek megvalósuljanak, s ez az egész országnak súlyos veszteség.

Nádasi László filmrendező az *Új Írás*-ban tovább vitte ezt a témát, interjúkat készített Szabóval, dokumentumokat közölt, szóval volt egy vaskos anyag, amiből Hunor összerakta ezt a dokumentum-oratóriumot. Kőkemény rendszerkritika lett belőle. Tiszaföldvár Szolnok megyéhez tartozott; a megyei pártbizottság mint felforgató művet, betiltotta. Kígyós Sándor akkor járt az egyetemre kiegészítő népművelés szakra, és Debrecenben látta ezt az előadást. A betiltást követően Sanyi felvetette, hogy szolidaritásból vegyük át és csináljuk meg mi is. A csoportot lényegében ezért alakítottam meg.

A járásban Járási mezőgazdasági napok elnevezéssel létezett egy, a mezőgazdasági ismeretterjesztést szolgáló rendezvénysorozat. Sikerült elérni, hogy a bemutató része legyen a programnak. Sőt, azt is sikerült megszervezni, hogy legyen egy gyakorlati bemutató, ahol a görgös ekét működés közben lehetett látni. A szép számban megjelenő téeszelnők, agrárszakemberek először megnézték, hogy hogyan szánt a görgös eke, utána pedig bevonultak megnézni az előadást. Az ilyesmire egyébként nem igazán fogékony agrárértelmiségieket – annak köszönhetően, hogy a két mozzanat ilyen szorosan összekapcsolódott –, érdekelték a darabból kirajzolódó politikai összefüggések, és így az előadás nagy hatással volt rájuk.

Hanák Gábor, aki akkor a TV ismeretterjesztő részlegénél dolgozott, Márkus Istvánnal és B. Révész László dokumentumfilm-rendezővel együtt rendszeresen lejárt a Pécshez nagyon közel fekvő Pogányba, mert az ottani téeszelnők, Kisbali László mindenféle érdekes reformokkal próbálkozott, amelyek a téesz-tagok érdekeltségét növelték, és megteremtették annak a lehetőségét, hogy a tagok túllépjenek a bérmentés státuszra. Úgy gondolták, hogy ezt érdemes dokumentumfilmes eszközökkel nyomon követni. A filmezés során kapcsolatba kerültek a faluban élő emberekkel, így többek között az ottani tanítóval is, aki egyben az ottani művelődési házat is vezette. Tőle hallották, hogy én a népművelőknek tartott járási értekezleten ismertettem Hegedűs Andrásnak, az egykori miniszterelnöknek, akkor már szociológusnak, egy, a falusi változásokkal kapcsolatos szociológiai tanulmányát. Ez nem volt megszokott dolog, mert az ilyen értekezleteken általában csak eligazítás, a legújabb irányelvek ismertetése zajlott. Nyilván a pogányi tanítót is meglepte a dolog, és ezért elmesélte a filmeseknek, akik kíváncsiak lettek rám és megkerestek. Készítettek velem egy hosszú filmes interjút arról, hogy mit gondolok a népművelés helyzetéről. Ez az interjú nagyon kritikusra sikeredett. Minden taktikázás nélkül elmondtam a három év tapasztalataiból leszűrt, összességében meglehetősen lesújtó tanulságokat. Ezzel nagyjából egy időben megkeresett Búzás Andor, a Falurádió szerkesztő-riportere is. Nagyjából ugyanazt elmondtam neki is, mint a filmes interjúban. A filmet és benne a velem készült interjúból is hosszú részleteket, néhány hónappal később bemutatta a TV. A Falurádióban pedig három folytatásban adták le a velem készült interjút. Így a népművelői pályafutásom tanulságainak összegzése elég komoly publicitást kapott.

Az egész járási rendszer akkoriban feudális hagyományokat őrző kőkemény hierarchiára épült. Az elkötelezett és rendszerhű járási tanácselnökök, vébé-titkárok igazi kiskirályként viselkedtek. Mindennapi kapcsolataikban magától értetődően alázták meg az embereket. Miközben papoltak az egyenlőségről és a szabadságról, jól beágyazott feudális struktúrát üzemeltettek. Ebben a struktúrában cseléd volt a hivatali autó sofőrje, akinek utasításra el kellett intéznie a családi bevásárlást is; de voltak ennél súlyosabb következmények is.

1970 novemberében eljöttünk Baranyából. Eljövetelünknek elsősorban családi okai voltak. Megszületett első gyerekünk és nagyszülők segítsége nélkül nehéznek látszott az élet. De mindkettőnknek elege lett abból a szerepből, amit népművelőként betöltöttünk. Mert ugyan csinálhattunk olyan dolgokat, amelyeket fontosnak tartottunk, és teljes mellszélességgel vállalni tudtunk, de a népművelés fősodra mégiscsak arról szólt, hogy olyasmire vegye rá az embereket, amit olyan nagyon nem akarnak. Szóval szembesültünk a valósággal és levontuk belőle a konzekvenciát.

Kemény Istvánnal való találkozásomig, amiben szerepe volt Bucz Hunornak, néhány hónapig szabadúszó voltam. Hunor ismerte Törzsök Erikát, aki akkor már benne volt a cigányvizsgálatban, tudta, hogy Pesten vagyok és munka kellene. Megkérte Törzsök Erikát, hogy szóljon a Keménynél az érdekekben. Ő felhívott, találkoztunk. Kiderült, hogy Baranyából jövök, nagyszerű, az még úgy sincs kiadva. 1971 márciusa elején visszatértem Baranyába.

Cigányvizsgálat – közös munka Kemény Istvánnal

Az országos reprezentatív cigányvizsgálatot a Minisztertanács Tanácsügyi Hivatala rendelte meg, mert nekik akkor hivatalból foglalkozniuk kellett ezzel a problémával. Valószínűleg belátták, hogy gyakorlatilag semmilyen rendszerezett információ nincs a cigány lakosság helyzetéről, és ezért rendelték meg a kutatást. Hogy miért Kemény István lett a kutatás vezetője, azt nem tudom, de azt tudom, hogy közben Kemény már csinálta a szegényvizsgálatot.

A hatvanas években a KSH keretei között, azon az osztályon belül, amit Mód Aladárné vezetett, Kemény és Ferge Zsuzsa csináltak egy rétegződésvizsgálatot. Hivatalosan a munkamegosztásban elfoglalt hely alapján kellett vizsgálni és leírni a magyar társadalom rétegződési viszonyait. Kemény és Ferge egymás között megegyeztek abban, hogy ez tulajdonképpen egy hatalmi rétegződésvizsgálat; azt kellene kideríteni, hogy az egyes társadalmi csoportok milyen mértékben részesednek vagy nem részesednek a hatalom bármely formájából. Ennek a rétegződésvizsgálatnak lett a folyománya a szegénységvizsgálat. Ebből származott a minta; az egy főre jutó, 600 forint alatti jövedelemmel rendelkező sokaságból vett mintát a szegénységvizsgálat számára Kemény. Volt olyan időszak, amikor a szegénységvizsgálat és a cigányvizsgálat párhuzamosan folyt, de Kemény ezen kívül még további kutatásokat is végzett. Ekkoriban folyt a gazdasági vezetők vizsgálat is. Az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének égisze alatt zajló Csepel-munkásvizsgálat kicsit korábban kezdődött. Ennek volt egy korábbi fázisa a Pest megye munkásainak helyzetét vizsgáló kutatás. 1972-ben következett a „Munkás és a technika” című nagy kutatása, amelyben én is részt vettem. Ez a kutatás az MTA Történettudományi Intézetében Laczkó Miklós védőszárnyai alatt folyt. Ez volt az utolsó vizsgálat, amelyet a saját nevén végezhetett, mert azt követően végképp kiszorították a hivatalos magyar szociológiából. Néhány évig olyan tanítványok, akiknek erre lehetőségük volt, a saját nevükön futó kutatásokba bevonták a Pistát. Némelyiket informálisan továbbra is ő vezette, de a kutatások eredményeként általa írt tanulmányokon az ő neve már nem szerepelhetett.

Visszatérve a cigányvizsgálatra, a vizsgálat hipotézise az volt, hogy a cigányság nagyon nagy része a társadalom tradicionálisan szegény részéhez tartozik, amely a szegénységét szívósan továbbörökíti a következő generációkra is, mert a kitörési esélye minimális. A cigányok

esetében túl az alaphelyzeten, mármint az öröklött szegénységen, pusztán az a tény, hogy őket cigányként kezelik, további akadályokat emel a felemelkedésük útjába. A kutatás olyan eredményeiből, mint a lakások zsúfoltsága, a földes padlójú lakások, a budival sem rendelkező lakások aránya vagy a vízvételi lehetőség lakástól mért átlagos távolsága, egyértelműen kiderült, hogy a magyarországi cigányság jelentős része milyen ázsiai – ma már inkább úgy mondanánk: afrikai – körülmények között él.

A vizsgálat számára egy 2%-os mintát kellett létrehozni. Ehhez nem állt rendelkezésre a cigányok létszámára vonatkozó elfogadható becslés. Az 1961-es párthatározatban az szerepelt, hogy a cigányság létszáma 200 ezer fő, de ezt sem lehetett megbízható adatnak tekinteni. Leginkább a KÖJÁL adataira lehetett támaszkodni, de ők csak a telepeken élőket tartották nyilván. A KÖJÁL dolga volt ugyanis, hogy járványügyi-egészségügyi szempontból ellenőrizze és kordában tartsa ezeket a telepeket. Hogy ez mit jelentett, az tudhatjuk többek között Sára Sándor filmjéből.^[14] Pécs és Komló között volt egy nagy beás erdei telep, és Sára filmjének egyik jelenete arról szól, hogy oda kiszáll a KÖJÁL, és nagyon erőszakos, durva és megalázó módon fertőtleníti az ott élő embereket. Ezekről a kényszerfürdetésekről a Roma Sajtóközpont is megjelentetett egy nagyon érdekes, tartalmas kötetet.

Amikor Baranyában hozzákezdtem a terepmunkához, nekem is el kellett mennem a KÖJÁL-hoz, hogy beszerezsem a megyei telepekről rendelkezésre álló adatokat. Ezekből kiderült, hogy a telepekhez közel fekvő falvakban is laknak beások. Vagyis, amint felcsillant a leghalványabb lehetősége annak, hogy egy cigány családfő tartós ipari munkaviszonyt létesíthet, akkor a legtörekvőbbek ezt azonnal megragadták, és még mielőtt beindultak volna a nagy kedvezményeket biztosító lakáshitel akciók, beköltöztek a falvakba.

A minta úgy állt össze, hogy – elsősorban a KÖJÁL adatokra támaszkodva – Dávid János összeállította a cigányok által sűrűn és ritkán lakott települések listáját. A sűrűn lakott települések közül minden tizediket kerestük fel, és a településen minden ötödik családnál kellett kérdőívet kitölteni. Ahol kevés cigány élt, ott minden cigány családot fel kellett keresni, viszont az ilyen települések közül csak minden ötvenediket vontuk be a kutatásba.

A kutatásban használt definíció, miszerint cigány az, akit a környezete annak tart, már akkor is és azóta is sok vitát gerjesztett. Ez a meghatározás annyiban mindenképpen jogos volt, hogy a többségi társadalom azokkal bánik cigányként, akiket annak tart. Ezzel szemben fogalmazódott meg az a kritika, hogy egy ilyen alapon végzett kutatásba nem kerülnek be azok a teljesen integrálódott cigányok, akiknek a származását a környezet már nem tartja nyilván. Ebben van igazság, és akkor még nem beszéltünk azokról, akik a felmenők többszörös vegyes házasságai révén már származásilag is csak bizonyos százalékban cigányok, és az ő felszívódásuk a többségi társadalomba értelemszerűen sokkal könnyebben megy. Egyébként ez is bizonyítja, hogy hazug az a beállítás, miszerint a cigányok egy olyan népség, hogy változzanak bármilyen módon a körülmények, a lehetőségek, ők kimozdíthatatlanok az eredeti helyzetükből, és az ahhoz kapcsolódó életformából.

A kritikák azt is megfogalmazták, hogy ennek a definíciónak az értelmében csak a legszegényebbek lesznek cigányok, így torz lesz a minta és egy, a többségi társadalom által alkotott torz képet fogunk kapni, ami csak megerősíti a többségi társadalom előítéleteit, mert azt támasztja alá, hogy a cigányokkal nincs mit kezdeni. Ez azért nincs teljesen így, hiszen számos, a környezeti besorolás szerinti definíció alapján végzett kutatásból is az derül ki, hogy a cigányság nem egy egységes massa, hogy nagyon is rétegzett, és hogy minden téren jelentős különbségek alakulhatnak ki különböző cigány csoportok között.

Amikor én bekerültem a kutatásba, a későbbi stabil munkatársak nagy része, mint Csalog Zsolt, Vásárhelyi Judit, Törzsök Erika, Dávid János, Solt Ottília már résztvevő volt. Egy ideig Pass Lajos, aki akkor Lakatos Menyhért lányának, Ankának volt a barátja, is készített interjúkat Bács-Kiskun megyében. Kemény próbálta beszervezni az akkor még tényleg maroknyi cigány értelmiség tagjait is. Lakatos Menyhért Szabolcs-Szatmár megyében és Békésben interjúzott és kérdőívezett. Egyetlen interjút készített Choli Daróczi József is. Mire én beszálltam, akkorra Choli már kiszállt.

Kemény Pista és a cigány értelmiségiek között voltak bizonyos feszültségek. A vizsgálat záró tanulmányában szerepel az a mondat, hogy a cigányok életformája alapvetően nem különbözik a hozzájuk hasonlóan szegény körülmények között élő nem cigányok életformájától. Azon belül képeznek sajátos színeket felmutató szubkultúrákat. Ez a cigány értelmiségieknek nem tetszett, mert ők masszívan azt képviselték, hogy igenis van sajátos, a többségi társadalométól alapvetően eltérő cigány kultúra.

A cigányvizsgálat előtti években mindenféle téves álláspontok terjedtek a cigányságról. Voltak, akik úgy gondolták – például Szegő László –, hogy cigánynak csak az oláh cigányok tekinthetők, mert csak ők rendelkeznek, már csak a nyelvhasználatból adódóan is, olyan kultúrával, amely alapvetően tér el a többségi társadalom kultúrájától, és arányuk a cigányságon belül 80%-ra tehető. A cigányvizsgálat egyik legnagyobb eredménye az volt, hogy tisztázta a magyarországi cigányság anyanyelvi megoszlását; egyértelműen kiderült – bár a cigány értelmiségiek ezt is kétségbe vonták –, hogy a magyarországi cigányság csupán 22%-a cigány anyanyelvű, 8%-uk beás, a többi pedig magyar anyanyelvű.

Baranyai útjaim során többnyire Kisbalázs György barátomnál szálltam meg, aki Pécs Nagyárpád nevű településrészén lakott egy családi házban. Amikor Baranyában dolgoztam, ő volt a magyar szakos felügyelő a járásnál. Néhány évvel korábban még a Pécsi Szénbányáknál dolgozott, mert 56-ban tagja volt Pécsváradon a Forradalmi Bizottságnak, és lesítették, majd internálták Tökölre. Tanítani nem mehetett vissza, a bányánál segédmunkásként helyezkedett el. Annak ellenére alakult így a sorsa, hogy a Forradalmi Bizottság tagjaként az akkori járási párttitkár életét gyakorlatilag ő mentette meg. Szólt neki, hogy ad egy kocsit, és azzal húzzon el minél előbb és minél messzebbre, mert tudta, hogy ki akarják nyírni.

A hetvenes évek elején borzasztó rossz volt a közlekedés. A kisebb helyekre egy nap legfeljebb két busz ment. Mentem például Szőkebe, amely Görcsönyhöz tartozó társközség volt az akkori besorolás szerint. A társközségesítés, illetve az a településpolitika, ami a falvak felét lényegében halálra ítélte, akkor indult be, amikor én népművelősködni kezdtem Baranyában. A főnököm, az akkori járási felügyelő megkapta azt a feladatot, hogy népművelési szempontból jelölje ki a körzethatárokat, hozzon létre körzetközpontokat. Bár a településrendezési koncepció csak 1971-ben született meg, a C kategóriás településekre már akkor sem adtak ki építési engedélyt; nem lehetett új házat építeni. Kétségtelen, hogy a kitelepítés, és a téjesítés miatti menekülés nagyon megcsapolta a falvak lakosságát. A kis lélekszámú településeken nem volt semmiféle infrastrukturális fejlesztés, rohadtak le szépen. Ennek lecsapódása volt az is, hogy egy kisebb faluba, ami társközségi besorolás kapott, nem nagyon lehetett tömegközlekedéssel eljutni.

Az egyik fontos dolog, amivel a kutatás során szembesültem, az volt, hogy ennek a településpolitikának milyen kézzel fogható negatív hatásai vannak, hogy hogyan eredményez igen jelentős különbségeket korábban többé-kevésbé azonos helyzetű falvak között. Pusztán azon az alapon is, hogy az egyiket társközségnek sorolták be, a másikat pedig körzeti központnak. Az is látszott már akkor, hogy a különbségeknek ez a besorolásból adódó növekedése milyen erős társadalmi szelekciós mechanizmusoknak ágyaz meg. A társközségekből a jobb társadalmi helyzetű családok igyekeznek elköltözni, és helyükre olyan szegény családok, köztük jelentős számban cigányok is, költöznek, akiknek nincs más választásuk.

Baranyában már hosszabb ideje főként beás cigányok éltek. Megélhetésüket alapvetően a teknővájás biztosította. A vizsgálat során végigkövethettem, és ezt egy esettanulmányban meg is írtam, hogy hogyan sorvadt el ez a mesterség, milyen tényezők hatására voltak kénytelenek feladni ezt a munkát és ezzel együtt azt a vándorló életmódot is, ami ezzel a megélhetési formával együtt járt. A beások mellett oláh cigányokkal is találkoztam; a két csoport között alapvető különbségeket tapasztaltam. Az elnyomott és lenézett kisebbségek egyik jellegzetessége, hogy magán a kisebbségen belül is igyekeznek a meglévő különbségekből kiindulva hierarchiát felállítani, és ebben a hierarchiában a saját alcsoportjukat feljebb, a többi alcsoportot pedig lejjebb elhelyezni. Az egyik alapélményem az volt, hogy a beások az oláh cigányokról, az oláh cigányok pedig, akiket Baranyában kolompároknek vagy varázsló cigányoknak is neveznek, a beásokról nyilatkoztak lenézően.

A beások körében erős parasztizálódást tapasztaltam. Nagyon sok helyen úgy éltek, mint a szegényebb falusi emberek általában. Volt munkahelyük, amellel volt háztájijuk, állatot tartottak. Ezzel szemben például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ezeket a jeleket nem lehetett tapasztalni. Baranyában sok olyan beás cigány családdal találkoztam, akik saját erejükből költöztek be falvakba, mert ki akartak törni a telepekről. A mobilizálódás elején állóknál gyakori jelenség, hogy szembefordulnak a kibocsátó közösséggel, azzal a közeggel, amelytől meg akarnak szabadulni. Ebben az értelemben az öngyűlölet különböző formái is megjelennek. De kiderült számukra, hogy hiába művelik rendesen a kertjüket, nem olyan könnyen fogadják el, mert továbbra is cigánynak tartják őket. Hiába mentek el nagyon tudatosan egy olyan faluba, ahol előtte még nem éltek cigányok, a kedvezményes hitellel cigánycsaládok sora követte őket, amit úgy ítélték meg, hogy az ő esélyeiket rontják.

Azt is el kell mondanom, hogy amikor megjelentem egy telepen, öt perc múlva garantáltan megjelent egy rendőr, és igazoltatott, hogy mit keresek ott. Ki volt nekik adva, hogy szemmel kell tartaniuk a telepeket, és bárki idegen ott megjelenik, akkor ellenőrizni kell. Ha egy nem cigány ember, pláne értelmiségi kinézetű, bement egy cigány telepre és ott beszélgetni kezdett az emberekkel, az már önmagában gyanús volt. Annak se örültek a hatóságok, hogy hírét vihették, hogy egy-egy telepen micsoda állapotok uralkodnak. Azokban az években a rendőrség minden szintjén volt egy cigányvonal. A cigányokra rendőri szempontból sokkal nagyobb figyelem összpontosult, mint a nem cigányokra. Szinte minden telepen megvoltak a rendőrségnek a beépített emberei – segédrendőrök, besúgók –, akik azonnal jelentették, ha valami gyanúra okot adó esemény történt. Például azt is, ha idegen jelent meg a telepen. Mondani se kell, hogy ez folyamatos rendőri ellenőrzés és felügyelet milyen negatív hatásokat eredményez az érintett közösségekben.

Az Üszögpusztai telep Pécs gyárvárosi részén újabb keletű képződmény volt, mesterséges úton, hatósági kényszerítés eredményeként jött létre. Az ott élő beásokat korábbi helyükről felsővezeték építés miatt telepítették ide, ahol már élt egy kis oláh cigány közösség. Ez a

hatósági összetétel nem tett jót egyik közösségnek sem, mindkettő helyzetét tovább rontotta. Ezen a telepen rendszeresen voltak olyan razziák, hogy az éjszaka közepén megjelent több autónyi rendőr, körbefogták a telepet, mindenkit felébresztettek, és úgy ahogy voltak, hálóingben, az igazolványukkal együtt kiállították őket a putrijuk elé igazoltatásra. Azért tudott a telepen azonnal megjelenni a rendőr, mert minden telepen volt egy megbízott cigány, aki kis előnyökért együttműködött, de ha nem akart személyesen ő menni, akkor elküldte a gyereket.

Már 1971-ben felfigyeltem arra, hogy ezek a kis baranyai falvak egyre jobban kezdenek elcigányosodni. A korábban ott élő birtokos parasztok látták, ha nem mozdulnak, a faluban nem sok jövőjük van. A kedvezményes kölcsön, aminek a segítségével a cigányok öreg parasztházakat vásárolhattak a csökkenő lélekszámú falvakban, az elköltözőknek is nagy segítség volt, mert anélkül senki sem vette volna meg a házukat. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ez a szelektív beköltözési folyamat nemcsak a cigányokat érintette. Ismerek olyan falvakat, ahonnan a magasabb társadalmi státuszúak ugyanúgy elköltöztek, a helyüket ugyanúgy szegények vették át, de az utóbbiak között nem voltak cigányok.

1987-ben végeztem egy kutatást, az volt a címe, hogy elcigányosodó kistelepülések. A kutatás hat baranyai és négy borsodi településen folyt. Olyan, szerepkör nélkülinek besorolt településeket választottam ki, ahol már semmilyen intézmény nem működött, nem volt tanács, bezárták az iskolát, a téesz-központ elköltözött és a lakosságnak legalább az egyharmada cigány volt. Bár az alapfeltételek azonosan voltak Baranyában és Borsodban, nagyon nagy különbségek mutatkoztak a két megye települései között. A kutatás keretében valamennyi településen részletesen felmértük a háztáji gazdálkodás szintjét az összes háztartásra kiterjedően. Mindkét megyére igaz volt, hogy egy-egy településen belül a nem cigányok átlagos mennyiségi mutatói jobbak voltak, mint a cigányoké. De ami ennél sokkal érdekesebb: a baranyai beás cigányok gazdálkodási szintje magasabb volt, mint a borsodi nem cigányoké.

Én ezeket a különbségeket annak tulajdonítom, hogy a dél-dunántúli térséget sokkal jobban áthatotta a polgárosodás már a kiegyezés utáni időktől kezdve, mint az észak-magyarországi régiót. A polgárosodás nem csak a polgárosodó családok életformájára gyakorolt hatást, hanem az emberek közötti viszonyokra is. Borsodban viszont sokkal inkább fennmaradtak a rendies viszonyok. Az emberek számára fontos, hogy a mindennapi érintkezésben a legkisebb társadalmi különbségeket is folyamatosan hangsúlyossá tegyék. Ezáltal a viszonyrendszer megmerevedik, és sokkal kevesebb lehetőséget kínál az alul lévőknek a felkapaszkodásra. Borsodban nagyon sok cigány muzsikusbanda működött, bálokon, lakodalmakban zenéltek; de ez csak alkalmi munka volt, belőle megélni nem lehetett. A muzsikusok is eljártak például aratni vagy cséplőgéphez etetni. Mégsem tekintették őket egyenrangúnak még a hasonló munkákból élő nem cigány szegényparaszttal, agrárproletárokkal sem.

Makkoshotykán az 1987-es kutatás során kiderült, hogy ott a cigány családok jelentős része évek óta vállal művelésre viszonylag nagy szőlőterületeket a közeli állami gazdaságtól. Minden kézi munkát a családtagok végeztek, a gazdaság biztosította a rendszeres permetezést, szüret után átvette a megtermett szőlőt, a permetezés költségeit levonta és a többit kifizette. Így az érintett családok viszonylag jelentős jövedelemhez jutottak. Ma már ez nem létezik, mert a viszonyok megváltoztak, és az új tulajdonosok a cigányokra legfeljebb napszámosként tartanak igényt. Megszűnt egy, az akkor nagyhatalmú állami gazdaság irányításával és szervezésében működő, kooperációs rendszer, amelyben a cigányok is megtalálhatták a helyüket és számításukat. Helyette nincs semmi, ami ugyanezt az integráló funkciót

betölthetné. Makkoshotyka nincs messze a hírhedt Olaszliszkától. Mégis, az olaszliszkai szőlőbirtokos – melleleg neves történész – Ungváry Krisztián nemrég arról érkezett egy vitacikkben, hogy a cigányoknak végre meg kellene tanulniuk gazdálkodni, mert ez az egyetlen esélyük. Holott látjuk a közeli példát, hogy amikor volt értelme, megtanulták. „Kapáltunk, dolgoztunk, úgy éltünk, mint a szegény agrárproletárok, de mi azért nagyon le voltunk nézve” – mesélte a két háború közötti időszakról egy forró cigányasszony. Mindezt a mindennapi érintkezés során megtapasztalt kommunikációból és metakommunikációból szűrte le. Ez a rendies érintkezési mód láthatatlan falakat épít, amelyek ellene dolgoznak a kitörési váagnak és az azt célzó erőfeszítéseknek. Baranyában ez a megkülönböztetési igény sokkal kevésbé volt meg, a társadalmi csoportok közötti ellentétek, ha voltak is, sokkal szelídebb mederben folytak, és ez ma is így van. Én azt is, hogy Baranyában a rendszerváltás után sokkal sikeresebbek voltak a cigány gyerekek iskoláztatási esélyeit javítani szándékozó próbálkozások, mint másutt az országban – Gandhi Gimnázium, Collegium Martineum.[15] stb. –, jelentős mértékben ennek tulajdonítom.

De nagyon messzire elkalandoztunk az 1971-es cigánykutatástól. Amíg folyt a kutatás, minden kedden összegyűltünk a Szociológiai Intézetben. Szelényi Iván, aki ott főállású kutató volt akkor, följánlotta erre a célra a szobáját a Keménynek, mert a Pistának nem volt ott saját szobája, noha a cigányvizsgálat lebonyolításának idejére odavették állásba.

A nagy botrány Kemény körül 1970-ben tört ki, amikor a szegénykutatás eredményeiről egy szűk szakmai közönség előtt előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Nagyon tárgyyszerűen ismertette az eredményeket.[16] Ebben az előadásban két olyan dolgot állított, ami a hatalomnak nagyon nem tetszett. Az egyik, hogy nyilvánosan kimondta: vannak szegények. A gyakorlat ekkor az volt, hogy kutatni bármit lehetett, de a hatalom magának vindikálta a jogot, hogy eldöntse, ebből mit és hogyan lehet nyilvánosságra hozni. A másik pedig, hogy van strukturális, vagyis a rendszer működésének logikájából eredő szegénység is. Kemény szerint külön kell választani azokat, akik csak átmenetileg élnek nehezebb körülmények között azoktól, akik örökletesen szegények, a korábbi szegények leszármazottai és ebből a körből sose tudnak kitörni, másfelől a rendszer működése is ráerősít arra, hogy ők szegények is maradjanak. A hivatalos álláspont Magyarországon az volt, hogy az országban nincsen szegénység, mert ezt a kérdést a szocializmus megoldotta. Ha netán itt-ott találunk szegényeket, az az ő hibájuk, mert minden lehetőség megvan arra, hogy munkaviszonyuk legyen, dolgozzanak, és abból meg tudjanak élni.

Keményt az akadémiai előadás után Illés János, annak az osztálynak a vezetője a KSH-ban, ahol a szegénységvizsgálat folyt, behívatta, felelősségre vonta, majd a vizsgálat anyagait elzárták egy pánccszekrénybe.

Folytatódott azzal, hogy Kulcsár Kálmán, a Szociológiai Intézet igazgatója megtiltotta Keménynek, hogy a továbbiakban megtartsa ezeket a keddi összejöveteleket az intézetben. Kulcsárnak az sem tetszett, hogy Kemény 23–30 éves fiatalokat gyűjtött maga köré, akik a terepmunkát végezték, és akiket Kulcsár szerint Kemény ideológiailag „mérgezett”. Tudniillik nem csupán arról volt szó, hogy megbeszéljük a kutatás aktuális tennivalóit, hanem Kemény arra is törekedett, hogy valamiféle szociológiai képzést is adjon nekünk. Nekem is ez volt a szociológiai iskolám.

Amikor kitiltották a kutatással kapcsolatos összejöveteleinket a Szociológiai Intézetből, Kemény lakásán gyűltünk össze. Később a nagy érdeklődés miatt már nem fértünk be Kemény lakásába, és akkor párhuzamosan a Solt Ottília lakásán is tartott szemináriumokat.

Mellesleg más kutatásaihoz is kapcsolódtak ilyen, szeminárium jellegű rendszeres összejövetelek. A gazdasági vezetők-kutatásban elsősorban közgazdasági egyetemet végzett fiatalok vettek részt, köztük Bauer Tamás, Soós Károly Attila, Galasi Péter; Laki Mihály, és ők egy külön kört alkottak. Így nagyon sok emberre volt hatással.

Kemény szemináriumai szép lassan szisztematikus, informális képzéssé alakultak át. Végigment a teljes magyar társadalomtörténeten, végigment a szociológia legfontosabb irányzatain, legjelesebb alkotóinak életművén. Olyan fontos szerzőkkel is megismertetett, akiről addig nem nagyon hallhattunk, mert a hivatalos oktatásból szinte teljességgel hiányoztak. Ilyen volt pl. Bibó István vagy a történész Hajnal István. Hajnal művei a munkások és a technika viszonyára irányuló kutatások kapcsán is előkerültek. Hosszan elemeztük például az „Első gépek” című tanulmányát, amely arról szól, hogy a középkori kézművesség hogyan alapozta meg az ipari forradalom olyan, nagy jelentőségű találmányait, mint a szövőszék.

A szemináriumon elhangzottakból összeállt egy szisztematikus rendszerkritika. Az alapkérdés akkoriban az volt, hogy hogyan rétegződik a magyar társadalom; miből adódnak a társadalmi különbségek, melyik társadalmi csoportnak milyen esélyei és lehetőségei vannak. Kemény előadta az életforma-csoport elméletét. A hivatalos álláspont az volt, hogy ami társadalmi különbség felfedezhető, az a munkamegosztásban elfoglalt hellyel függ össze, abból adódik. A KSH kategóriákba sorolta a lakosságot: vezető beosztásúak, alkalmazottak, értelmiségiek, munkások, szakmunkások, betanított és segédmunkások, mezőgazdaságiak, kétlakiak és volt még egy „egyéb” kategória is.

Kemény ezt a felosztást nagyon kritikusan közelítette meg. Egy finomabb szerkezetet próbált meg felvázolni. Azt mondta, hogy az emberek életformáját nem csupán a munkamegosztásban elfoglalt jelenlegi helyük határozza meg, hanem az is, hogy honnan, milyen környezetből, családból jöttek. Azt is hangsúlyozta, hogy nem csak az fontos, hogy mit csinálnak az emberek a főállású munkahelyükön, hanem az is, hogy mit csinálnak a munkaidőn túl. Nem mindegy, hogy a gyári munkás a munkaidő után a szakmájában fuszlik-e, vagy hazamegy a családi házas övezetbe vagy az agglomerációs falujába, és ott háztájizik. Számos olyan társadalmi jelenség, ami a hivatalos felfogás szerint leegyszerűsítő magyarázatot kapott, Kemény elmélete szerint részleteiben is feltárható volt. Kemény mindig azt hangsúlyozta, hogy meg kell próbálni megérteni az emberi magatartásoknak a szokásokból és az életformából adódó értelmét.

Abban az időben kritikusan beszéltek például arról, hogy micsoda elavult, konzervatív irracionális attitűd jele a falusi családi házakban található tisztaszoba, amit nem használnak; a család önmagát szorítja ki a konyhába. Kemény szerint ezt nem lehet kívülről kritizálni annak megértése nélkül, hogy ez a szoba az ő életükben ugyanolyan reprezentatív funkciókat tölt be, mint például egy városi értelmiségi lakásának falán egy grafika.

Pista nyíltan vállalta azt a véleményét, hogy akármennyi baj van is a kapitalizmussal és a parlamenti demokráciával, de létező rendszerek közül mégis ez a legműködőképesebb. Ellentétben a szocializmussal, ahol semmi sem működik rendesen. Igenis a piacgazdaság és a parlamenti demokrácia együttese az egyetlen működőképes variáció.

Ez a társaság alapvetően baloldali indíttatású volt, de nagyon súlyos kritikával viszonyult a fennálló rendszerhez. Meg aztán addigra már az ehhez a körhöz tartozók számára teljesen egyértelmű volt, hogy 1956 forradalom volt, és hogy amit a rendszer állít róla, az

szemenszedett hazugság. Kemény a résztvevő hitelességével olyan adalékokat tudott elmondani 56-ról, hogy ha netán valakinek még nem volt egyértelmű, hogy mi történt 1956-ban, akkor annak a számára is egyértelművé válhatott. Azzal, hogy ezt a tudást megkaptuk Keménytől, hatásos szellemi fegyver került a birtokunkba.

Az 1971/72-es és az 1972/73-as tanévet Mező Imre, mai Fiumei, úti 12 évfolyamos szlovák iskolában töltöttem. Ez egy nagyon konzervatív iskola volt, ahova berobbantam a nonkomform viselkedéssel. Első perctől kezdve idegen test voltam a tantestületben. A második évben nyílt összetűzésbe kerültem a tanári kar konzervatív részével. Az történt ugyanis, hogy a diákparlament osztályomba járó tagjai támogatással elérték, hogy bizonyos időkeretben kijárhassanak a városba. Ez akkoriban óriási csodának számított; a tanárok ezt mindenképpen vissza is akarták csinálni. Januárban összehívták a szülőket és elhintették közöttük, hogy így nem tudják ellenőrizni a gyerekeket, és el fognak kanászodni. Történt mindez annak ellenére, hogy a gyerekek tartották magukat ahhoz, hogy a rendszer csak akkor működik, ha a tanulmányi eredmények nem romlanak. A szülők felháborodására hivatkozva megszüntették a szabad szilenciumi rendszert.

Volt még egy „balhém” a tanári karral. Két, érettségi előtt álló lányt ki akartak rúgni azért, mert az egyikük barátja tagja volt valamilyen vallási közösségnek, ahol a közösség tagjai nem ettek húst és elleneztek a katonai szolgálatot. A lányok az iskolában terjeszteni kezdték ezeket a nézeteket, nem ettek húst a napköziben, a fiúknak pedig mondták, hogy milyen hülyeség ez a katonaság. A párttitkár ezt rendszerellenes uszításnak tartotta, és ki akarta rúgatni őket. Néhányan a tantestületből próbáltuk a lányokat védeni. Nekem az volt a véleményem, hogy mi közülük hozzá, de ezt nem képviselhettem. Azt a taktikát választottam, hogy amikor kijött a kerületi tanácstól a fontos elvtárs, és megint tantestületi ülést hívtak össze, elmondtam, hogy a kamaszokat mindenféle hatások érik, és eltart egy ideig, amíg ezeket helyre rakják. Ezt én nem tartom súlyosnak, túl fognak jutni rajta. A többség azonban ezt egyáltalán nem így gondolta, és megszületett a döntés, hogy kirúgják ezeket a gyerekeket az iskolából. A kerületi fontos elvtárs, mikor összegezte az értekezlet tanulságait, azt mondta, hogy egyeseknél, mint pl. Havas Gábor, észrevett egy bagatellizálási tendenciát. Ez viszont nagyon súlyos kérdés, amit nem lehet elbagatellizálni! Szóval engem innen kirúgtak.

1972-ben a Népművelési Intézetben Vitányi Iván vezetésével alakult egy kutató részleg, amely hol szerves része volt az intézetnek, hol némi önállósággal Művelődéskutató Intézet név alatt futott. Vitányi fiatal kutatókat toborzott az intézetébe, és én ide kerültem félállásba. Amikor kirúgtak az iskolából, átvettek teljes állásba, és 1990-ig itt dolgoztam. Vitányi Keményt is fel szerette volna venni, de ezt a felsőbbtség megtiltotta, és akkor a Kemény tulajdonképpen maga helyett ajánlott engem.

A cigányvizsgálat záró tanulmánya 1972-ben készült el. Legfontosabb megállapítása talán az volt, hogy a munkaképes korú cigány férfiak 85 %-a munkaviszonyban van, és a foglalkoztatási rátájuk alig alacsonyabb a nem cigány férfiakénál. Ugyanakkor kimutatta, hogy túlnyomó többségük segéd- és betanított munkásként főként azokat az egészségre ártalmas, különösen rossz munkafeltételekkel járó munkaköröket tölti be, amelyeket mások már nem nagyon vállalnak. Azt is hangsúlyozta, hogy azokat a cigányokat, akik a tradícióiknak köszönhetően, a kereskedés és gyűjtögetés különböző módozatainak a variálásából független egzisztenciaként elég jól meg tudnának élni, és nem szorulnának rá az állami „bérrabszolga” státuszra, a hatóságok mindenféle módon akadályozzák ebben a tevékenységükben. A rendőrség rendszeresen zaklatja őket, kötelezik őket, hogy létesítsenek

vállalati munkaviszonyt, nem kapják meg az iparendélyt, vagy csak egy körülhatárolt területre szólót kapnak, ami nagyon behatárolja a lehetőségeiket.

A tanulmányt akkor nem lehetett publikálni, de Zagyva elvtárs, aki a munkát kiadta Keménynek és végig tartotta vele a kapcsolatot a Minisztertanács Tanácsügyi Hivatala képviselőjében, elfogadta a kutatási jelentést és a Tanácsügyi Hivatal a cigányügyi programok megfogalmazása során fel is használta.

A kutatás eredményeiről csak 1974-ben jelent meg a *Valóság*-ban egy tömörített összefoglaló. 1976-ban a Szociológiai Intézet belső kiadványaként jelenhetett csak meg teljes terjedelmében, de ebbe Keménynek már semmilyen beleszólása nem volt. Kemény írásai gépelt másolatokban terjedtek, és mint később kiderült, értelmiségi körökben nagyon sokan olvasták ezeket.

1979-ben került sor a Chartás aláírásgyűjtésre. Az intézetből ketten írtuk alá, a Bucz Hunor meg én. Azok esetében, akik az aláírók közül munkaviszonyban álltak, kiadták a főnökeiknek, hogy beszéljessenek el velük és lehetőleg rúgják ki őket, vagy legalábbis legyen valami szankció ellenük. Vitányi minket is behívott. Elég furcsa volt, mert egyrészt érzékeltetnie kellett, hogy ez helytelen dolog, megkérdezte, hogy mi a véleményünk arról, hogy a névsort beolvasták a Szabad Európa Rádióban. Végül annyi volt, hogy ejnye-bejnye, de nem rúgott ki bennünket. Vitányi sok ellenzékit megvédett, és ha tudott, menedéket adott nekik.

Tulajdonképpen ezzel függ össze, hogy a nyolcvanas években Vitányi megbízta Kenedi Jánost, hogy szedje össze Kemény fellelhető nyomtatásban meg nem jelent kéziratait, amit majd a Népművelési Intézet újra legépeltet és megőriz. Kenedi a megbízatásnak eleget tett, de az újragépelt anyagot végül Vitányi is pánccszekrénybe zárta, és csak a rendszerváltás táján vették onnan elő. Akkor az intézetben működő könyvtárban hozzáférhetővé is tették, de később eltűnt, és senki sem tudja, hogy hova lett. Hasonló gesztus volt Vitányi részéről, amikor Kozák Gyula és Hegedűs B. András – ők is Charta aláírók voltak, és ezért kirúgták őket az előző munkahelyükről – számára lehetővé tette, hogy a korábban elindított, de akkor már a Soros Bizottság támogatásával működő Oral History Archívumot beköltöztessék az intézetbe, és ott intézhessék a programmal kapcsolatos adminisztrációs ügyeket.

Az első kutatás, ami az intézetben a nevem alatt futott, a „Munkások és a technika” volt, amit a Pista még Csepelen kezdett el, de nem tudta folytatni, és most erre megnyílt a lehetőség. A kutatás több, egymástól alapvetően különböző technikai követelményeket támasztó és nagyon eltérő szaktudást igénylő munkahelyen folyt. Most csak egy vonatkozását említem. Két helyen vizsgáltuk a futószalag rendszerű termelés sajátosságait: a csepeli motorkerékpár gyárban és az Ikarusban. Mind a két helyen az derült ki, hogy a futószalag nem az elvárásoknak és az előzetes elképzeléseknek megfelelően működik. A futószalag lényege ugyanis az, hogy a munkafolyamatot gondosan megtervezett módon olyan egyszerű munkafeladatokra darabolják fel, amelyek nagyjából azonosan rövid idő alatt elvégezhetők, és így a munkadarab rövid megállásokkal halad előre, mígnem a végén legördül a késztermék. A vizsgált két üzemben ez egyáltalán nem így működött, mert jóformán semmi sem abban az ütemben történt, ahol történnie kellett volna. Ezt hol az alkatrészhíány, hol az alkatrész nem megfelelő minősége, hol egyéb problémák akadályozták. A munkások nem maradtak a kijelölt munkapostjukon, hanem össze-vissza szaladgáltak, hogy pótolják azt, ami a megfelelő pillanatban és helyen elmaradt. Ettől felborult az előre eltervezett sorrend, és teljes káosz alakult ki. A végeredmény pedig az lett, hogy amikor a motor, illetve a busz legördült a futószalagról, valójában nem volt kész. Magasan kvalifikált szakmunkásoknak túlórában

kellett rendbe tenniük azt, amit a futószalagon elrontottak. A csepeli futószalagról Kemény, az Ikarus futószalagjáról pedig én írtam meg a tanulmányt. De a konklúziók kísértetiesen hasonlóak voltak. A kutatás eredményeiről készült tanulmány egy belső intézeti kiadványban jelent meg, nyilvánosságra nem hozhattuk, a csepeli 1990-ben jelent meg Kemény több munkástanulmányával együtt könyv alakban.

Kemény számára ifj. Schiffer Pál dokumentumfilm-rendező is mentőövet nyújtott. Schiffer még főiskolás volt, amikor leforgatta a „Fekete vonat” című filmjét, ami jelzi szociális érzékenységét. Felkérte a Keményt, hogy szociológusként működjön közre cigányságról szóló dokumentumfilmek készítésében. Így született meg 1974-ben a „Mit csinálnak a cigánygyerekek?”, 1976-ban pedig a „Faluszéli házak”. Az első a cigány gyerekek katasztrófális iskoláztatási helyzetéről, az utóbbi a CS-lakás építési akciók ellentmondásosságáról szóló látlet. Az első film előkészítésében részt vett Solt Ottília és Rupp Kálmán^[17] is. Anyaggyűjtés közben találtak rá a Zala megyei Németfalu határában a cigánytelepen Cséplő Gyurira. Akkor még nem engedték be a cigányokat a faluba. Pista rögtön megérezte, hogy Gyuri nagyon megnyerő személyiség, akire fel lehet építeni egy filmet. Már csak azért is, mert benne megvolt minden szándék, hogy saját sorsán változtasson, és változásokat gerjesszen a saját közösségében is. Schifferrel elhatározták, hogy nem tesznek mást, csak hagyják, hogy Gyuri meglépje azokat a lépéseket, amiket eltervezett, és mindezt filmre veszik. Pista azt gondolta, hogy annak, hogy Gyuri nagyon rokonszenves és nyilvánvalóan nagyon jó képességű ember, komoly hatása lehet.

Ha ma megnézi az ember ezt a filmet, akkor megállapíthatja, hogy a maihoz képest az békés világ volt. Nagyon erős paternalizmus uralkodott; nyilvánvaló volt, hogy Cséplő Gyuri a művezetővel annál a vállalatnál, ahol elhelyezkedett, soha nem lehet egyenrangú. Hagyományosan konzervatív apa–fiú viszony alakul ki kettejük között, de ebben van valami pátyolgató, óvó jelleg.

Mint az már mondtam, Pista erőteljesen hangsúlyozta a cigányvizsgálat záró tanulmányában, hogy a cigányság a falusi szegénység részét képezi, és a nem cigány és a cigány szegények között igazán lényeges különbség nincsen. Van egy jelenet a filmben, amikor Gyuri eljut a Csillaghegyi Téglagyár telepére, ahol a téglagyári munkások laknak. Itt azonnal kiderül, hogy az itteni életmód nem sokban különbözik a cigánytelepétől. A film 1976-ban készült el. Cséplő Gyuri szívbillentyű rendellenességben nem sokkal később, igen fiatalon meghalt. A döbbenetes az, hogy a tüdőszűrés, ahova Gyuri, amikor behívták, rendszeresen elment – van is egy erről szóló jelenet a filmben – alkalmas ennek a szívbillentyű-rendellenességnek a korai diagnosztizálására, de a tüdőszűréskor készülő felvételen nem ezt vizsgálják, hanem a tüdőt. Pedig ha időben észreveszik, meg lehetett volna menteni az életét.

A filmnek jelentős visszhangja volt. Nem csak moziban vetítették, hanem Schiffer végighurcolta a munkásszállásokon is, ahol a vetítést mindig nagy indulatokat kiváltó beszélgetés követte. Schiffer a vitákat is felvette. Az indulatokat a cigányokban az keltette, hogy milyen méltánytalanságok érik őket, a nem cigányokban pedig az, hogy jó, ez a Gyuri, de a cigányokkal általában nagyon sok baj van.

1972-ben a Népművelési Intézetben az első, „Munkások és a technika” című kutatás befejeztével Solt Ottíliával folytattuk a korábban elkezdett, „Gyerekevelés a munkásság különböző rétegeiben” című kutatásunkat. Ekkor még én főállásban tanítottam, és csak félállásban dolgoztam az intézetben. A kutatás első fázisában Csepelen elitszakmunkásokat kérdeztünk, akiknek a gyerekei a Királyerdei Általános Iskola 7.a osztályába jártak. Azért

választottuk a hetedikeseket, mert akkor már valamennyire kialakulnak a továbbtanulással kapcsolatos elképzelések. A három hetedikes osztály közül a matematika tagozatos osztályt választottuk. Nagyjából ugyanebben az időben Csanádi Gábor és Ladányi János végeztek olyan kutatásokat, amelyekben kimutatták, hogy ez a típusú iskolai szelekció egyben nagyon kemény társadalmi szelekció is. Az egyik végén állnak a tagozatos osztályok, amelyekben valamelyik tantárgyat magasabb óraszámban tanítják, és az osztály színvonala a kiemelt tantárgytól függetlenül is magasabb, ide a magasabb társadalmi státuszú családok gyerekei járnak. A skála másik végén állnak a kiegészítő osztályok, oda azért iskolázzák be a gyerekeket, mert értelmi fogyatékosok. Ladányiék meggyőzően kimutatták, hogy az esetek jelentős részében társadalmi szelekcióról van szó, nem pedig arról, hogy a gyerekek fogyatékosok. A szegény családok gyerekei nagyobb valószínűséggel kerülnek ide akkor is, ha nem értelmi fogyatékosok.

A szakmunkáselit-szülők között találtunk munkahelyi mobilitással felemelkedett művezetőt és egy-két üzemvezetőt is. A szülőket két csoportra lehetett osztani. Az egyik csoport tagjai tradicionális munkás vagy iparos családokból, a másik csoport tagjai pedig faluról a városba került szegényparaszti – birtokos paraszti és agrárproletár – rétegekből származtak. Ezek a származási különbségek több, a gyerekek iskoláztatásához köthető különbséget is megmagyaráztak.

A következő fázist a Fővárosi Pedagógiai Intézet égisze alatt csináltuk, ahol Solt Ottília nem sokkal azelőtt helyezkedett el szociológusként. Ebben a fázisban a szegénycsaládok gyermeknevelési szokásait vizsgáltuk. Ezért a XIII. kerületi Tomori utcai iskolában a „resztlí” C osztályt választottuk. A gyerekek nagy része a közeli, Tripolisz nevű, az I. világháború idején épült szociális lakótelep WC nélküli szoba-konyhás lakásaiban élt.

Ebből a kutatásból nőtt ki Ottília híres tanulmánya, „A hetvenes évek budapesti szegényei”, amely végleges formájában 1977-re készült el. Az első gond az volt vele, hogy ezen a címen nem jelenhetett meg még a pedagógiai intézet belső folyóiratában sem. Ott erősen meghúzva, „Szakképzetlen családok” címmel jelent meg. Kenedi János éppen akkor próbált összehozni egy szamizdat kötetet olyan írásokból, amelyeket kicenzúráztak valahonnan. Ottília habozás nélkül odaadta a teljes tanulmányt, ami a gépeléssel sokszorosított *Profil* című kiadványban meg is jelent az eredeti címmel. Ebből rögtön botrány lett, amit még túlélte volna. 1978-ban kiment Párizsba Keményhez – aki 1977-ben elhagyta Magyarországot –, és kivitt egy félig kész tanulmányt, ami Köllő János és Fazekas Károly kutatásához készült, mert érdekelte Kemény véleménye. Visszafelé számos, indexen lévő könyvet hozott magával, másrészt megtalálták ezt a tanulmányt is nála. Rögtön elkobozták és értesítették a Közgazdasági Kutatóintézetet. Aztán 1979-ben a cseh chartásokkal szembeni szolidaritási nyilatkozatot ő is aláírta.

Az évtized végén szerveződött az Oktatókutató Intézet, amelynek vezetésével Gázsó Ferencet bízták meg, aki az MSZMP Társadalomtudományi Kutatóintézetben dolgozott és többek között főnöke volt a feleségemnek és Csákó Mihálynak is. Eredetileg úgy volt, hogy a Pedagógiai Intézet szociológiai csoportját is beolvasztják ide, de Gázsó nem merte átvenni Ottíliát. Ottíliának egyetlen lehetőségként felajánlottak egy iskolai szociális munkási állást Békásmegyeren. Az volt a dolga, hogy a problémás gyerekek családjait gondozza. Egy idő után azt gondolták, hogy ez is veszélyes, és az iskolai könyvtárba helyezték át. Végül onnan is kirúgták, de akkorra már igencsak eszkalálódott az ő ellenzéki tevékenysége.

A Tomori utcai anyagot Ottília dolgozta fel, mert én közben 1974-ben elindítottam a további kutatást ugyanebben a témában, de falusi környezetben, a zselici térségben. Az ibafai kutatás aztán messze túlnőtt ezen a témán és minden beleszámítva több mint egy évtizeden át folyt. Ibfán kívül a körzethez tartozó további községeket: Csebényt, Horváthertelendet, Korpádót és Gyűrűfűt is érintette. Gyűrűfű volt az első település az újkori Magyarország történetében, amely 1972-ben teljesen elnéptelenedett. A településpolitika negatív hatásaira reagálva az ott élők kollektíven úgy döntöttek, hogy elköltöznek. Egyik felük a már városiasodó Szentlőrincre, másik felük Pécsre települt át. Mind a két helyen egy-egy utca jött létre az általuk épített házakból.

A településpolitika természetesen a többi települést is érintette, de azokban sehol nem maradt meg az eredeti faluközösség. A svábokat kitelepítették, helyüket részben a Felvidékről kitelepített magyar családok, részben az ország legkülönbözőbb pontjairól érkező nincstelen agrárproletárok foglalták el, mert azt a lehetőséget, hogy itt a kitelepített svábok földjét, házaikat meg lehet kapni, országosan meghirdették. Az eredeti faluközösségek felbomlásával ezek a települések semmilyen ellenállásra nem voltak képesek. A ki- és beköltözések nem álltak le. A lakónyilvántartó könyvek szerint néhány év alatt az induló népesség három-négyszerese fordult meg ezekben a falvakban. Nem volt a Trianon előtti Nagy-Magyarországnak olyan megyéje, ahonnan ne származott volna ide valaki. Ennek az óriási fluktuációnak a tendenciája az volt, hogy jobb társadalmi pozíciójú emberek elmentek, és a helyüket egyre szegényebbek, egyre alacsonyabb státuszúak foglalták el.

A CS-lakás program kiegészítéseként hoztak egy rendeletet, hogy az egy évig üresen álló házakat kedvezményes kölcsönrel meg lehet venni. Azok számára, akik el akartak innen menni, ez lehetőséget biztosított az ingatlanuk eladására, mert különben senki se vette volna meg és azok számára is lehetőséget jelentett, akik olcsó, önálló lakáshoz akartak jutni. Ebben a térségben ekkor még nagyon kevés cigány élt; ennek ellenére nyugodtan mondhatjuk, hogy ezek a községek is gettókká, zárványokká váltak. Intézményeiket megszüntették, a téveszket összevonták, az iskolákat bezárták. A központ távolsága azt is jelentette, hogy a távoli településeket elkerülte minden infrastrukturális beruházás.

A nyolcvanas évek elején megkeresett Juhász Pali, aki akkor a Szövetkezeti Kutatóintézetben dolgozott, hogy a Hunnia Filmstúdióban Simó Sándor kezdeményezése nyomán elindult egy dokumentumfilm program „A paraszti élet változásai” címmel. Ekkor már nagyon erősen kezdtek látszani a háztáji gazdálkodás előnyei, és az is nagyon érdekes volt, hogy a falusi népesség különböző rétegei mennyire tudnak élni ezekkel a lehetőségekkel. A háztáji gazdaságok, amelyeket a tévesz nagyban támogatott, a helyi hagyományokra épültek. Amikor Juhász Pali megkeresett, két helyszínt már kiválasztottak a filmezéshez: Szentest a maga nagyon erős kertészeti hagyományaival és Dunapatajt, ahol Magyar Bálint éppen akkor csinált egy kulák-kutatást. Pali szorgalmazta, hogy legyen egy szegény vidék is, így került a képbe Ibfá. 1982 és 1986 között rendszeresen lejárunk ezekre a helyszínekre. Megvoltak a kiválasztott családok, egyének, ha úgy tetszik, a filmezés főszereplői, az ő életük alakulására különösen figyeltünk, de ha bejött a képbe egy érdekes új szereplő, akkor arra is nyitottak voltunk. Ha volt valami filmezésre érdemes esemény vagy fordulat, szóltunk Schiffernek. Közben mindenütt előbukkant egy-egy olyan téma, amely önálló filmért kiáltott. Így született meg a „Földi paradicsom” Szentesen egy főlíás paradicsomtermesztéssel foglalkozó családról. Dunapatajon két film készült: az egyik, „A Dávid család” arról szól, hogy ebben a sokgyerekes családban a birtokos paraszti sorból jött szülők gyerekei milyen utakat járnak be. Az egyik főszereplő már akkor, a 80-as évek közepén, főállású vállalkozó volt; virágkertészettel és fafeldolgozással foglalkozott. Mikor látta, hogy a virágkertészet és

különösen a fafeldolgozás pozíciói romlanak, azonnal váltott, vett egy kötőgépet és elkezdett kötéssel is foglalkozni. A másik, dunapataji témából 1988-ban, közvetlenül a rendszerváltás előtt lett film, „A Dunánál” címmel. Ez arról szólt, hogy mi történt Dunapatajon 1956-ban, és ennek milyen következményei lettek, illetve, hogy miként látják az érintettek a film készítése idején az 56-ban történeteket.

Az ibafai körzetben is két film készült. Az egyik címe „Nyugodjék békében” volt; Racskó néniről, egy Felvidékről idetelepített paraszt néniről szól. Királyrétről, Galánta mellől, ahol igen jó minőségű földjeik voltak, és ahol a parasztok is nagyon erősen polgárosult viszonyok között éltek, kényszerültek ideköltözni az Isten háta mögé, a sárba, a semmibe. Mindez helyrehozhatatlan törést okozott az életükben. A másik film a „Covbojok” volt. Arra épült, hogy a téves meghirdetett egy tehén kihelyezési akciót. A szakosított telepről tetszőleges számban ki lehetett venni teheneket háztájiba. Ez nagyon sok ottani szegény ember fantáziáját megmozgatta, hiszen nem kell indulótöke ahhoz, hogy elkezdjék a vállalkozást. Más kérdés, hogy a konstrukcióban számos csapda volt elrejtve, és ezeket a jelentkezők nem vették, nem vehették észre. Az ország legkülönbözőbb vidékeiről, hányatott előélet után kerültek ide, egyiküknek sem volt komolyabb tapasztalata a tehéntartással. Nem véletlen, hogy a nagyobb tapasztalattal rendelkező helyi gazdák nem láttak fantáziát ebben az akcióban, és fel sem merült bennük, hogy jelentkezzenek. Végül a filmben szereplő valamennyi vállalkozó csődbe ment.

Az interjút készítette, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Bindorffer Györgyi

Jegyzetek

---

[1] A budapesti Iparművészeti Főiskola ötvös szakán tanult, majd 1894-ben francia ösztöndíjat kapott. Az ő nevéhez fűződik az első önálló érme kiállítás Magyarországon.

[2] Rippl-Rónai emlékezései/Beck Ö. Fülöp emlékezései. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.

[3] Bárdos Artúr ([Budapest, 1882](#) – [Buffalo, 1974](#))

[4] Beck András szobrászművész (Alsógöd, 1911 – Párizs, 1985). Először apjánál, majd 1929–1933-ig Kisfaludi Strobl Zsigmondnál, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1929-ben rövid ideig Anton Hanak volt a mestere Bécsben. 1930-ban Georg Kolbénál Berlinben folytatott tanulmányokat. A 40-es években született kisbronzai, érmei, expresszív mintázású, feszes kompozíciók. 1945 után több monumentális szobrárt állították föl, melyek eltérnek a kor sematikus igényeitől. Díjai: 1934: a Szinyei Társaság díja a IX. Tavaszai Szalonon; 1943: a Szinyei Társaság nagydíja; 1947: a Szinyei Társaság díja; 1949: Kossuth-díj; 1950: Munkácsy-díj. Forrás: http://artportal.hu/lexikon/muveszek/beck_andras

[5] Paul A. Beck (Budapest, 1908 – Urbana, USA, 1997). A budapesti Műszaki Egyetem elvégzése után tanult a Michigani Műszaki Egyetemen, Polányi Mihálynál a berlini Kaiser William Intézetben és Párizsban. 1945-ben a párizsi Notre Dame egyetem kohászati tanszékét vezette, 1951-ben pedig véglegesen Amerikába távozott.

[6] Beck Judit (1909–1995), festőművész, grafikus. 1926-ban került a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, ahol Csók István növendékeként végzett 1930-ban. 1933-ban Berlinben és Párizsban járt tanulmányúton. Budapesten, és 1936-tól Szentendrén élt és dolgozott. 1938–1939-ben Párizsban és Londonban tartózkodott, ahol restaurálással foglalkozott. A második világháború éveiben bekapcsolódott az illegális Kommunista Párt tevékenységébe. Mozgalmi munkáját 1945 után is folytatta. 1935-ben elnyerte a Szinyei Társaság festészeti díját. Munkásságáért 1984-ben a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta elismerésül. Forrás:

http://artportal.hu/lexikon/muveszek/beck_judit

[7] Gerevich Tibor (Máramarossziget, 1887 – Budapest, 1954) művészettörténész, egyetemi tanár, művelődéspolitikus, kormánybiztos; az [MTA](#) tagja, a Római Magyar Intézet igazgatója, a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB) elnöke; [Gerevich Aladár](#) vívó és [Gerevich László](#) művészettörténész nagybátyja.

[8] Az egyetem 1921-től viselte alapítója, Pázmány Péter esztergomi bíboros érsek nevét. Nevét 1950-ben Eötvös Loránd Tudományegyetemre változtatták.

[9] József Attila: Világosítsd fel. 1936. július-október. A versben: Talán dűnnyögi egy új mesét, fasiszta kommunizmusét.

[10] Közismertebb elnevezése: Molotov-Ribbentrop paktum.

[11] Arthur Koestler (Budapest 1905 – London, 1983), író, újságíró, társadalomfilozófus.

[12] London: Jonathan Cape, 1943. Magyarul: Érkezés és indulás, Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

[13] Hajdu Tibor (szerk.): Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949. Budapest: Napvilág Kiadó, 2003.

[14] Feldobott kő, 1968. Ezek a kényszermosdatások az 1950-es években és a 1960-as évek elején rendszeresen folytak.

[15] Hendl Péter és Derdák Tibor alapították a Mánfán működő Collegium Martineumot azzal, hogy ez egy olyan kollégium legyen, ahova begyűjtik a tehetséges, általános iskolát elvégzett gyerekeket, hogy azután szétküldjék őket különböző gimnáziumokba.

[16] A szegénységről. In: Kemény István: Szociológiai írások. Budapest: Replika kör, 1992. 79–84.

[17] 1975-ben emigrált az Egyesült Államokba.

HAVAS GÁBOR

szociológus, ny. főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

havas.gabor@chello.hu

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1967-ben végzett magyar–népművelés szakon. 1996-ban védte meg a szociológia tudományokban írott kandidátusi értekezését.

1973 és 1990 között a Népművelési Intézet tudományos munkatársaként dolgozott. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő volt. 1995-től 1999-ig a Wesley János Lelkészképző Főiskola szakvezető főiskolai tanáraként működött. 1995 és 2006 között az MTA Szociológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa volt. 2000 és 2008 között a Romaversitas Alapítvány tanulmányi igazgatójaként is működött.

Roma közösségek körében végzett szociológiai vizsgálatainak eredményeit számos kötetben publikálta önállóan, illetve társszerzőkkel.

Publikációk

Könyv

Bucz Hunor – Havas Gábor 1981: *Helyzetkép az amatőr színjátszó mozgalomról*. Budapest, Művelődéskutató Intézet.

Solt Ottília 1998: *Méltóságot mindenkinek* (válogatta és szerkesztette Eörsi János, F. Havas Gábor, Kemény István). Budapest, A *Beszélő* politikai és kulturális folyóirat kiadása.

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona 2002: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest, Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó.

Havas Gábor – Liskó Ilona 2006: *Óvodától a szakmáig*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet–Új Mandátum Könyvkiadó.

Havas Gábor – Horváth Stefánia – Kis Mária Ildikó – Lengyel Gabriella – Limbacher Tivadar – Pásztor Zsuzsanna – Varga Ábel – Zakariás Ildikó 2007: *Utak a felsőoktatásba – roma mobilitási pályák és a támogató intézmények*. Budapest, Erasmus Kollégium Egyesület.

Könyvfejezet

Havas Gábor 1982: Késelés. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Műhelysorozat 3. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 9–14.

Havas Gábor 1982: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Műhelysorozat 3. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 61–140.

Havas Gábor 1982: Korábbi cigány foglalkozások In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Műhelysorozat 3. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 161–180.

Havas Gábor 1982: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In: Andor Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Műhelysorozat 3. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 181–202.

Havas Gábor 1987: Vadkelet. In: Pelle János (szerk.): *Magyar mozaik '86*. Budapest, Minerva.

Politikai stílusgyakorlatok kezdőknek (Fülöp Endre álnéven). *Beszélő*, 1988/ 23. In: Beszélő összkiadás III. kötet, AB Beszélő Kiadó, 1992.

Kemény István – Havas Gábor 1996: Cigánynak lenni. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, Tárki–Századvég. 352–380.

Havas Gábor – Kemény István 1997: A magyarországi romákról In: Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.): *Kisebbségpszichológia: Szöveggyűjtemény egyetemi és főiskolai hallgatók számára*. Minoritás könyvek 4. Budapest, ELTE Kisebbségpszichológiai Tanszék. 153–169.

Havas Gábor 1997: A cigány közösségek történeti típusairól. In: Vajda Imre (szerk.): *Periférián. I. kötet. Roma szociológiai tanulmányok*. Budapest, Ariadne Alapítvány. 80–108.

Havas Gábor 1997: Kell-e kérdőjel? In: Vajda Imre (szerk.): *Periférián. II. kötet. Kérdések és válaszok*. Budapest, Ariadne Alapítvány. 32–36.

Blaaha Márta – Havas Gábor – Révész Sándor 1997: Nyerőviszonyok – roma politikatörténet.

In: Vajda Imre (szerk.): *Periférián. II. kötet Kérdések és válaszok*. Budapest, Ariadne Alapítvány. 158–184.

Havas Gábor 1999: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: Kemény István (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. I. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika.) Budapest, MTA. 21–44.

Havas Gábor 1999: A kistelepülések és a romák. In: Kemény István (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. I. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika.) Budapest, MTA. 163–204.

Havas Gábor 2000: Hagyományos mesterségek. In: Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Változó világ sorozat 31. Győr, Útmutató Kiadó. 85–90.

Havas Gábor 2000: Szociológiai kutatások. In: Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Változó világ sorozat 31. Győr, Útmutató Kiadó. 111–117.

Havas Gábor 2002: On Sociological Studies about the Roma In: Kállai, Ernő (ed.): *The Gypsies/The Roma in Hungarian Society*. Budapest, Teleki László Foundation. 18–23.

Havas Gábor 2002: The School as Breakout Point. In: Kállai, Ernő (ed.): *The Gypsies/The Roma in Hungarian Society*. Budapest, Teleki László Foundation. 79–106.

Havas Gábor 2002: A cigány tanulók elkülönítése az általános iskolában. In: Reisz Terézia – Andor Mihály: *A cigányság társadalomismerete*. Pécs, Iskolakultúra. 151–172. p.

Havas Gábor 2008: Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv 2008 a magyar közoktatás megújításáért*. Budapest, Ecostat. 121–138.

Havas Gábor 2009: A felsőoktatáshoz kapcsolódó esélyegyenlőségi programok In: Törzsök Erika – Paskó Ildi – Zolnay János (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2008: Út a radikalizmusba*. Budapest, EÖKIK.

Tanulmányok

Havas Gábor 1971: Megjegyzések egy pedagógiai tanulmányhoz. *Valóság* 1971/8.

Havas Gábor 1973: A munkásgyerek, a munkásszülő és az iskola. *Szociológia*, 1973/4.

Havas Gábor 1976: Faluba, faluvá növekedés – Egy kivételről. In: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Intézetének kiadványai, Budapest.

Havas Gábor 1976: A tradicionális szakmunkás a vegyiparban. *Kultúra és közösség*, 1976/8.

Havas Gábor – Kardos László 1976: *Alkalmazott technika és munkakultúra*. Népművelési Intézet.

Havas Gábor 1980: Ibafa. *Kultúra és közösség*, 1980/4.

Havas Gábor 1982: A kulturális hátrányos helyzetről, *Medvetánc*, 1982/2–3.

Havas Gábor –Solt Otília 1983: Signes particuliers: Tzigane. *Autrement*, Á l Est hors serie No 2. 1983, 79–84.

Havas Gábor 1984: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. *Medvetánc*, 1984/2–3.

Havas Gábor 1984: A magyarországi cigányok művelődési viszonyaira vonatkozó kutatások. *Szociálpolitikai Értesítő*, 1984/2.

Havas Gábor – Kardos László 1984: Az idénymunka problémái, *Szociálpolitikai Értesítő*, 1984/2.

Havas Gábor 1988: Des Tziganes heureux? *Autrement*, Budapest hors-serie No 34. 1988.

Havas Gábor 1989: A cigány közösségek történeti típusairól, *Kultúra és közösség*, 1989/4.

Havas Gábor 1994: *A megélhetési módok és a többségi társadalomhoz fűződő viszony változásai a magyarországi cigányok különböző csoportjaiban*. Kandidátusi értekezés.

Havas Gábor – Kemény István 1995: A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle* 1995/3. 3–20.

Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor 1998: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren, *Kritika*, 1998. 3. 31–33.

Havas Gábor 1998: Miss Marple és az anyagi tények. *Beszélő*, 1998/5. 44.

Havas Gábor 2000: Kitörési pont: az iskola. *Beszélő*, 2000/11. 50.

Havas Gábor – Lengyel Gabriella 2001: *Kisebbségi kérdések a felsőoktatásban*. Kutatás a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa megbízásából. 2001.

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona 2001: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Kutatás közben, No. 231. Budapest, Oktatókutató Intézet.

Havas Gábor 2004: Halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek – és az óvoda. *Iskolakultúra*, 2004/4. 3.

Havas Gábor – Liskó Ilona 2005: *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Kutatás közben, No. 266. Budapest, Oktatókutató Intézet.

Havas, Gábor 2005: Introduction to Otília Solt's article. *Review of Sociology*, Vol. 11 (2005) I. 105–107.

Havas Gábor – Zolnay János 2010: *Az integrációs oktatáspolitikai hatásvizsgálata, kutatási záró tanulmány*. Budapest, OKM–NEFMI.

Szakértői anyagok

Havas Gábor –Kemény István – Simonovits András – Hegedüs József –Tosics Iván 1994: Az SZDSZ választási programjának *Szociálpolitika, társadalombiztosítás, lakásügy* című fejezete. Budapest.

Egyéb publikációk

F. Havas Gábor: Az elcigányosodó kistelepülések társadalma. *Magyar Nemzet*, 1989.február 13. (Murányi Gábor interjúja F. Havas Gáborral.)

F. Havas Gábor – Ladányi János – Liskó Ilona – Szelényi Iván: Csenyete iskolát akar! *Magyar Nemzet*, 1989. szeptember

F. Havas Gábor: A csenyetei helyzet, *Beszélő*, 1989. november 20.

F. Havas Gábor: Hány ember fér el egy szobában? *Beszélő*, 1990/2.

F. Havas Gábor – Liskó Ilona: Merre tart Kelet-Európa? *Beszélő*, 1990/7.

F. Havas Gábor: Hajléktalanítás. *Beszélő*, 1990/9.

F. Havas Gábor: Ultima ratio. *Beszélő*, 1990/11.

F. Havas Gábor: Ezzé lett magyar hazátok. *Beszélő*, 1990/16.

F. Havas Gábor: Csábító ígérek tárháza. *Beszélő*, 1990/20.

F. Havas Gábor – Solt Ottília: Távolság Afrikától. (A menekültekről.) *Beszélő*, 1990/25.

F. Havas Gábor: Népjóléti terepszemle. *Beszélő*, 1990/32.

F. Havas Gábor: A véletlenek furcsa egybeesése, *Beszélő*, 1990/40.

F. Havas Gábor: Négy-öt IFA összehajol. Elcsábítva és elhagyatva. *Beszélő*, 1990/43.

F. Havas Gábor: Fenn az ernyő. *Beszélő*, 1990/49.

F. Havas Gábor: A nemzeti küldetés, *Beszélő*, 1991/1.

F. Havas Gábor: Hogyan lesz a kevésből valami. (A társadalombiztosításról.) *Beszélő*, 1991/3.

F. Havas Gábor: Ereszd be a tót, majd kiver a házból.(Az önkormányzatokról.) *Beszélő*, 1991/12.

F. Havas Gábor: Nyugvóponton? (A főváros és a kerületek megállapodásáról.) *Beszélő*, 1991/13.

F. Havas Gábor: Urrak a papok. (Az egyházi ingatlanokról.) *Beszélő*, 1991/19.

F. Havas Gábor: Flúgos futam. (Az önkormányzatok tulajdonába kerülő vagyontárgyakról szóló törvényről.) *Beszélő*, 1991/29.

F. Havas Gábor: Csenyété blues. *Beszélő*, 1991/31–32.

F. Havas Gábor: Dombra föl, völgybe le. Mi újság a Zselicben? *Beszélő*, 1991/33.

F. Havas Gábor: Rendőrszociális piacgazdaság. *Beszélő*, 1991/50.

F. Havas Gábor: A költségvetési csata. *Beszélő*, 1992/2.

F. Havas Gábor: Kifinomult jogfosztás. (Az új Munka Törvénykönyvéről.) *Beszélő*, 1992/6.

F. Havas Gábor: Birtokháborítás – A tb és az ő vagyona. *Beszélő*, 1992/7.

F. Havas Gábor: Hogyan juttassunk csődbe önkormányzatokat? *Beszélő*, 1992/12.

F. Havas Gábor: Új nemzeti közmegegyezés felé. Irány: Makkoshotyka! *Beszélő*, 1992/17.

F. Havas Gábor: Lehet-e címe, kinek nincs lakása? *Beszélő*, 1992/21.

F. Havas Gábor: ...még az ág is (A lakáskölcsön tartozásokról.) *Beszélő*, 1992/24.

F. Havas Gábor: Éljenek a magzatvédők, vesszenek a feministák! *Beszélő*, 1992/25–26.

F. Havas Gábor: Hézagmentes eljárás. (Az Újcsaköről.) *Beszélő*, 1992/51–52.

F. Havas Gábor: A szociális örvény (Szociális igazgatás és ellátás.) *Beszélő*, 1993/1.

F. Havas Gábor: Az idő rostája. *Beszélő*, 1993/9.

F. Havas Gábor: Földhöz ragadt gondolatok. (Jogalkotási káosz a mezőgazdaságban.) *Beszélő*, 1993/16.

F. Havas Gábor: Flaszteren tenyésző népi gondolat. *Beszélő*, 1993/20.

F. Havas Gábor: Nehéz szülés. Megalakultak a tb önkormányzatok. *Beszélő*, 1993/25.

F. Havas Gábor: Közhasznú kényszer. *Beszélő*, 1993/48.

F. Havas Gábor – Horváth Aladár: A kilakoltatás. *Népszabadság*, 2001. november 24.

BINDORFFER GYÖRGYI

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

PhD, tudományos munkatárs, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Bindorffer.Gyorgyi@ajbh.hu

Polányi díjas (2002) kulturális antropológus, szociológus, kisebbségkutató; az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék, valamint az ELTE Szociológiai Intézet megbízott oktatója (1996–2004); 2000–2009 között a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, 2007-től az Országgyűlési Biztos Hivatalának munkatársa. Könyvei: Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban (2001); Wir Schwaben waren immer gute Ungarn (2005), Változatok a kettős identitásra (2007); Nemzetiség, politika, nemzetiségpolitika – Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon (2011).